

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΕΘΝΕΣ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ»

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

*Οι μαζικές διαδηλώσεις, “απειλή της ζωής του έθνους;” Ζητήματα και
διαπιστώσεις υπό το πρίσμα της νομολογίας του Δικαστηρίου του
Στρασβούργου*

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αθανάσιος Καμονάχος

Αθήνα, 2026

Τριμελής Επιτροπή

Στυλιανός Περράκης, Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Βασίλειος Χατζοπουλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Βασιλική Σαράντη, Δρ Διεθνούς Δικαίου, Εμπειρογνώμονας – Σύμβουλος
Υπουργείου Εξωτερικών της Ελληνικής Δημοκρατίας

Copyright © Αθανάσιος Καμονάχος, 2025

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

“Τα πάντα ρει, μηδέποτε κατά τ’αυτό μένειν“

-Ηράκλειτος-

Ευχαριστίες

Την παρούσα εργασία θα ήθελα να την αφιερώσω στην σύζυγό μου Ζωή για την δύναμη που μου δίνει να συνεχίσω και την υπομονή που έχει.

Ειδικές ευχαριστίες στον καθηγητή μου κ. Στέλιο Περράκη από τον οποίο διδάχτηκα νέα αντικείμενα και σημαντικά που με ενέπνευσαν για τη συγγραφή αυτής της εργασίας και επιπλέον με τα θέματα που μας δίδαξε στο αντικείμενο της διεθνούς δικαιοσύνης, με έκανε να βλέπω τον κόσμο υπό ένα διαφορετικό πρίσμα.

Συντομογραφίες

Δ.Ε.Ε.: Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Δ.Σ.Α.Π.Δ.: Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα

Ε.Α.Δ.Ο.Η.Ε.: Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών

Ε.Ο.Κ.Π.Δ.Ο.Η.Ε.: Επιτροπή Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών

Ε.Δ.Δ.Α.: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Ε.Ε.: Ευρωπαϊκή Ένωση

Ε.Σ.Δ.Α.: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Ο.Η.Ε.: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Σ.Α.Δ.Ο.Η.Ε.: Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών

ΣτΕ: Συμβούλιο της Ευρώπης

Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.: Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

I.R.A.: Irish Republican Army

Περιεχόμενα

Συνοτομογραφίες	4
Περίληψη	7
Abstract.....	8
Εισαγωγή.....	9
Α' Μέρος: Νομικό πλαίσιο-το δικαίωμα ειρηνικής συνάρθρωσης και περιορισμοί του	11
Κεφάλαιο 1: Προστασία του Δικαιώματος του συνέρχεσθαι	11
1.2 Το κανονιστικό πλαίσιο προστασίας υπό το πρίσμα της Ε.Σ.Δ.Α.	12
1.3 Η προστασία υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.)	14
1.4 Η προστασία υπό το πρίσμα του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR)	16
1.5. Η Δυναμική της Κλιμάκωσης: Παράγοντες μετάβασης στη Βία	19
Κεφάλαιο 2: Δικαίωμα παρέκκλισης του Κράτους από τις υποχρεώσεις της ΕΣΔΑ	22
2.1. Οι ουσιαστικές προϋποθέσεις ενεργοποίησης της ρήτρας παρέκκλισης.....	23
2.2 Ο «σκληρός πυρήνας» της Σύμβασης: Δικαιώματα που δεν επιδέχονται παρέκκλιση.....	27
2.3 Οι Διαδικαστικές Προϋποθέσεις: Η υποχρέωση γνωστοποίησης	28
2.4 Διάκριση μεταξύ Παρέκκλισης και Περιορισμών.....	30
Κεφάλαιο 3: Συγκριτική θεώρηση: Η προστασία εκτός Ευρώπης.....	31
3.1. Το Σύστημα των Ηνωμένων Εθνών (ICCPR): Διευρυμένη Προστασία και Νέες Τεχνολογίες	32
3.2. Το Δια-αμερικανικό Σύστημα.....	33
3.3. Αφρική, Αραβικός Κόσμος και Ασία: Διαφορετικές Ταχύτητες.....	33
3.4. Ο ρόλος λοιπών Οργάνων (Επιτροπή Βενετίας & ΟΑΣΕ).....	36
Κεφάλαιο 4: Περιπτώσεις Εφαρμογής του Άρθρου 15.....	37
4.1. Οργανωμένη Τρομοκρατία και Ένοπλες Συρράξεις	37
4.2. Βίαη Κατάλυση του Πολιτεύματος (Πραξικοπήματα).....	38
4.3. Υγειονομικές Κρίσεις (COVID-19)	39
4.4. Κριτήριο νομιμότητας	40
Β' Μέρος: Εφαρμογές-πρακτική στο ΕυρΔΔΑ	41
Κεφάλαιο 5: Η νομολογιακή θεμελίωση της «έκτακτης ανάγκης».....	41
5.1 Lawless κατά Ιρλανδίας.....	41
5.2 Η Ελληνική Υπόθεση	43
5.3 Mehmet Hasan Altan v. Turkey.....	45
5.4 Dareskizb Ltd κατά Αρμενίας.....	47

5.5 Υπόθεση Terhes κατά Ρουμανίας	48
Κεφάλαιο 6: Αποφάσεις σχετικές με μαζικές διαδηλώσεις.....	50
6.1 Vyacheslanova και Άλλοι κατά Ουκρανίας	50
6.2 Bodson και άλλοι κατά Βελγίου	52
6.3 Tsaana και άλλοι κατά Γεωργίας.....	54
6.4 Farmanyan and Others v. Armenia	56
6.5 Η Υπόθεση Eckert κατά Γαλλίας	58
Συμπεράσματα.....	60
Βιβλιογραφία	63

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει το ζήτημα των μαζικών διαδηλώσεων υπό το πρίσμα της προστασίας του δικαιώματος του συνέρχεσθαι και της δυνατότητας των κρατών να παρεκκλίνουν από τις διεθνείς τους υποχρεώσεις σε περιόδους έκτακτης ανάγκης. Κεντρική υπόθεση της εργασίας αποτελεί το ερώτημα κατά πόσο οι μαζικές διαδηλώσεις μπορούν να χαρακτηριστούν ως δημόσιος κίνδυνος που απειλεί τη ζωή του έθνους και, συνακόλουθα, να δικαιολογήσουν την ενεργοποίηση εξαιρετικών μηχανισμών περιορισμού ή αναστολής θεμελιωδών δικαιωμάτων. Σκοπός της εργασίας είναι αφενός η συστηματική ανάλυση του κανονιστικού πλαισίου που διέπει την ελευθερία του συνέρχεσθαι σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αλλά και τι προβλέπεται τόσο σε ενωσιακό όσο και σε διεθνές επίπεδο και αφετέρου η διερεύνηση των ορίων της κρατικής διακριτικής ευχέρειας σε συνθήκες κρίσης. Ειδικότερος στόχος είναι η αξιολόγηση της νομολογίας που διαμορφώνεται από το Δικαστήριο του Στρασβούργου, προκειμένου να εξεταστεί κατά πόσο είναι εφικτό οι μαζικές διαδηλώσεις να οδηγήσουν στην απειλή της ζωής του έθνους. Η μεθοδολογία που ακολουθείται είναι κυρίως δογματική και νομολογιακή. Στο πρώτο μέρος αναλύονται οι βασικές ρυθμίσεις που κατοχυρώνουν την ελευθερία του συνέρχεσθαι, ενώ στο δεύτερο μέρος εξετάζεται η έννοια της παρέκκλισης σε περιόδους έκτακτης ανάγκης και οι προϋποθέσεις εφαρμογής της. Η μελέτη συμπληρώνεται με την ανάλυση αντιπροσωπευτικών αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, μέσω των οποίων αποτυπώνεται η πρακτική εφαρμογή των σχετικών κανόνων. Από τα αποτελέσματα της ανάλυσης προκύπτει ότι η έννοια του δημοσίου κινδύνου που απειλεί τη ζωή του έθνους ερμηνεύεται στενά και υπόκειται σε αυστηρά σωρευτικά κριτήρια. Διαπιστώνεται ότι οι μαζικές διαδηλώσεις, ακόμη και όταν συνοδεύονται από σοβαρές εντάσεις ή επεισόδια βίας, δεν αρκούν αφ' εαυτών για να δικαιολογήσουν την αναστολή της προστασίας του δικαιώματος του συνέρχεσθαι, εφόσον τα συνήθη μέσα διατήρησης της δημόσιας τάξης παραμένουν αποτελεσματικά. Συμπερασματικά, η εργασία καταδεικνύει ότι η προστασία του δικαιώματος του συνέρχεσθαι αποτελεί βασικό πυλώνα της δημοκρατικής κοινωνίας και ότι η επίκληση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης οφείλει να συνοδεύεται από αυστηρό έλεγχο αναγκαιότητας και αναλογικότητας, προκειμένου να διασφαλίζεται το κράτος δικαίου και να αποτρέπεται η υπέρμετρη κρατική αυθαιρεσία.

Λέξεις-κλειδιά: μαζικές διαδηλώσεις, απειλή της ζωής του έθνους, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, παρέκκλιση, έκτακτη ανάγκη

Abstract

This Master's thesis examines the issue of mass demonstrations through the lens of the protection of the right to freedom of assembly and the possibility for States to derogate from their obligations in situations of emergency. The central research question of the study concerns whether mass demonstrations may be characterised as constituting a public emergency threatening the life of the nation and, consequently, whether they may justify the activation of exceptional mechanisms for the restriction or suspension of fundamental rights. The aim of the thesis is, on the one hand, to provide a systematic analysis of the normative framework governing the freedom of assembly at the European level, as well as the relevant provisions at the European Union and international levels, and, on the other hand, to explore the limits of State discretion in times of crisis. A more specific objective is the evaluation of the case law developed by the Strasbourg Court, in order to assess whether and under what conditions mass demonstrations may be considered capable of threatening the life of the nation. The methodology adopted is primarily doctrinal and case-law based. In the first part, the study analyses the core legal provisions safeguarding the freedom of assembly, while the second part examines the concept of derogation in situations of emergency and the conditions governing its application. The analysis is complemented by the examination of representative judgments of the European Court of Human Rights, through which the practical application of the relevant legal rules is illustrated. The findings of the analysis indicate that the notion of a public emergency threatening the life of the nation is interpreted narrowly and is subject to strict cumulative criteria. It is demonstrated that mass demonstrations, even when accompanied by serious tensions or incidents of violence, do not in themselves suffice to justify the suspension of the protection of the right to freedom of assembly, provided that ordinary measures for the maintenance of public order remain effective. In conclusion, the thesis shows that the protection of the right to freedom of assembly constitutes a fundamental pillar of a democratic society. The invocation of states of emergency must therefore be accompanied by rigorous scrutiny of necessity and

proportionality, in order to safeguard the rule of law and prevent excessive State arbitrariness.

Keywords: mass demonstrations, threat to the life of the nation, European Court of Human Rights, derogation, state of emergency

Εισαγωγή

Η υπογραφή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) στη Ρώμη το 1950 δεν αποτέλεσε απλώς μια διπλωματική πράξη, αλλά μια ιστορική τομή για τον ευρωπαϊκό νομικό πολιτισμό. Στον απόηχο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τα κράτη της Ευρώπης αποδέχθηκαν οικειοθελώς τον περιορισμό της κυριαρχίας τους, υπαγόμενα στον έλεγχο υπερεθνικού οργάνου, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ). Στόχος ήταν η δημιουργία ενός «συνταγματικού χάρτη» για την Ευρώπη, ο οποίος θα λειτουργούσε ως ανάχωμα σε κάθε μελλοντική ολοκληρωτική εκτροπή¹. Μέσω της Σύμβασης, θεσμοθετήθηκε η ατομική προσφυγή, επιτρέποντας στον πολίτη να στραφεί κατά του Κράτους του, μια εξέλιξη που μετέβαλε ριζικά τη σχέση εξουσίας-ατόμου στο διεθνές δίκαιο².

Η παρούσα μελέτη εκπονείται σε μια χρονική συγκυρία που χαρακτηρίζεται από διεθνείς αναλυτές ως η «Εποχή των Διαδηλώσεων» (Age of Mass Protests). Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες, η συχνότητα και η ένταση των μαζικών κινητοποιήσεων έχουν αυξηθεί δραματικά την τελευταία δεκαετία σε παγκόσμιο επίπεδο³. Η οικονομική ανισότητα, η πολιτική δυσπιστία και η ραγδαία ανάπτυξη των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έχουν διευκολύνει την ταχεία οργάνωση μεγάλων μαζών, συχνά χωρίς κεντρική ηγεσία (leaderless movements)⁴. Από την «Αραβική Άνοιξη» και το κίνημα των «Κίτρινων Γιλέκων» στη Γαλλία, μέχρι τις διαδηλώσεις στο Χονγκ Κονγκ και το κίνημα *Black Lives Matter*, οι δρόμοι έχουν μετατραπεί στο κύριο πεδίο άσκησης πολιτικής πίεσης. Αυτή η νέα πραγματικότητα θέτει σε δοκιμασία τις αντοχές των

¹ Bates, E. (2010). *The Evolution of the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press, σελ. 7-9.

² Σισυλιάνος, Λ.-Α. (2017). *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο*. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 25.

³ Brannen, S., Haig, C. S., & Schmidt, K. (2020). *The Age of Mass Protests: Understanding an Escalating Global Trend*. Center for Strategic and International Studies (CSIS), σελ. 1-3.

⁴ UN Human Rights Council (2016). *Joint report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association and the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions on the proper management of assemblies*, A/HRC/31/66, παρ. 10-12.

κρατικών μηχανισμών και αναζωπυρώνει τη νομική συζήτηση για τα όρια της δημόσιας τάξης.

Μέσα σε αυτό το ιδιαίτερα φορτισμένο περιβάλλον, τα Κράτη καλούνται να διαχειριστούν την κρίση. Η συνολική θεώρηση της νομολογίας επιβεβαιώνει τη θέση ότι η ΕΣΔΑ δεν αποστερεί το Κράτος από τα μέσα αυτοπροστασίας του. Το Στρασβούργο έχει αναγνωρίσει την ύπαρξη ενός «Raison d'État démocratique» (Δημοκρατικού Λόγου του Κράτους). Η έννοια αυτή υποδηλώνει ότι σε μια δημοκρατική κοινωνία, η επίκληση του γενικού συμφέροντος ή της εθνικής ασφάλειας (ακόμη και υπό το Άρθρο 15) δεν είναι ανεξέλεγκτη, αλλά οριοθετείται αυστηρά από τις αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας. Συνεπώς, η κρατική κυριαρχία και τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν βρίσκονται σε διαρκή πόλεμο, αλλά σε μια διαλεκτική σχέση, όπου η «κρατική σκοπιμότητα» νομιμοποιείται μόνον εφόσον υπηρετεί τη διατήρηση των δημοκρατικών θεσμών και όχι την κατάλυσή τους⁵.

Αναγνωρίζοντας ότι η επιβίωση της πολιτείας είναι αναγκαία συνθήκη για την απόλαυση των δικαιωμάτων, οι συντάκτες της ΕΣΔΑ εισήγαγαν το Άρθρο 15, μια ρήτρα παρέκκλισης (derogation clause) σε περιόδους έκτακτης ανάγκης. Εκ πρώτης όψεως, η δυνατότητα ενός Κράτους να αναστέλλει την ισχύ θεμελιωδών δικαιωμάτων ενδέχεται να φαίνεται αντιφατική. Ωστόσο, όπως επισημαίνει η θεωρία, το άρθρο αυτό λειτουργεί ως «βαλβίδα ασφαλείας» (safety valve): επιτρέπει την προσωρινή εκτόνωση της πίεσης ώστε να μην καταρρεύσει το δημοκρατικό πολίτευμα⁶. Ο κίνδυνος, όμως, είναι προφανής: η επίκληση της «έκτακτης ανάγκης» μπορεί εύκολα να μετατραπεί σε εργαλείο αυταρχισμού, αφήνοντας το άτομο ανυπεράσπιστο ακριβώς τη στιγμή που είναι πιο ευάλωτο. Εδώ έγκειται και ο κεντρικός ρόλος του ΕΔΔΑ, το οποίο καλείται να οριοθετήσει πότε η «κρατική ανάγκη» (raison d'état) είναι γνήσια και πότε προσχηματική⁷.

Ερευνητικά ερωτήματα. Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τρία κρίσιμα ερωτήματα :

- 1) Αποτελούν οι διαδηλώσεις δημόσιος κίνδυνος για την ζωή του έθνους;
- 2) Πως νομιμοποιείται η παρέκκλιση του κράτους από τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ΕΣΔΑ;

⁵ Περράκης, Σ. (2013). *Ευρωπαϊκό Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Συμβούλιο της Ευρώπης - Ευρωπαϊκή Ένωση - ΟΑΣΕ*. Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σελ. 19

⁶ Oraá, J. (1992). *Human Rights in States of Emergency in International Law*. Oxford: Clarendon Press, σελ. 13.

⁷ Gross, O., & Ní Aoláin, F. (2006). *Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice*. Cambridge University Press, σελ. 245.

3) Ποιες μεθόδους χρησιμοποιεί το κράτος για να προστατευτεί;

Α' Μέρος: Νομικό πλαίσιο-το δικαίωμα ειρηνικής συνάθροισης και περιορισμοί του

Κεφάλαιο 1: Προστασία του Δικαιώματος του συνέρχεσθαι

1.1 Εννοιολογική οριοθέτηση των μαζικών διαδηλώσεων

Αναζητώντας τον νομικό ορισμό για τις μαζικές διαδηλώσεις, διαπιστώνουμε μια συνειδητή επιλογή της νομολογίας να αποφεύγει τις άκαμπτες κατηγοριοποιήσεις. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), μολονότι έχει κληθεί να εξετάσει σωρεία υποθέσεων που αφορούν συγκεντρώσεις ευρείας κλίμακας, δεν έχει υιοθετήσει έναν αυστηρό ή αριθμητικό ορισμό του όρου «μαζική διαδήλωση»⁸. Αυτή η προσέγγιση συνάδει με την πάγια τακτική του Δικαστηρίου να αποδίδει «αυτόνομη έννοια» (autonomous meaning) στους όρους της Σύμβασης, διασφαλίζοντας ότι η προστασία του δικαιώματος δεν εξαρτάται από τεχνικούς χαρακτηρισμούς του εθνικού δικαίου, αλλά από την ουσία της συλλογικής δράσης⁹.

Κατά συνέπεια, η έννοια της συνάθροισης στο διεθνές δίκαιο ορίζεται ευρύτατα ως η εκούσια και προσωρινή παρουσία ενός αριθμού ατόμων σε δημόσιο χώρο για την έκφραση κοινών απόψεων¹⁰. Ειδικότερα, όπως επισημαίνουν οι Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΑΣΕ και της Επιτροπής της Βενετίας, το κρίσιμο στοιχείο δεν είναι ο αριθμός των συμμετεχόντων, αλλά η πρόθεση έκφρασης ενός κοινού μηνύματος¹¹.

Ωστόσο, η «μαζικότητα» μιας διαδήλωσης αποκτά νομική σημασία καθώς επηρεάζει το εύρος των θετικών υποχρεώσεων του Κράτους για τη διαχείριση του πλήθους και την προστασία της δημόσιας τάξης. Από την επισκόπηση της νομολογίας, όπως στις υποθέσεις *Navalnyy v. Russia* [GC] (2018)¹², *Alekseyev v. Russia* (2010)¹³, *Frumkin v.*

⁸ European Court of Human Rights (2025), *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Mass protests*, Council of Europe, σελ. 5

⁹ Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E., & Buckley, C. (2018). *Law of the European Convention on Human Rights* (4th ed.). Oxford University Press, σελ. 732-733.

¹⁰ OSCE/ODIHR & Venice Commission (2019). *Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly* (3rd ed.). Warsaw/Strasbourg, παρ. 13

¹¹ *Ibid*, παρ. 16

¹² *Navalnyy v. Russia* [Grand Chamber], nos. 29580/12 et al., 15.11.2018

Russia (2016)¹⁴ και *İzci v. Turkey* (2013)¹⁵, προκύπτει ότι μια διαδήλωση χαρακτηρίζεται ως μαζική βάσει ποιοτικών και ποσοτικών κριτηρίων: α) Τον σημαντικό αριθμό συμμετεχόντων (που κυμαίνεται από εκατοντάδες έως χιλιάδες), β) Τον τόπο διεξαγωγής (κατάληψη κεντρικών πλατειών, οδοστρωμάτων ή κρίσιμων υποδομών), και γ) Την ένταση της επίδρασης που ασκεί στην κοινωνικο-οικονομική ζωή και την κυκλοφορία¹⁶.

Στη νομική θεωρία, η μαζική διαδήλωση μπορεί να περιγραφεί ως μια μεγάλης κλίμακας συλλογική δράση, η οποία, λόγω του μεγέθους της, δημιουργεί αναπόφευκτα έναν βαθμό αναστάτωσης στην καθημερινότητα. Όπως επισημαίνει ο Mead, η ανοχή σε αυτή την αναστάτωση αποτελεί συστατικό στοιχείο της δημοκρατίας, υπό την προϋπόθεση ότι η συνάθροιση παραμένει ειρηνική¹⁷. Είναι κρίσιμο να τονιστεί ότι η προστασία που παρέχουν το άρθρο 11 της Ε.Σ.Δ.Α., το άρθρο 21 του Δ.Σ.Α.Π.Δ. και το άρθρο 12 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. καλύπτει κάθε συνάθροιση που δεν υποκινεί σε βία, ανεξαρτήτως του όγκου ή της όχλησης που προκαλεί¹⁸.

1.2 Το κανονιστικό πλαίσιο προστασίας υπό το πρίσμα της Ε.Σ.Δ.Α.

Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 11 της Ε.Σ.Δ.Α., το οποίο αποτελεί έναν από τους θεμέλιους λίθους της δημοκρατικής κοινωνίας. Σύμφωνα με την παγίως αποδεκτή ερμηνεία στη διεθνή θεωρία, το άρθρο αυτό δεν προστατεύει απλώς μια στατική κατάσταση, αλλά διασφαλίζει τη δυναμική διαδικασία διαμόρφωσης και έκφρασης πολιτικής βούλησης στον δημόσιο χώρο¹⁹.

Το κείμενο του άρθρου διαρθρώνεται σε δύο παραγράφους. Η πρώτη κατοχυρώνει την αρχή της ελευθερίας, ορίζοντας ότι: «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι...». Η δεύτερη παράγραφος οριοθετεί τις επιτρεπτές κρατικές παρεμβάσεις, οι οποίες πρέπει να πληρούν σωρευτικά τρεις προϋποθέσεις: α) να προβλέπονται από τον νόμο, β) να

¹³ *Alekseyev v. Russia*, nos. 4916/07, 25924/08 and 14599/09, 21 October 2010

¹⁴ *Frumkin v. Russia*, no. 74568/12, 5 January 2016

¹⁵ *İzci v. Turkey*, no. 42606/05, 23 July 2013

¹⁶ Fenwick, H. (2009). "Marginalising Human Rights: Breach of the Peace, 'Kettling', and the Right to Protest". *Public Law*, σελ. 737-740.

¹⁷ Mead, D. (2010). *The New Law of Peaceful Protest: Rights and Regulation in the Human Rights Act Era*. Hart Publishing, σελ. 55-60

¹⁸ Human Rights Committee (2020), *General Comment No. 37 on Article 21 (Right of peaceful assembly)*, CCPR/C/GC/37, παρ. 15.

¹⁹ Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E., & Buckley, C. (2018). *Law of the European Convention on Human Rights* (4th ed.). Oxford University Press, σελ. 729.

εξυπηρετούν νόμιμο σκοπό (όπως η εθνική και δημόσια ασφάλεια) και γ) να είναι αναγκαίες σε μια δημοκρατική κοινωνία²⁰.

1.2.1. Εννοιολογικό εύρος και πεδίο εφαρμογής. Ερμηνευτικά, το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 11 χαρακτηρίζεται από ευρύτητα. Η Σύμβαση καλύπτει κάθε μορφή συνάθροισης, ιδιωτική ή δημόσια, στατική ή εν κινήσει, συμπεριλαμβανομένων των καθιστικών διαμαρτυριών και των καταλήψεων δημόσιων χώρων, εφόσον αυτές διατηρούν ειρηνικό χαρακτήρα²¹. Η απουσία ενός άκαμπτου ορισμού στη νομολογία του ΕΔΔΑ είναι σκόπιμη, ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος συσταλτικής ερμηνείας που θα απέκλειε νέες, άτυπες μορφές διαμαρτυρίας²².

Ωστόσο, κρίσιμο στοιχείο για τον χαρακτηρισμό μιας συγκέντρωσης ως «συνάθροιση» είναι η πρόθεση των συμμετεχόντων να εκφράσουν ένα κοινό μήνυμα, ακόμα και αν υπάρχουν επιμέρους διαφωνίες μεταξύ τους²³. Το δικαίωμα αυτό είναι «ατομικό δικαίωμα που ασκείται συλλογικά» και, ως εκ τούτου, φορείς προστασίας είναι τόσο οι οργανωτές όσο και οι απλοί συμμετέχοντες²⁴.

1.2.2. Η προϋπόθεση του «ειρηνικώς» και το τεκμήριο υπέρ της συνάθροισης. Η θεμελιώδης προϋπόθεση για την ενεργοποίηση της προστασίας του άρθρου 11 είναι ο ειρηνικός χαρακτήρας της συνάθροισης. Συναθροίσεις που υποκινούν σε βία ή απορρίπτουν τα θεμέλια της δημοκρατίας εξαιρούνται της προστασίας. Ωστόσο, η διεθνής βιβλιογραφία τονίζει ότι ο βίαιος χαρακτήρας πρέπει να αποδεικνύεται πέραν πάσης αμφιβολίας. Μεμονωμένα επεισόδια βίας από εξτρεμιστικά στοιχεία δεν αρκούν για να χαρακτηρίσουν παράνομη μια ολόκληρη διαδήλωση, ούτε στερούν το δικαίωμα προστασίας από τους ειρηνικούς διαδηλωτές²⁵. Σε αυτό το σημείο ανακύπτουν οι «θετικές υποχρεώσεις» (positive obligations) του Κράτους. Οι αρχές δεν οφείλουν απλώς να μην παρεμβαίνουν (αρνητική υποχρέωση), αλλά έχουν

²⁰ Πουλου, Α. (2021). Άρθρο 11 Ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι. Στο Σαρμάς, Ι., Κοντιάδης, Ξ., & Ανθόπουλος, Χ. (Επιμ). *ΕΣΔΑ: Κατ' άρθρο ερμηνεία*. Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 644

²¹ Harris, D., et al., ό.π., σελ. 732.

²² European Court of Human Rights (2025), *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Article 11*, Council of Europe, παρ. 14

²³ OSCE/ODIHR & Venice Commission (2019). *Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly* (3rd ed.). Warsaw/Strasbourg, παρ. 16.

²⁴ ECHR, *Djavit An κατά Τουρκίας*, αρ. προσφ. 20652/92, 20.02.2003, παρ. 56

²⁵ Fenwick, H. (2009). "Marginalising Human Rights: Breach of the Peace, 'Kettling', and the Right to Protest". *Public Law*, σελ. 745

καθήκον να λαμβάνουν ενεργά μέτρα προστασίας των διαδηλωτών από βίαιες αντισυγκεντρώσεις²⁶.

1.2.3. Περιορισμοί και Κρατική Παρέμβαση. Η κρατική εξουσία διατηρεί το δικαίωμα επιβολής περιορισμών (άρθρο 11 § 2), όπως η απαίτηση προηγούμενης γνωστοποίησης²⁷. Ωστόσο, η διαδικασία γνωστοποίησης δεν πρέπει να μετατρέπεται σε διαδικασία αδειοδότησης, καθώς αυτό θα ισοδυναμούσε με προληπτική λογοκρισία²⁸. Οποιοσδήποτε περιορισμός, είτε προληπτικός (π.χ. απαγόρευση) είτε κατασταλτικός (π.χ. διάλυση, επιβολή ποινών), υπόκειται σε αυστηρό έλεγχο αναλογικότητας. Η Fenwick υπογραμμίζει τον κίνδυνο του «αποτρεπτικού αποτελέσματος» (chilling effect). Οι υπερβολικά αυστηρές κυρώσεις ή η βίαιη διάλυση μιας διαδήλωσης μπορεί να αποθαρρύνουν τους πολίτες από τη μελλοντική συμμετοχή στα κοινά, πλήττοντας έτσι τον πυρήνα της δημοκρατίας²⁹. Επιπλέον, οι Αρχές μπορούν να διαλύσουν μια συνάθροιση, πάντοτε τηρώντας την αρχή της αναλογικότητας και επιδεικνύοντας σχετική ανοχή, εφόσον συναθροίσεις συμβολικού χαρακτήρα, παρατείνονται επί μακρόν, προκαλώντας διατάραξη της δημόσιας τάξης και του δικαιώματος της ελεύθερης μετακίνησης και κυκλοφορίας³⁰

1.2.4. Σχέση με την Ελευθερία της Έκφρασης (Άρθρο 10). Τέλος, το άρθρο 11 τελεί σε σχέση αλληλεπίδρασης με το άρθρο 10 (Ελευθερία της Έκφρασης). Αν και το άρθρο 11 αποτελεί *lex specialis*, το ΕΔΔΑ ερμηνεύει τις διατάξεις του υπό το φως της ελευθερίας έκφρασης, αναγνωρίζοντας ότι η συνάθροιση αποτελεί πρωτίστως μέσο διάδοσης ιδεών³¹. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στη θεωρία, χωρίς την προστασία της συλλογικής δράσης, η ελευθερία του λόγου θα παρέμενε μια απομονωμένη και αναποτελεσματική ατομική φωνή³².

1.3 Η προστασία υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Χ.Θ.Λ.Ε.Ε.)

Στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το δικαίωμα του συνέρχεσθαι κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 12 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

²⁶ Mead, D. (2010). *The New Law of Peaceful Protest: Rights and Regulation in the Human Rights Act Era*. Hart Publishing, σελ. 85-89.

²⁷ ECHR, *Oya Ataman v. Turkey*, no. 74552/01, 05.12.2006, παρ 37

²⁸ Mead, D., ό.π., σελ. 112.

²⁹ Fenwick, H., ό.π., σελ. 750

³⁰ ECJT, *Barraco v. France*, no. 31684/96, 05.03.2009, παρ 41-49

³¹ ECJT, *Ezelin v. France*, no. 11800/85, 26.04.1991, παρ 37

³² Harris, D., et al., ό.π., σελ. 730-731

(Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.), το οποίο εντάσσεται στο Κεφάλαιο II («Ελευθερίες»). Η διάταξη ορίζει τα εξής: «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι σε όλα τα επίπεδα... 2. Τα πολιτικά κόμματα, στο επίπεδο της Ένωσης, συμβάλλουν στην έκφραση της πολιτικής βούλησης των πολιτών της Ένωσης»³³.

1.3.1. Η σχέση ισοδυναμίας με την Ε.Σ.Δ.Α.. Καθώς η ΕΣΔΑ και το Δίκαιο της Ε.Ε. λειτουργούν συμπληρωματικά, η ερμηνεία του Άρθρου 15 στο Στρασβούργο επηρεάζει άμεσα και το επίπεδο προστασίας εντός της Ένωσης. Συνεπώς, ο κίνδυνος ευρύτερης αποδοχής της έννοιας της "έκτακτης ανάγκης" για την καταστολή κρίσεων θα υπονόμει το συνολικό ευρωπαϊκό κεκτημένο προστασίας (acquis), μετατρέποντας τις διακηρύξεις δικαιωμάτων σε "ασκήσεις επί χάρτου" αντί για ουσιαστικά πολιτικά εργαλεία³⁴.

Κρίσιμο στοιχείο για την ερμηνεία του άρθρου 12 αποτελεί η «ρήτρα ομοιογένειας» του άρθρου 52 παράγραφος 3 του Χάρτη. Σύμφωνα με αυτήν, στο βαθμό που τα δικαιώματα του Χάρτη αντιστοιχούν σε δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην Ε.Σ.Δ.Α., η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες. Κατά συνέπεια, όπως διευκρινίζουν οι Επεξηγήσεις του Χάρτη, το άρθρο 12 έχει την ίδια έννοια και το ίδιο πεδίο εφαρμογής με το άρθρο 11 της Ε.Σ.Δ.Α.³⁵. Ωστόσο, η διάταξη αυτή λειτουργεί ως «ελάχιστο όριο προστασίας» (minimum standard). Αυτό σημαίνει ότι το Δίκαιο της Ένωσης δεν κωλύεται να παράσχει ευρύτερη προστασία από αυτή της Ε.Σ.Δ.Α., αν και σε κάθε περίπτωση, το επίπεδο προστασίας δεν μπορεί να είναι κατώτερο από αυτό που εγγυάται το Δικαστήριο του Στρασβούργου³⁶.

1.3.2. Πεδίο εφαρμογής και περιορισμοί. Βάσει του άρθρου 51, οι διατάξεις του Χάρτη απευθύνονται στα κράτη μέλη *μόνον* όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Ως προς τους περιορισμούς του δικαιώματος, εφαρμόζεται η γενική ρήτρα του άρθρου 52 παράγραφος 1. Οι περιορισμοί πρέπει να προβλέπονται από τον νόμο, να

³³ Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ C 326 της 26.10.2012, σελ. 391-407.

³⁴ Περράκης, Σ. (2000). «Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Ασκήσεις επί χάρτου ή ένα νέο εργαλείο πολιτικής για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου;». *Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ)*, τχ. 5/2000, σελ. 9

³⁵ Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ΕΕ C 303 της 14.12.2007, σελ. 17.

³⁶ Σαχπεκίδου Ε., Ταγαράς Χ. (2020). *Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 155-157.

σέβονται το βασικό περιεχόμενο του δικαιώματος και, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, να είναι αναγκαίοι για την εξυπηρέτηση σκοπών γενικού συμφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή για την προστασία των δικαιωμάτων τρίτων³⁷.

1.3.3. Η στάθμιση με τις οικονομικές ελευθερίες. Ιδιαίτερη σημασία για το ζήτημα των μαζικών διαδηλώσεων παρουσιάζει η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) σχετικά με τη σύγκρουση θεμελιωδών δικαιωμάτων και θεμελιωδών οικονομικών ελευθεριών. Στην εμβληματική απόφαση *Schmidberger* (C-112/00), η οποία αφορούσε τον αποκλεισμό του αυτοκινητόδρομου Brenner από περιβαλλοντική διαδήλωση επί 30 ώρες, το ΔΕΕ αναγνώρισε ότι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί θεμιτό σκοπό που μπορεί να δικαιολογήσει, κατ' αρχήν, περιορισμό στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων. Το Δικαστήριο, σταθμίζοντας τα συγκρουόμενα συμφέροντα, έκρινε ότι η ανοχή των αρχών προς τη διαδήλωση δεν ήταν δυσανάλογη, καθώς ο σκοπός της διαμαρτυρίας ήταν σεβαστός σε μια δημοκρατική κοινωνία, ακόμη και αν προκάλεσε σοβαρή διαταραχή στην οικονομική ζωή³⁸. Η απόφαση αυτή επιβεβαιώνει ότι, στο ενωσιακό δίκαιο, η οικονομική αποτελεσματικότητα δεν υπερισχύει αυτομάτως της ελευθερίας του συνέρχεσθαι.

1.4 Η προστασία υπό το πρίσμα του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR)

Η οικουμενική προστασία του δικαιώματος του συνέρχεσθαι θεμελιώνεται στο άρθρο 20 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948) και αποκτά δεσμευτική νομική ισχύ μέσω του άρθρου 21 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ), το οποίο τέθηκε σε ισχύ το 1976. Το άρθρο 21 ορίζει ρητά: «Αναγνωρίζεται το δικαίωμα ειρηνικής συνάθροισης. Η άσκηση του δικαιώματος αυτού δεν υπόκειται σε περιορισμούς άλλους εκτός από εκείνους που επιβάλλονται σύμφωνα με το νόμο και είναι απαραίτητοι σε μία δημοκρατική κοινωνία...».

³⁷ Σαχπεκίδου Ε., Ταγαράς Χ., ό.π., σελ. 595.

³⁸ ΔΕΕ, υπόθεση C-112/00, *Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge κατά Republik Österreich*, απόφαση της 12.06.2003, παρ. 77-81.

1.4.1. Η θεμελιώδης φύση και το πεδίο εφαρμογής. Το δικαίωμα αυτό αποτελεί θεσμική εγγύηση της δημοκρατίας³⁹, καθώς επιτρέπει στους πολίτες να συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση της δημόσιας ζωής πέρα από την εκλογική διαδικασία⁴⁰. Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (HRC) στο εμβληματικό Γενικό Σχόλιο Αρ. 37 (2020), το οποίο αποτελεί την επιτομή της ερμηνείας του άρθρου 21, τονίζει ότι οι ειρηνικές διαδηλώσεις επιτελούν κρίσιμο ρόλο στην κοινωνική αλλαγή και την προστασία των μειονοτήτων⁴¹.

Το πεδίο εφαρμογής καλύπτει κάθε συνάθροιση σε δημόσιο ή ιδιωτικό χώρο, στατική ή κινούμενη. Κρίσιμο στοιχείο, είναι ο «ειρηνικός» χαρακτήρας. Όμως, η διαμαρτυρία ενός ατόμου δεν αποτελεί συνάθροιση και κατά συνέπεια δεν εμπίπτει στην προστασία του άρθρου 21⁴². Η έννοια της βίας ερμηνεύεται στενά, μόνο η χρήση σωματικής βίας που είναι πιθανό να προκαλέσει τραυματισμό ή σοβαρή υλική ζημιά εξαιρεί μια συνάθροιση από την προστασία. Η απλή παρεμπόδιση της κυκλοφορίας ή η ενοχλητική συμπεριφορά δεν εξισώνονται με βία⁴³. Μάλιστα, υπάρχει «τεκμήριο υπέρ του ειρηνικού χαρακτήρα» της συνάθροισης, το οποίο δεν ανατρέπεται από μεμονωμένα βίαια περιστατικά που προκαλούνται από προβοκάτορες ή μικρές ομάδες ταραξιών⁴⁴.

1.4.2. Η σχέση εξάρτησης με άλλα δικαιώματα. Το άρθρο 21 δεν λειτουργεί αυτόνομα αλλά σε άρρηκτη σύνδεση με την ελευθερία της έκφρασης (άρθρο 19). Όπως έχει κρίνει η Επιτροπή στην υπόθεση *Kivenmaa κατά Φινλανδίας*, η συνάθροιση αποτελεί συχνά τον μοναδικό τρόπο έκφρασης για περιθωριοποιημένες ομάδες που δεν έχουν πρόσβαση στα μαζικά μέσα ενημέρωσης⁴⁵. Επιπλέον, η καταστολή διαδηλώσεων συχνά οδηγεί σε παραβιάσεις του δικαιώματος στην ελευθερία και ασφάλεια (άρθρο 9) μέσω

³⁹ HRC, *Sekerko v Belarus*, CCPR/C/109/D/1851/2008, παρ. 9.3

⁴⁰ Nowak, M. (2005). *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary* (2nd ed.). N.P. Engel, σελ. 482.

⁴¹ UN Human Rights Committee (2020), *General Comment No. 37 on Article 21 (Right of peaceful assembly)*, CCPR/C/GC/37, παρ. 1-2.

⁴² HRC, *Coleman v Australia*, CCPR/C/87/D/1157/2003, παρ. 6.4.

⁴³ Joseph, S., & Castan, M. (2013). *The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials, and Commentary* (3rd ed.). Oxford University Press, σελ. 650

⁴⁴ UN Human Rights Committee, *General Comment No. 37*, ό.π., παρ. 17.

⁴⁵ HRC, *Kivenmaa v. Finland*, Communication No. 412/1990, 1994, παρ. 9.2.

αυθαίρετων μαζικών συλλήψεων, τακτική που έχει καταδικαστεί πάγια από την Επιτροπή⁴⁶.

1.4.3. Το καθεστώς των περιορισμών. Οι περιορισμοί στο δικαίωμα είναι επιτρεπτοί μόνο εφόσον πληρούν το τρίπτυχο, α) νομιμότητα, β) αναγκαιότητα, και γ) αναλογικότητα. Τα Κράτη, όταν επικαλούνται λόγους περιορισμούς, πρέπει να αποδείξουν την αναγκαιότητα του περιορισμού, που πηγάζει από την δημοκρατική κοινωνία⁴⁷. Σε πολλές υποθέσεις, τα Κράτη αρκούνται να δικαιολογήσουν τους περιορισμούς που επέβαλλαν, πως παραβίασαν έναν εσωτερικό τους νόμο, χωρίς να δικαιολογήσουν την αναγκαιότητα των περιορισμών σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 21⁴⁸. Επιπρόσθετα, ορισμένα Κράτη, παρουσιάζουν ανύπαρκτες απειλές για να περιορίσουν μία συνάθροιση⁴⁹. Ένα από τα πιο ακανθώδη ζητήματα αφορά την υποχρέωση προηγούμενης ειδοποίησης των αρχών. Σύμφωνα με το Γενικό Σχόλιο Αρ. 37, τα κράτη μπορούν να απαιτούν γνωστοποίηση (notification) για τη διευκόλυνση της αστυνόμευσης, αλλά δεν επιτρέπεται να μετατρέπουν τη διαδικασία αυτή σε καθεστώς αδειοδότησης (authorization). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, «η άσκηση ενός θεμελιώδους δικαιώματος δεν πρέπει να εξαρτάται από την άδεια του κράτους»⁵⁰. Συνεπώς, η διάλυση μιας ειρηνικής διαδήλωσης μόνο και μόνο επειδή δεν τηρήθηκε η διαδικασία γνωστοποίησης θεωρείται δυσανάλογο μέτρο⁵¹.

1.4.4. Ορισμοί Εθνικής Ασφάλειας και Δημόσιας Τάξης (Οι Αρχές των Συρακουσών). Η επίκληση λόγων εθνικής ασφάλειας και δημόσιας τάξης από τα κράτη συχνά γίνεται καταχρηστικά. Για την αποσαφήνιση των όρων αυτών, θεμελιώδη σημασία έχουν οι Αρχές των Συρακουσών (Siracusa Principles, 1984).

- **Εθνική Ασφάλεια:** Δεν αρκεί η απλή απειλή κατά του νόμου και της τάξης. Πρέπει να υπάρχει άμεσος κίνδυνος για την εδαφική ακεραιότητα ή την

⁴⁶ HRC, *Zelenskaya v. Belarus*, Communication No. 2028/2011, 2013, παρ. 7.5.

⁴⁷ HRC, *Belyazeka v Belarus*, CCPR/C/104/D/1772/2008, παρ. 11.8

⁴⁸ HRC, *Praded v Belarus*, CCPR/C/112/D/2029/2011, παρ. 7.8.

⁴⁹ HRC, *Chebotareva v Russia*, CCPR/C/104/D/1866/2009, παρ. 9.3

⁵⁰ UN Human Rights Committee, *General Comment No. 37*, ό.π., παρ. 70-73.

⁵¹ HRC, *Kaptur v. Belarus*, Communication No. 2383/2014, 2019, παρ. 8.4.

πολιτική ανεξαρτησία του έθνους. Η εθνική ασφάλεια δεν μπορεί να χρησιμοποιείται για την προστασία μιας κυβέρνησης από την κριτική⁵².

- **Δημόσια Τάξη (Ordre Public):** Ορίζεται ως το σύνολο των κανόνων που διασφαλίζουν τη λειτουργία της κοινωνίας. Ωστόσο, η έννοια αυτή πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικά σε μια δημοκρατική κοινωνία, ώστε να μην καταλήγει να ακυρώνει την ουσία του δικαιώματος⁵³.

1.5. Η Δυναμική της Κλιμάκωσης: Παράγοντες μετάβασης στη Βία

Η διάκριση μεταξύ ειρηνικής και βίαιης συνάθροισης δεν είναι στατική, αλλά αποτελεί μια δυναμική διαδικασία που επηρεάζεται καθοριστικά από εξωγενείς παράγοντες. Η σύγχρονη θεωρία και νομολογία αναγνωρίζουν ότι η βία σε μια διαδήλωση σπάνια προκύπτει εν κενώ· συχνά αποτελεί αποτέλεσμα κλιμάκωσης που πυροδοτείται από τρεις βασικούς παράγοντες:

1.5.1. Η Αστυνομική Διαχείριση (Policing of Assemblies). Ο σημαντικότερος παράγοντας κλιμάκωσης είναι συχνά η αντίδραση των αρχών. Η υιοθέτηση ενός μοντέλου «σκληρής ασφάλειας» (*hard security approach*) και η αδιάκριτη χρήση βίας ή χημικών για τη διάλυση του πλήθους, αντί να αποκαταστήσουν την τάξη, συχνά προκαλούν την αντι-βία των διαδηλωτών⁵⁴. Το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι η αστυνομία δεν πρέπει να λειτουργεί τιμωρητικά, αλλά να διευκολύνει την άσκηση του δικαιώματος⁵⁵, αποφεύγοντας ενέργειες που λειτουργούν ως «σπίθα» σε μια ήδη τεταμένη ατμόσφαιρα. Αρκετές φορές, οι Αρχές, στην προσπάθειά τους να περιορίσουν μια συνάθροιση, προβαίνουν σε παράνομες συλλήψεις.⁵⁶

Μια από τις πλέον αμφιλεγόμενες πρακτικές διαχείρισης μαζικών διαδηλώσεων στη σύγχρονη εποχή είναι η τακτική του εγκλωβισμού ή περίσφιξης, διεθνώς γνωστή ως «Kettling» (από τον όρο *kettle*/βραστήρας). Η τακτική αυτή συνίσταται στον αποκλεισμό μιας ομάδας διαδηλωτών σε συγκεκριμένο χώρο από αστυνομικό κλοιό, απαγορεύοντας την έξοδό τους για παρατεταμένο χρονικό διάστημα, με σκοπό την

⁵² UN Commission on Human Rights, *The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights*, 28 September 1984, E/CN.4/1985/4, παρ. 29-32.

⁵³ Nowak, M., ό.π., σελ. 490-492.

⁵⁴ Taylor, P. M. (2020). *A Commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights*. Cambridge University Press. Σελ. 602

⁵⁵ HRC, *Koreshkov v Belarus*, CCPR/C/121/D/2168/2012, παρ. 8.5

⁵⁶ HRC, *Berik Zhagiparov v Kazakhstan*, CCPR/C/124/D/2441/2014, παρ. 13.5

αποτροπή επεισοδίων ή τη σταδιακή και ελεγχόμενη διάλυσή τους. Η πρακτική αυτή εγείρει σοβαρά νομικά ζητήματα, καθώς ακροβατεί στα όρια μεταξύ του περιορισμού της ελευθερίας κίνησης (άρθρο 2 του 4ου Πρωτοκόλλου) και της στέρησης της προσωπικής ελευθερίας (άρθρο 5 της ΕΣΔΑ)⁵⁷. Αν και στην υπόθεση *Austin v. UK* η Ολομέλεια δέχθηκε πως, υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες μέγεθος πλήθους, κίνδυνος σοβαρής βίας, χρονικός περιορισμός, η περίσφιξη δεν συνιστούσε στέρηση ελευθερίας κατά το άρθρο 5, αλλά περιορισμό ελευθερίας κίνησης⁵⁸.

Αν και η αστυνομία επικαλείται το *kettling* ως μέσο πρόληψης επεισοδίων, στην πράξη λειτουργεί συχνά ως παράγοντας κλιμάκωσης της έντασης. Ο εγκλωβισμός ειρηνικών διαδηλωτών μαζί με ενδεχόμενα εξτρεμιστικά στοιχεία, σε συνδυασμό με το αίσθημα της αδικίας και την κλειστοφοβική πίεση, μπορεί να προκαλέσει πανικό και βίαιες αντιδράσεις, ακυρώνοντας τον ειρηνικό χαρακτήρα της συνάθροισης.⁵⁹

Στον αντίποδα της υπερβολικής χρήσης βίας, εξίσου προβληματική κρίνεται η αστυνομική αδράνεια σε περιπτώσεις παράλληλων συγκεντρώσεων (*counter-demonstrations*). Το κράτος υπέχει τη θετική υποχρέωση να προστατεύει τους ειρηνικούς διαδηλωτές από βίαιες επιθέσεις τρίτων προσώπων, ιδιωτών ή αντίπαλων ομάδων.

Σύμφωνα με την νομολογία του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Plattform "Ärzte für das Leben"*, το δικαίωμα στη διαδήλωση θα ήταν κενό περιεχομένου αν οι συμμετέχοντες φοβούνταν ότι θα υποστούν σωματική βία από τους ιδεολογικούς τους αντιπάλους χωρίς καμία κρατική προστασία. Συνεπώς, η αστυνομία οφείλει να παρεμβαίνει ενεργά, δημιουργώντας διακριτές ζώνες ασφαλείας μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών, ώστε να διασφαλίζεται ότι και οι δύο ομάδες μπορούν να εκφραστούν, χωρίς η μία να φιμώνει φυσικά την άλλη⁶⁰. Η υποχρέωση αυτή δεν είναι θεωρητική αλλά πρακτική. Κατά τον έλεγχο των θετικών υποχρεώσεων, το ΕΔΔΑ δεν αρκείται στη διαπίστωση μιας γενικής υποχρέωσης προστασίας, αλλά εξετάζει τη συγκεκριμενοποίηση (*concreteness*) της οφειλόμενης ενέργειας. Στις περιπτώσεις μαζικών διαδηλώσεων, το Δικαστήριο αναζητά εάν οι αρχές έλαβαν συγκεκριμένα

⁵⁷ ECHR, *Austin και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμ. Ευρείας Σύνθεσης], 15.3.2012.

⁵⁸ *Ibid*, παρ. 61-69

⁵⁹ Taylor, P. M. (2020). *A Commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights* Cambridge University Press. Σελ. 607 - 608.

⁶⁰ ECHR, *Plattform "Ärzte für das Leben" κατά Αυστρίας*, 21.6.1988, παρ. 32-34. Βλ. επίσης OSCE/ODIHR (2010), *Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly*, παρ. 28

επιχειρησιακά μέτρα (π.χ. δημιουργία ζωνών ασφαλείας, επαρκής αστυνομική δύναμη) που ήταν εύλογα και αναμενόμενα τη δεδομένη στιγμή. Η αποτυχία μετάβασης από την "αφηρημένη" υποχρέωση στη "συγκεκριμένη" επιχειρησιακή δράση είναι αυτή που θεμελιώνει την ευθύνη του κράτους για την αδυναμία προστασίας των διαδηλωτών από βίαιες επιθέσεις τρίτων⁶¹. Η παθητική στάση των αρχών σε τέτοιες περιπτώσεις ισοδυναμεί με παραβίαση του Άρθρου 11, καθώς επιτρέπει την επιβολή του «δικαίου του ισχυρότερου» στο πεζοδρόμιο.

1.5.2 Ο «Αποθαρρυντικός Αντίκτυπος» των Περιορισμών (Chilling Effect). Η υπερβολική ρύθμιση λειτουργεί επίσης ως επιβαρυντικός παράγοντας. Όταν το Κράτος επιβάλλει αυστηρές γραφειοκρατικές προϋποθέσεις (π.χ. πολύπλοκες διαδικασίες αδειοδότησης) ή απειλεί με ποινικές κυρώσεις τους διοργανωτές, δημιουργείται ένα κλίμα έντασης. Η αίσθηση των πολιτών ότι φιμώνονται ή ότι το δικαίωμά τους περιορίζεται αδικαιολόγητα, μπορεί να μετατρέψει μια ειρηνική διαμαρτυρία σε οργισμένη σύγκρουση.⁶²

1.5.3. Η Δράση Προβοκατόρων και Αντι-διαδηλωτών. Τέλος, η βία συχνά εισάγεται από έξωθεν. Η παρουσία μικρών ομάδων που επιδιώκουν τη βία (*agents provocateurs*) ή η εμφάνιση επιθετικών αντι-διαδηλωτών, δεν πρέπει να χρεώνεται στο σύνολο της ειρηνικής συνάθροισης. Το ΕΔΔΑ, στην υπόθεση *Ziliberg*, καθιέρωσε την αρχή ότι μεμονωμένα βίαια επεισόδια δεν καθιστούν την όλη διαδήλωση παράνομη, ούτε δικαιολογούν τη βίαιη διάλυσή της, εφόσον οι διοργανωτές διατηρούν ειρηνικές προθέσεις.⁶³

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση της φύσης και των σύγχρονων μορφών του δικαιώματος του συνέρχεσθαι ειρηνικώς, καθίσταται σαφές ότι το εν λόγω δικαίωμα αποτελεί θεμέλιο λίθο της δημοκρατικής ομαλότητας. Στην αντίπερα όχθη, το κράτος καλείται συχνά να διαχειριστεί καταστάσεις κρίσης, τις οποίες και πρέπει να αντιμετωπίσει. Στο πλαίσιο αυτό, το επόμενο κεφάλαιο καλείται να εξετάσει την «έσχατη γραμμή άμυνας» του κράτους, το Άρθρο 15 της ΕΣΔΑ, που του παρέχει την

⁶¹ Stoyanova, V. (2023). "Framing Positive Obligations under the European Convention on Human Rights Law: Mediating between the Abstract and the Concrete". *Human Rights Law Review*, 23(3)

⁶² Taylor, P. M. (2020). *A Commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights* Cambridge University Press. Σελ. 608.

⁶³ Καστανάς, Η. (2017). Άρθρο 11. Σε Λ.-Α. Σισιλιάνος (Επιμ.), *ΕΣΔΑ: Ερμηνεία κατ' άρθρο*. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 532

δυνατότητα παρέκκλισης από ορισμένες υποχρεώσεις που απορρέουν από την Σύμβαση.

Κεφάλαιο 2: Δικαίωμα παρέκκλισης του Κράτους από τις υποχρεώσεις της ΕΣΔΑ

Ενώ το πρώτο κεφάλαιο ανέλυσε την προστασία της ελευθερίας του συνέρχεσθαι υπό συνθήκες θεσμικής ομαλότητας, η νομική πραγματικότητα μεταβάλλεται δραστικά όταν το Κράτος επικαλείται την ύπαρξη υπαρξιακού κινδύνου. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), ως ζωντανό νομικό κείμενο, δεν αγνοεί την ιστορική εμπειρία ότι οι δημοκρατίες ενδέχεται να βρεθούν αντιμέτωπες με κρίσεις που απειλούν τη δομή και τη συνέχεια τους. Στο πλαίσιο αυτό, το δίκαιο της ανάγκης (*jus necessitatis*) εισάγεται στη Σύμβαση μέσω του Άρθρου 15, το οποίο λειτουργεί ως η «βαλβίδα ασφαλείας» του συστήματος⁶⁴. Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι να εξετάσει τις αυστηρές προϋποθέσεις, ουσιαστικές και διαδικαστικές, υπό τις οποίες μια κρίση μπορεί να δικαιολογήσει την ενεργοποίηση του καθεστώτος παρέκκλισης, μετατοπίζοντας την ισορροπία από την προστασία της ελευθερίας στη διασφάλιση της κρατικής επιβίωσης⁶⁵.

Το άρθρο 15 της ΕΣΔΑ, με τίτλο «Παρέκκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης», αναφέρει: «(1) Σε περίπτωση πολέμου ή άλλου δημοσίου κινδύνου που απειλεί τη ζωή του έθνους, κάθε Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος μπορεί να λάβει μέτρα, κατά παρέκκλιση των υποχρεώσεων που προβλέπονται στην παρούσα Σύμβαση, εντός των απολύτως αναγκαίων ορίων που απαιτούνται από την κατάσταση και υπό τον όρο ότι τα μέτρα αυτά δεν αντιτίθενται στις άλλες υποχρεώσεις που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο. (2) Η προηγούμενη διάταξη δεν επιτρέπει καμία παρέκκλιση από το άρθρο 2, εκτός από την περίπτωση θανάτου ως συνέπεια νόμιμων πολεμικών πράξεων, καθώς και από τα άρθρα 3, 4 (παράγραφος 1) και 7. (3) Κάθε Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος που κάνει χρήση του εν λόγω δικαιώματος παρέκκλισης, τηρεί τον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης πλήρως ενήμερο για τα μέτρα που έχει λάβει και για τους λόγους που τα προκάλεσαν. Οφείλει, επίσης, να ενημερώσει τον Γενικό Γραμματέα του

⁶⁴ Oraá, J. (1992). *Human Rights in States of Emergency in International Law*. Oxford: Clarendon Press, σελ. 8-10.

⁶⁵ Gross, O., & Ní Aoláin, F. (2006). *Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice*. Cambridge University Press, σελ. 17-20

Συμβουλίου της Ευρώπης για την ημερομηνία κατά την οποία τα μέτρα αυτά έπαυσαν να ισχύουν και οι διατάξεις της Σύμβασης τίθενται εκ νέου σε πλήρη ισχύ.»⁶⁶

2.1. Οι ουσιαστικές προϋποθέσεις ενεργοποίησης της ρήτρας παρέκκλισης

Η ενεργοποίηση του άρθρου 15 δεν αποτελεί ανέλεγκτο προνόμιο της εκτελεστικής εξουσίας, αλλά υπόκειται σε αυστηρές προϋποθέσεις (substantive requirements). Σύμφωνα με τη γραμματική και τελεολογική ερμηνεία της διάταξης, τα συμβαλλόμενα Κράτη νομιμοποιούνται να παρεκκλίνουν των υποχρεώσεών τους μόνο σωρευτικά σε τρεις περιπτώσεις: α) σε περίπτωση πολέμου ή άλλου δημόσιου κινδύνου που απειλεί τη ζωή του έθνους, β) στον βαθμό που τα μέτρα είναι απολύτως αναγκαία, και γ) εφόσον δεν παραβιάζονται άλλες διεθνείς υποχρεώσεις⁶⁷.

2.1.1 Η έννοια του «Δημόσιου Κινδύνου»: Τα κριτήρια της Νομολογίας. Στην απόφαση *Lawless v. Ireland (No. 3)* (1961), το ΕΔΔΑ προέβη στον αυθεντικό ορισμό της έννοιας, χαρακτηρίζοντας τον κίνδυνο ως «*μια κατάσταση έκτακτης και επικείμενης κρίσης που επηρεάζει ολόκληρο τον πληθυσμό και συνιστά απειλή για την οργανωμένη ζωή της κοινότητας*»⁶⁸.

Ωστόσο, η πλέον συστηματική κωδικοποίηση των κριτηρίων πραγματοποιήθηκε στην ιστορική «Ελληνική Υπόθεση» (*The Greek Case*, 1969). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, απορρίπτοντας τους ισχυρισμούς της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών περί «κομμουνιστικού κινδύνου», καθιέρωσε τέσσερα σωρευτικά χαρακτηριστικά που πρέπει να φέρει ο κίνδυνος:

- Να είναι επικείμενος (imminent).
- Οι επιπτώσεις του να αφορούν το σύνολο του έθνους.
- Να απειλείται η συνέχιση της οργανωμένης ζωής της κοινότητας.
- Η κρίση να είναι εξαιρετική, υπό την έννοια ότι τα συνήθη μέτρα αστυνόμευσης και διατήρησης της τάξης να αποδεικνύονται ανεπαρκή⁶⁹.

⁶⁶ Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Συμβούλιο της Ευρώπης. Διαθέσιμο στο https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ell

⁶⁷ **European Court of Human Rights** (2025), *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Article 15 of the European*, pp 5-6

⁶⁸ ECHR, *Lawless v. Ireland (No. 3)*, 1 July 1961, Series A no. 3, παρ. 28.

⁶⁹ European Commission of Human Rights, *The Greek Case*, Report of 5 November 1969, YearBook 12, σελ. 71-72.

Το βάρος της απόδειξης για τη συνδρομή των ανωτέρω φέρει το Κράτος. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η Επιτροπή έκρινε ότι η Κυβέρνηση απέτυχε να αποδείξει την ύπαρξη οργανωμένης απειλής, καθιστώντας την προσφυγή στο άρθρο 15 παράνομη.

Επιπλέον, η ρήτρα του Άρθρου 15 δεν αποτελεί απλώς μια διέξοδο ανάγκης για το Κράτος, αλλά οριοθετείται αυστηρά από την αρχή της διεθνούς ευθύνης. Η έννοια του «δημόσιου κινδύνου» έχει αυτόνομο χαρακτήρα στο δίκαιο της ΕΣΔΑ και δεν ταυτίζεται με τις εθνικές έννοιες της "κατάστασης πολιορκίας". Ειδικότερα, μέσα από τη συγκριτική επισκόπηση με το Άρθρο 4 του Διεθνούς Συμφώνου (ICCPR) και το Άρθρο 27 της Αμερικανικής Σύμβασης, προκύπτει ότι ο κοινός παρονομαστής για τη νομιμοποίηση της παρέκκλισης είναι η ύπαρξη μιας απειλής που είναι "παρούσα ή επικείμενη" και αφορά το σύνολο του πληθυσμού, αποκλείοντας έτσι τοπικές ταραχές ή μεμονωμένα επεισόδια από το πεδίο εφαρμογής της έκτακτης ανάγκης⁷⁰.

2.1.2 Η εξέλιξη της νομολογίας: Από την «επικινδυνότητα» στη «διαρκή κρίση».

Η νομολογία, προσαρμοζόμενη στις νέες μορφές απειλών (κυρίως την τρομοκρατία), έδειξε ελαστικότητα ως προς την ερμηνεία των κριτηρίων της Ελληνικής Υπόθεσης. Ως προς τη χρονική διάρκεια. Στην υπόθεση *A. and Others v. the United Kingdom*, το Δικαστήριο δέχτηκε ότι ο κίνδυνος δεν χρειάζεται να είναι προσωρινός. Μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης μπορεί να διαρκέσει για πολλά έτη, δημιουργώντας προβληματισμό στη θεωρία για τον κίνδυνο «μονιμοποίησης» της εξαίρεσης⁷¹. Επιπλέον, το Δικαστήριο δεν εξετάζει με αυστηρότητα τις φάσεις εφαρμογής των μέτρων κατά το παρελθόν, για να διαπιστώσει την αποτελεσματικότητά τους, αλλά εξετάζει, τις συνθήκες και τις περιστάσεις που επικρατούσαν κατά τη χρονική στιγμή λήψης και εφαρμογής των μέτρων⁷².

Όμως, ελλοχεύει ο κίνδυνος, ο οποίος, δεν έγκειται στην προσωρινή αναστολή των δικαιωμάτων για την αντιμετώπιση μιας βίαιης εξέγερσης, αλλά στην παγίωση μιας «διαρκούς έκτακτης ανάγκης» (permanent emergency). Εάν η καταστολή των υποχρεώσεων από εξαίρεση μετατραπεί σε κανονικότητα, τότε η δημοκρατία κινδυνεύει να διολισθήσει σε ένα καθεστώς όπου η ασφάλεια θα αποτελεί τον

⁷⁰ Νάσκου-Περράκη, Π. (1987). *Το άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Αντ. Ν. Σάκκουλας, σελ. 150

⁷¹ ECHR, *A. and Others v. the United Kingdom* [GC], no. 3455/05, 19 February 2009, παρ. 177-178

⁷² ECHR, *Ireland v. the United Kingdom*, 18 January 1978, Series A no. 25, παρ. 214

υπέρτατο νόμο, καταργώντας στην πράξη την προσωρινότητα που επιτάσσει το Άρθρο 15⁷³.

Ως προς τη γεωγραφική έκταση, στην υπόθεση *Aksoy v. Turkey*, κρίθηκε ότι η απειλή μπορεί να αφορά μόνο ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό τμήμα της επικράτειας (π.χ. Νοτιοανατολική Τουρκία), εφόσον η ένταση της βίας εκεί απειλεί την εδαφική ακεραιότητα του Κράτους⁷⁴.

Ως προς την έννοια του Έθνους, στην υπόθεση *Greece v. United Kingdom*, διευκρινίστηκε ότι η έννοια περιλαμβάνει τον λαό και τους θεσμούς ακόμα και σε περιοχές υπό αποικιακό καθεστώς ή ξένη κατοχή⁷⁵.

2.1.3 Η Αρχή της «Αυστηρής Αναγκαιότητας» (Strict Necessity Test). Η φράση «εντός των απολύτως αναγκαίων ορίων» εισάγει έναν αυστηρό έλεγχο αναλογικότητας, στενότερο από αυτόν του άρθρου 11 παρ. 2. Όπως επισημαίνει η Επιτροπή της Βενετίας, το μέτρο πρέπει να είναι όχι απλώς χρήσιμο, αλλά και αναπόφευκτο⁷⁶. Καθώς, η εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας υπό το καθεστώς του Άρθρου 15 αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα και δεν πρέπει να συγγέται με την απλή σκοπιμότητα. Η κήρυξη έκτακτης ανάγκης δεν συνεπάγεται λευκή επιταγή για το κράτος. Αντιθέτως, απαιτείται η απόδειξη μιας αυστηρής αιτιώδους συνάφειας (*causal link*) μεταξύ του επικαλούμενου κινδύνου και του ληφθέντος μέτρου. Μια χαλαρή ερμηνεία της αναλογικότητας, μπορεί να μετατρέψει την έκτακτη ανάγκη από προσωρινή άμυνα σε εργαλείο μόνιμης διακυβέρνησης, διαβρώνοντας έτσι τη θεμελιώδη δομή προστασίας της Σύμβασης⁷⁷.

Το ΕΔΔΑ δεν αρκείται στην επίκληση της έκτακτης ανάγκης από το κράτος για να δικαιολογήσει τις παρεκκλίσεις. Αντιθέτως, ασκεί ουσιαστικό έλεγχο, εξετάζοντας συνεκτικά τη φύση των δικαιωμάτων που πλήττει η παρέκκλιση, τις περιστάσεις οι οποίες οδήγησαν σε αυτήν και τη διάρκειά της. Το Δικαστήριο επιχειρεί, δηλαδή, μια

⁷³ Περράκης, Σ. (Επιμ.). (2018). «Ουδέν μονιμότερον του προσωρινού;» Καταστάσεις στρατιωτικής κατοχής και διεθνές δίκαιο. Εκδόσεις Οστριά / Ευρωπαϊκό Κέντρο Έρευνας και Κατάρτισης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σελ. 13 - 17

⁷⁴ ECHR, *Aksoy v. Turkey*, 18 December 1996, Reports 1996-VI, παρ. 70.

⁷⁵ European Commission of Human Rights, *Greece v. United Kingdom*, Report of 26 September 1958, YearBook 2, σελ. 176.

⁷⁶ Venice Commission (2018), *Respect for Democracy, Human Rights and the Rule of Law during States of Emergency: Reflections*, CDL-PI(2020)005, σελ. 14.

⁷⁷ Leach, P. (2021). On Inter-State Litigation and Armed Conflict Cases in Strasbourg. *European Convention on Human Rights Law Review*, 2(1), 27-74

αυστηρή αναδρομή σε κάθε στάδιο εφαρμογής των μέτρων για να διαπιστώσει αν αυτά ήταν όντως απολύτως απαραίτητα ή αν το κράτος καταχράστηκε την εξουσία του.⁷⁸

Για να κρίνει αν τηρήθηκε η αρχή αυτή, το ΕΔΔΑ εξετάζει συνδυαστικά: α) Τη φύση του δικαιώματος που περιορίζεται. β) Τη διάρκεια της παρέκκλισης. Και γ) Την ύπαρξη εσωτερικών διασφαλίσεων (safeguards) κατά της αυθαιρεσίας.

Η ύπαρξη διασφαλίσεων αποτελεί συχνά τον καθοριστικό παράγοντα.

- Στις υποθέσεις Lawless και Brannigan and McBride, το Δικαστήριο δικαιολόγησε τα μέτρα διότι υπήρχε κοινοβουλευτικός έλεγχος και δυνατότητα δικαστικής προσφυγής (Habeas Corpus)⁷⁹.
- Αντιθέτως, στις υποθέσεις Aksoy και Demir κατά Τουρκίας, η μακροχρόνια κράτηση χωρίς δικαστικό έλεγχο (incommunicado detention) κρίθηκε δυσανάλογη, ακριβώς λόγω της απουσίας θεσμικών αντιβάρων⁸⁰.

2.1.4 Η συμβατότητα με τις «άλλες διεθνείς υποχρεώσεις». Η τρίτη προϋπόθεση του άρθρου 15 απαιτεί τα μέτρα να μην παραβιάζουν άλλες συμβάσεις (π.χ. το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα - ICCPR). Αν και το ΕΔΔΑ σπανίως προχωρά σε έλεγχο αυτού του κριτηρίου, το ζήτημα τέθηκε επιτακτικά στην υπόθεση Brannigan and McBride. Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι το Ηνωμένο Βασίλειο παραβίασε το άρθρο 4 του ICCPR, που απαιτεί επίσημη διακήρυξη της κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Το Δικαστήριο, επιδεικνύοντας δικαστικό αυτοπεριορισμό, έκρινε ότι η δήλωση του Υπουργού στο Κοινοβούλιο αρκούσε για να ικανοποιήσει την απαίτηση, αποφεύγοντας να ερμηνεύσει αυθεντικά το κείμενο του ΟΗΕ⁸¹. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι αυτή η ρήτρα παραμένει μια σημαντική δικλείδα ασφαλείας για την αποφυγή καταστρατήγησης του διεθνούς δικαίου⁸².

⁷⁸ Σταυρινάκη, Τ. (2017). Άρθρο 15: Παρέκκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Σε Λ.-Α. Σισιλιάνος (Επιμ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο* (2η έκδ.). Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ 629

⁷⁹ ECHR, *Brannigan and McBride v. the United Kingdom*, 26 May 1993, Series A no. 258-B, παρ. 62-63.

⁸⁰ ECHR, *Demir and Others v. Turkey*, 23 September 1998, Reports 1998-VI, παρ. 57.

⁸¹ ECHR, *Brannigan and McBride*, ό.π., παρ. 72-73.

⁸² Περράκης Σ. (2023). *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Εκδόσεις Σιδέρης, σελ. 183.

2.2 Ο «σκληρός πυρήνας» της Σύμβασης: Δικαιώματα που δεν επιδέχονται παρέκκλιση

Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 15 οριοθετεί το αδιαπραγμάτευτο όριο της κρατικής εξουσίας, καθορίζοντας έναν κατάλογο δικαιωμάτων («σκληρός πυρήνας» / non-derogable rights) από τα οποία δεν επιτρέπεται καμία παρέκκλιση, ανεξαρτήτως της σοβαρότητας του κινδύνου που απειλεί το έθνος. Η διάταξη αυτή αντανακλά την παραδοχή ότι ορισμένες αξίες είναι σύμφυτες με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και αποτελούν κανόνες αναγκαστικού δικαίου (jus cogens), η παραβίαση των οποίων δεν δικαιολογείται ούτε από τον πόλεμο ούτε από την τρομοκρατία⁸³.

2.2.1 Η απόλυτη απαγόρευση των Βασανιστηρίων (Άρθρο 3). Το σημαντικότερο ίσως στοιχείο του «σκληρού πυρήνα» είναι το Άρθρο 3, απαγόρευση βασανιστηρίων και απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης. Το ΕΔΔΑ έχει παγιώσει τη θέση ότι η απαγόρευση αυτή είναι απόλυτη. Στην υπόθεση *Chahal v. the United Kingdom*, το Δικαστήριο τόνισε ότι ακόμη και σε περιπτώσεις αντιμετώπισης της τρομοκρατίας ή σοβαρής απειλής για την ασφάλεια, η Σύμβαση απαγορεύει σε απόλυτους όρους τα βασανιστήρια, χωρίς να επιτρέπει καμία στάθμιση συμφερόντων⁸⁴. Αυτό έχει άμεση εφαρμογή στις περιπτώσεις καταστολής μαζικών διαδηλώσεων: η αστυνομική βία, ακόμη και αν η διαδήλωση έχει εξελιχθεί σε ταραχή που απειλεί τη δημόσια τάξη, δεν μπορεί ποτέ να υπερβεί το κατώφλι της απάνθρωπης μεταχείρισης.

2.2.2 Το Δικαίωμα στη Ζωή και η εξαίρεση του Πολέμου (Άρθρο 2). Ως προς το Άρθρο 2, η απαγόρευση δεν είναι απόλυτη με την αυστηρή έννοια, καθώς η παράγραφος 2 του άρθρου 15 εισάγει μια ειδική εξαίρεση: επιτρέπονται οι θάνατοι που προκύπτουν από νόμιμες πολεμικές πράξεις (lawful acts of war). Είναι κρίσιμο να διαχωριστεί αυτή η εξαίρεση από τη χρήση θανατηφόρου βίας για την καταστολή ταραχών ή στάσης (άρθρο 2 § 2γ της ΕΣΔΑ), η οποία επιτρέπεται και σε καιρό ειρήνης υπό αυστηρές προϋποθέσεις αναλογικότητας (*McCann and Others v. the United Kingdom*)⁸⁵. Ωστόσο, στην περίπτωση ενεργοποίησης του άρθρου 15 λόγω πολέμου, το πλαίσιο ελέγχου μεταβάλλεται και λαμβάνει υπόψη τους κανόνες του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου.

⁸³ECHR, *Al-Adsani v. the United Kingdom* [GC], no. 35763/97, 21 November 2001, παρ. 59-61.

⁸⁴ECHR, *Chahal v. the United Kingdom*, 15 November 1996, Reports 1996-V, παρ. 79.

⁸⁵ ECHR, *McCann and Others v. the United Kingdom*, 27 September 1995, Series A no. 324, παρ. 147-150.

2.2.3 Λοιπά δικαιώματα που δεν επιδέχονται παρέκκλιση. Ο κατάλογος συμπληρώνεται από το Άρθρο 4 § 1 (απαγόρευση δουλείας) και το Άρθρο 7 (nullum crimen sine lege), διασφαλίζοντας ότι κανείς δεν μπορεί να καταδικαστεί αναδρομικά για πράξεις που τελέστηκαν κατά τη διάρκεια της κατάστασης ανάγκης, αν δεν συνιστούσαν αδίκημα κατά τον χρόνο τέλεσής τους. Επιπρόσθετα, η εξέλιξη του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού οδήγησε στη διεύρυνση του καταλόγου μέσω των Πρόσθετων Πρωτοκόλλων:

- **Θανατική Ποινή:** Με το 6ο Πρωτόκολλο (1983) καταργήθηκε η θανατική ποινή εν καιρώ ειρήνης, ενώ με το 13ο Πρωτόκολλο (2002) η απαγόρευση κατέστη καθολική, καλύπτοντας και περιόδους πολέμου, καθιστώντας το δικαίωμα στη ζωή (ως προς τη μη επιβολή θανατικής ποινής) απολύτως μη επιδεχόμενο παρέκκλισης⁸⁶.
- **Ne bis in idem:** Το άρθρο 4 του 7ου Πρωτοκόλλου (δικαίωμα να μη δικάζεται κανείς δύο φορές) περιέχει επίσης ρητή ρήτρα μη παρέκκλισης, ενισχύοντας τις εγγυήσεις του κράτους δικαίου⁸⁷.

Συμπερασματικά, ενώ το κράτος μπορεί να αναστείλει την ελευθερία του συνέρχεσθαι, Άρθρο 11 ή την προσωπική ελευθερία, Άρθρο 5, επικαλούμενο κίνδυνο για το έθνος, προσκρούει σε αδιαπέραστο τείχος όταν πρόκειται για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τη σωματική ακεραιότητα

2.3 Οι Διαδικαστικές Προϋποθέσεις: Η υποχρέωση γνωστοποίησης

Πέραν των ουσιαστικών προϋποθέσεων, η νομιμότητα της παρέκκλισης εξαρτάται και από την τήρηση της τυπικής διαδικασίας που ορίζει η παράγραφος 3 του άρθρου 15. Συγκεκριμένα, κάθε συμβαλλόμενο Κράτος οφείλει να τηρεί τον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης «πλήρως ενήμερο» τόσο για τα μέτρα που έλαβε όσο και για τους λόγους που τα επέβαλαν. Η υποχρέωση αυτή δεν είναι γραφειοκρατική, αλλά συστατική, καθώς ενεργοποιεί τον μηχανισμό της «συλλογικής

⁸⁶ Schabas, W. (2002). *The Abolition of the Death Penalty in International Law*. Cambridge University Press, σελ. 250.

⁸⁷ Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E., & Buckley, C. (2018). *Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press, σελ. 825.

εγγύησης». Ο Γενικός Γραμματέας κοινοποιεί την παρέκκλιση στα υπόλοιπα Κράτη Μέρη, διασφαλίζοντας τη διαφάνεια και τον διεθνή έλεγχο⁸⁸.

Η ενημέρωση πρέπει να είναι έγκαιρη και ουσιαστική. Δεν αρκεί μια γενικόλογη αναφορά σε ταραχές, αλλά απαιτείται παράθεση των νομοθετικών κειμένων και ερμηνεία των λόγων που καθιστούν τα μέτρα αναγκαία. Ως προς το στοιχείο του χρόνου, η νομολογία κρίνει κατά περίπτωση, *in concreto*, το τι συνιστά εύλογο χρόνο/ Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Lawless v. Ireland*, η γνωστοποίηση που έγινε δώδεκα ημέρες μετά τη λήψη των μέτρων κρίθηκε εμπρόθεσμη, δεδομένης της πολυπλοκότητας της κατάστασης⁸⁹. Ενώ, στον αντίποδα, στην Ελληνική Υπόθεση, η τρίμηνη καθυστέρηση της Χούντας να ενημερώσει για την αναστολή άρθρων του Συντάγματος κρίθηκε αδικαιολόγητη, συμβάλλοντας στην απόρριψη της νομιμότητας της παρέκκλισης⁹⁰.

Το κρισιμότερο ζήτημα αφορά την κύρωση της μη τήρησης του τύπου. Μολονότι το άρθρο 15 δεν αναφέρει ρητά ποινή, η νομολογία έχει παγιώσει τη θέση ότι η παράλειψη γνωστοποίησης καθιστά την επίκληση της έκτακτης ανάγκης απαράδεκτη. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η υπόθεση *Cyprus v. Turkey*. Η Τουρκία δεν είχε προβεί σε καμία γνωστοποίηση παρέκκλισης για τις ενέργειές της στη Βόρεια Κύπρο, ισχυριζόμενη ότι δεν ασκεί δικαιοδοσία στην περιοχή ("ΤΔΒΚ"). Το Δικαστήριο, αφού πρώτα αναγνώρισε ότι η Τουρκία ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο, *effective control*, και άρα έχει δικαιοδοσία, έκρινε ότι η απουσία επίσημης γνωστοποίησης σύμφωνα με το άρθρο 15 παρ. 3, της στερεί το δικαίωμα να επικαλεστεί λόγους έκτακτης ανάγκης για να δικαιολογήσει τις παραβιάσεις δικαιωμάτων, όπως των αγνοουμένων. Κατά συνέπεια, οι πράξεις της κρίθηκαν με βάση το κανονικό καθεστώς της Σύμβασης και διαπιστώθηκαν σωρεία παραβιάσεων⁹¹.

Συμπερασματικά, τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν αποτελούν πλέον απλώς ένα αμυντικό εργαλείο κατά της κρατικής αυθαιρεσίας, αλλά διαπερνούν οριζόντια την

⁸⁸ Σταυρινάκη, Τ. (2017). Άρθρο 15: Παρέκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Σε Λ.-Α. Σισιλιάνος (Επιμ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο* (2η έκδ.). Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 634.

⁸⁹ ECHR, *Lawless v. Ireland (No. 3)*, 1 July 1961, Series A no. 3, παρ. 47.

⁹⁰ European Commission of Human Rights, *The Greek Case*, Report of 5 November 1969, παρ. 158.

⁹¹ European Commission of Human Rights, *Cyprus v. Turkey*, Report of 10 July 1976, παρ. 527-531.

εθνική και διεθνή έννομη τάξη, επηρεάζοντας πεδία όπως η εξωτερική πολιτική και η διεθνής ασφάλεια. Αυτή η διαπίστωση είναι καίρια για το μέλλον του Άρθρου 15. Η επίκληση της «έκτακτης ανάγκης» δεν είναι πια μια εσωτερική υπόθεση του κράτους, αλλά ελέγχεται αυστηρά από μια διεθνή κοινότητα που αναγνωρίζει στα δικαιώματα έναν ρόλο υπαρκτό για τη δημοκρατική νομιμότητα⁹².

2.4 Διάκριση μεταξύ Παρέκκλισης και Περιορισμών

Θεμελιώδους σημασίας για την κατανόηση του συστήματος της ΕΣΔΑ είναι η σαφής αντιδιαστολή μεταξύ του δικαιώματος παρέκκλισης, άρθρο 15, και των ρητρών περιορισμού (limitation clauses) που απαντώνται στη δεύτερη παράγραφο των άρθρων 8 έως 11. Αν και αμφότεροι οι μηχανισμοί επιτρέπουν κρατικές παρεμβάσεις στα ατομικά δικαιώματα, διαφέρουν ουσιωδώς ως προς τις προϋποθέσεις, την ένταση και τον σκοπό τους⁹³.

Η βασική διαφορά έγκειται στο «κατώφλι» εφαρμογής. Οι περιορισμοί, άρθρο 11 § 2, σχεδιάστηκαν για να λειτουργούν σε συνθήκες ομαλότητας. Σκοπός τους είναι η διαρκής εξισορρόπηση μεταξύ του ατομικού δικαιώματος και του δημοσίου συμφέροντος, π.χ. διατήρηση της δημόσιας τάξης κατά τη διάρκεια μιας διαδήλωσης. Αντιθέτως, η παρέκκλιση, άρθρο 15, ενεργοποιείται αποκλειστικά σε συνθήκες εξαίρεσης, δηλαδή όταν απειλείται η ίδια η υπόσταση του οργανωμένου κράτους, «ζωή του έθνους». Επομένως, μια απλή διασάλευση της τάξης, όσο βίαιη και αν είναι, δεν αρκεί για να ενεργοποιήσει το άρθρο 15, εφόσον δεν απειλεί τη δομή του έθνους⁹⁴.

Νομικά, ο περιορισμός συνιστά «επέμβαση» (interference) στο δικαίωμα, η οποία όμως το διατηρεί σε ισχύ. Αντίθετα, η παρέκκλιση οδηγεί σε προσωρινή «αναστολή» (suspension) ή μη εφαρμογή συγκεκριμένων υποχρεώσεων της Σύμβασης. Αυτό παρέχει στο Κράτος την ευχέρεια να λάβει μέτρα που υπό κανονικές συνθήκες θα ήταν παράνομα, όπως η κράτηση χωρίς δικαστικό ένταλμα, διοικητική εκτόπιση. Ωστόσο, αυτή η ευχέρεια δεν είναι απεριόριστη. Ενώ στους περιορισμούς το κριτήριο

⁹² Περράκης, Σ. (1999). *Ο νέος διευρυμένος ρόλος των δικαιωμάτων του ανθρώπου*. (Ανάτυπο). Στο: *50 Χρόνια της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 1948-1998*. Εκδόσεις Σάκκουλα. Σελ 114

⁹³ Ιωαννίδης, Μ. (2021). Άρθρο 15 Παρέκκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Στο Σαρμάς, Ι., Κοντιάδης, Ξ., & Ανθόπουλος, Χ. (Επιμ). *ΕΣΔΑ: Κατ' άρθρο ερμηνεία*. Εκδόσεις Σάκκουλα σελ. 768-769.

⁹⁴ Oraá, J. (1992). *Human Rights in States of Emergency in International Law*. Oxford: Clarendon Press, σελ. 26-30.

είναι να είναι το μέτρο «αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία» (necessary in a democratic society), στην παρέκκλιση το μέτρο πρέπει να είναι «απολύτως αναγκαίο» (strictly required). Θεωρητικά, το κριτήριο της παρέκκλισης είναι αυστηρότερο, αν και στην πράξη το Δικαστήριο τείνει να αναγνωρίζει ευρύτερο περιθώριο εκτίμησης στα Κράτη όταν αντιμετωπίζουν υπαρξιακούς κινδύνους⁹⁵.

Τέλος, όπως ορθά επισημαίνεται, και οι δύο μηχανισμοί διέπονται από την αρχή της προσωρινότητας. Ωστόσο, στην περίπτωση της παρέκκλισης, η απαίτηση για επιστροφή στην ομαλότητα είναι επιτακτική. Η παράταση του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης πέραν του χρόνου που απαιτείται για την εξάλειψη της απειλής συνιστά κατάχρηση δικαιώματος και παραβίαση της Σύμβασης⁹⁶.

Η ανάλυση των άρθρων 11 και 15 της ΕΣΔΑ κατέδειξε ότι, στον ευρωπαϊκό νομικό χώρο, τόσο η προστασία των ειρηνικών συναθροίσεων όσο και η επίκληση της έκτακτης ανάγκης και ο περιορισμός των δικαιωμάτων, υπόκεινται σε αυστηρό δικαστικό έλεγχο. Ωστόσο, η αξία των ευρωπαϊκών κανόνων φανερώνεται με την σύγκρισή τους με τις αντίστοιχες αξίες στην διεθνή κοινότητα. Το επόμενο κεφάλαιο, συνεπώς, διευρύνει το ερευνητικό πεδίο εξετάζοντας τα «λοιπά διεθνή» συστήματα προστασίας, το οικουμενικό σύστημα του ΟΗΕ (ICCPR), τα περιφερειακά συστήματα της Αμερικής, της Αφρικής, του Αραβικού κόσμου και της Ασίας, καθώς και λοιπών διεθνών και περιφερειακών οργανισμών, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν παρέχουν ευρύτερες εγγυήσεις «ασπίδες» έναντι της κρατικής αυθαιρεσίας ή εάν, αντιθέτως, επιτρέπουν μεγαλύτερη ευχέρεια στις παρεκκλίσεις.

Κεφάλαιο 3: Συγκριτική θεώρηση: Η προστασία εκτός Ευρώπης

Η ανάλυση του ευρωπαϊκού συστήματος προστασίας (ΕΣΔΑ) αποκτά πληρότητα μόνο όταν αντιπαραβληθεί με τα αντίστοιχα οικουμενικά και περιφερειακά συστήματα. Η συγκριτική αυτή επισκόπηση είναι κρίσιμη, διότι συχνά άλλα δικαστικά όργανα, ιδίως το Δια-αμερικανικό Δικαστήριο, έχουν υιοθετήσει αυστηρότερες προδιαγραφές για την προστασία των διαδηλωτών σε περιόδους έκτακτης ανάγκης, λειτουργώντας ως πηγή έμπνευσης για την εξέλιξη της νομολογίας του Στρασβούργου.

⁹⁵ Arai-Takahashi, Y. (2002). *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. Intersentia, σελ. 174.

⁹⁶ Greene, A. (2018). *Permanent States of Emergency and the Rule of Law*. Hart Publishing, σελ. 65.

3.1. Το Σύστημα των Ηνωμένων Εθνών (ICCPR): Διευρυμένη Προστασία και Νέες Τεχνολογίες

Σε οικουμενικό επίπεδο, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) παρέχει ένα ευρύτερο δίκτυο προστασίας σε σύγκριση με την ΕΣΔΑ. Όπως επισημαίνεται στη θεωρία, ενώ η ΕΣΔΑ προστατεύει απόλυτα κυρίως τη ζωή και τη σωματική ακεραιότητα, το άρθρο 4 του ΔΣΑΠΔ διευρύνει τον κατάλογο των μη παρεκκλινόντων δικαιωμάτων⁹⁷. Συγκεκριμένα, περιλαμβάνει την απαγόρευση φυλάκισης για μη εκπλήρωση συμβατικών υποχρεώσεων, άρθρο 11, το δικαίωμα στη νομική προσωπικότητα, άρθρο 16 και, κυρίως, την ελευθερία σκέψης και θρησκείας, άρθρο 18⁹⁸. Η τελευταία διάκριση είναι ουσιώδης, σε μια διαδήλωση με θρησκευτικά κίνητρα, υπό το καθεστώς του ΟΗΕ, ο πυρήνας της θρησκευτικής ελευθερίας παραμένει αλώβητος ακόμη και σε περίοδο κρίσης⁹⁹.

3.1.1. Το Γενικό Σχόλιο Αρ. 37 (2020) και οι Θετικές Υποχρεώσεις. Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (HRC) προχώρησε σε σημαντικές τομές με το Γενικό Σχόλιο Αρ. 37 (2020), αναγνωρίζοντας ρητά ότι το δικαίωμα του συνέρχεσθαι επεκτείνεται και στον διαδικτυακό χώρο και καταδικάζοντας τους αποκλεισμούς του διαδικτύου (internet shutdowns) κατά τη διάρκεια ταραχών¹⁰⁰.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις θετικές υποχρεώσεις του Κράτους. Το Κράτος οφείλει να προστατεύει τους διαδηλωτές από βίαιες αντιδράσεις τρίτων, αντι-διαδηλώσεις. Η πιθανότητα «αρνητικής αντίδρασης» από την κοινωνία ή η ύπαρξη ιδεών που θεωρούνται ενοχλητικές δεν αποτελούν νόμιμο λόγο απαγόρευσης μιας συνάθροισης¹⁰¹. Αντιθέτως, οι αρχές οφείλουν να λαμβάνουν μέτρα ώστε να μην φιμώνονται οι διαδηλωτές από βίαιες ομάδες που διαφωνούν μαζί τους¹⁰².

3.1.2. Δικονομικές Εγγυήσεις και Έκτακτη Ανάγκη. Στο κρίσιμο ζήτημα των δικονομικών εγγυήσεων, η Επιτροπή στο Γενικό Σχόλιο Αρ. 29 (2001) έχει

⁹⁷ Σταυρινάκη, Τ. (2017). Άρθρο 15: Παρέκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Σε Λ.-Α. Σισιλιάνος (Επιμ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο* (2η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 632

⁹⁸ Ibid. Σελ 632

⁹⁹ Joseph, S., & Castan, M. (2013). *The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials, and Commentary*. Oxford University Press, σελ. 915.

¹⁰⁰ UN Human Rights Committee (2020), General Comment No. 37 on the right of peaceful assembly (Article 21), CCPR/C/GC/37.

¹⁰¹ Taylor, P. M. (2020). *A Commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights*. Cambridge University Press. Σελ. 605

¹⁰² Alekseev v. Russian Federation, CCPR/C/109/D/1873/2009, 25 October 2013, παρ 9.6

υιοθετήσει τη θέση ότι ορισμένα στοιχεία της δίκαιης δίκης, και ιδίως ο έλεγχος νομιμότητας της κράτησης, Habeas Corpus, είναι εγγενώς και δεν επιδέχονται παρέκκλισης. Το σκεπτικό είναι ότι δεν δύναται να προστατευθεί το δικαίωμα στη ζωή, εάν αφαιρεθεί το δικονομικό μέσο ελέγχου της κρατικής εξουσίας¹⁰³.

3.2. Το Δια-αμερικανικό Σύστημα

Το Δια-αμερικανικό Σύστημα (ACHR), διαμορφωμένο υπό τη σκιά των δικτατοριών της Λατινικής Αμερικής (1970-1980), έχει υιοθετήσει την αυστηρότερη στάση παγκοσμίως απέναντι στο δικαίωμα παρέκκλισης (άρθρο 27 ACHR).

3.2.1. Η Γνωμοδότηση OC-8/87: Το αδιαπραγμάτευτο Habeas Corpus. Η σημαντικότερη ποιοτική διαφοροποίηση από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο εντοπίζεται στον έλεγχο νομιμότητας της κράτησης. Ενώ το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Lawless κατά Ιρλανδίας είχε δεχθεί την αναστολή δικαστικών εγγυήσεων, το Δια-αμερικανικό Δικαστήριο, στην ιστορική Γνωμοδότηση OC-8/87, απεφάνθη ότι το Habeas Corpus και το Amparo δεν μπορούν να ανασταλούν ποτέ¹⁰⁴. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η αναστολή αυτών των εγγυήσεων σε καιρό κρίσης ανοίγει τον δρόμο για βασανιστήρια και εξαφανίσεις.

3.2.2. Η υπόθεση Zambrano Vélez και η Αυστηρή Αναγκαιότητα. Η αυστηρότητα αυτή επιβεβαιώθηκε στην υπόθεση Zambrano Vélez κατά Ισημερινού. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η κήρυξη κατάστασης έκτακτης ανάγκης δεν παρέχει λευκή επιταγή στην εκτελεστική εξουσία. Κάθε μέτρο καταστολής, όπως η αδιάκριτη χρήση βίας εναντίον διαδηλωτών, πρέπει να είναι απολύτως αναγκαίο και να μην υπερβαίνει τα όρια της «αυστηρής αναγκαιότητας» (strict necessity)¹⁰⁵.

3.3. Αφρική, Αραβικός Κόσμος και Ασία: Διαφορετικές Ταχύτητες

Η συγκριτική επισκόπηση εμπλουτίζεται επιπλέον με την εξέταση τριών διαφορετικών προσεγγίσεων. Η μελέτη τους παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς αναδεικνύει τρεις εντελώς διαφορετικές νομικές προσεγγίσεις στο ζήτημα της έκτακτης ανάγκης: από την απόλυτη, θεωρητικά, απαγόρευση παρεκκλίσεων στην Αφρική, μέχρι την έλλειψη δεσμευτικού δικαιοδοτικού μηχανισμού στην Ασία.

¹⁰³ UN Human Rights Committee (2001), General Comment No. 29: States of Emergency (Article 4), CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, παρ. 11 και 16.

¹⁰⁴ Inter-American Court of Human Rights, Advisory Opinion OC-8/87: Habeas Corpus in Emergency Situations, 30 January 1987, Series A No. 8, παρ. 42.

¹⁰⁵ Inter-American Court of Human Rights, *Zambrano Vélez et al. v. Ecuador*, Judgment of July 4, 2007 (Merits, Reparations and Costs).

3.3.1. Το Αφρικανικό Σύστημα: Η μοναδικότητα της «μη παρέκκλισης». Ο Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών (Banjul Charter, 1981) αποτελεί μια παγκόσμια νομική ιδιαιτερότητα. Σε αντίθεση με την ΕΣΔΑ (άρθρο 15), το ICCPR (άρθρο 4) και την Αμερικανική Σύμβαση (άρθρο 27), ο Αφρικανικός Χάρτης δεν περιέχει ρήτρα παρέκκλισης (derogation clause). Αυτό ερμηνεύτηκε αυθεντικά από την Αφρικανική Επιτροπή στην υπόθεση σταθμό *Amnesty International v. Sudan*. Η Επιτροπή έκρινε ότι η απουσία ρήτρας παρέκκλισης δεν ήταν παράλειψη των συντακτών, αλλά συνειδητή επιλογή. Κατά συνέπεια, ακόμη και σε περίοδο εμφυλίου πολέμου, το Κράτος δεν δικαιούται να αναστείλει κανένα δικαίωμα του Χάρτη. Η μόνη επιτρεπτή ενέργεια είναι οι περιορισμοί (limitations) που προβλέπονται στα επιμέρους άρθρα, οι οποίοι όμως πρέπει να είναι νόμιμοι και αναγκαίοι. Αυτή η προσέγγιση καθιστά το Αφρικανικό Σύστημα, θεωρητικά, το πιο προστατευτικό στον κόσμο, καθώς δεν αναγνωρίζει την έννοια της «κατάστασης έκτακτης ανάγκης» ως νομική βάση για την παραβίαση δικαιωμάτων, αν και στην πράξη η εφαρμογή του συναντά σοβαρά εμπόδια.¹⁰⁶

Η θεσμική αυτή ιδιαιτερότητα αναδεικνύει ότι η «λογική της παρέκκλισης» (derogation logic) του Στρασβούργου δεν αποτελεί μονόδρομο στο διεθνές δίκαιο, αλλά μια επιλογή της Ευρώπης να ισορροπήσει την προστασία με την κρατική κυριαρχία, μια ισορροπία που άλλα συστήματα αρνούνται να θεσμοθετήσουν ρητά¹⁰⁷.

Επιπλέον, η λειτουργία του Δικαστηρίου στην Αφρική, δημιουργεί ένα νέο πεδίο ελέγχου, καθώς καλείται να ερμηνεύσει έναν Χάρτη, που σε αντίθεση με την ΕΣΔΑ, δεν προσφέρει στα κράτη την "εύκολη λύση" της ρήτρας παρέκκλισης. Συνεπώς, η δικαστική κρίση στην Αφρική καλείται να λειτουργήσει χωρίς το "δίχτυ ασφαλείας" του Άρθρου 15, καθιστώντας τον έλεγχο των κρατικών αυθαιρεσιών σε περιόδους κρίσης ακόμη πιο κρίσιμο¹⁰⁸.

3.3.2. Ο Αραβικός Χάρτης. Ο Αναθεωρημένος Αραβικός Χάρτης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (2004) ακολουθεί το κλασικό μοντέλο της ΕΣΔΑ και του ICCPR. Το

¹⁰⁶ African Commission on Human and Peoples' Rights, *Amnesty International and Others v. Sudan*, Comm. Nos. 48/90, 50/91, 52/91, 89/93 (1999).

¹⁰⁷ Περράκης, Σ. (1992). «Θεσμικές και άλλες όψεις της διεθνούς προαγωγής και προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη και την Αφρική». Στο: Χ. Θεοδωρόπουλος (Επιμ.), *Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Ευρώπη και στην Αφρική: Συγκριτική Ανάλυση*. Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις / Ίδρυμα Μαραγκοπούλου. Σελ 33

¹⁰⁸ Νάσκου-Περράκη, Π. (2001). «Το Αφρικανικό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών». *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)*, τχ. 2/2001, σελ. 378 - 379

άρθρο 4 του Χάρτη επιτρέπει στα κράτη να λαμβάνουν μέτρα παρέκκλισης σε περιόδους «δημόσιας έκτακτης ανάγκης που απειλεί τη ζωή του έθνους». Ωστόσο, εισάγει σημαντικές ασφαλιστικές δικλείδες: α) Η ύπαρξη λίστας μη παρεκκλινόντων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένης της απαγόρευσης βασανιστηρίων και της δίκαιης δίκης και β) η ρητή απαγόρευση της αυθαίρετης στέρησης της ιθαγένειας. Παρά τη νομική του αρτιότητα, η έλλειψη ενός ισχυρού «Αραβικού Δικαστηρίου» με δεσμευτική δικαιοδοσία, αντίστοιχου του ΕΔΔΑ, καθιστά τον έλεγχο της κατάχρησης της έκτακτης ανάγκης λιγότερο αποτελεσματικό¹⁰⁹.

3.3.3. Η Ασία και η απουσία περιφερειακού δικαστηρίου. Η Ασία αποτελεί τη μοναδική ήπειρο που δεν διαθέτει δεσμευτική σύμβαση ή περιφερειακό δικαστήριο ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το κυριότερο κείμενο είναι η Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της ASEAN (2012) αποτελεί ένα κείμενο "καλών προθέσεων", το οποίο όμως υπολείπεται σημαντικά σε επίπεδο δεσμευτικότητας. Η διακήρυξη αυτή, *«Περιλαμβάνει δικαιώματα και των τριών γενιών, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων σε ασφαλές, καθαρό και βιώσιμο περιβάλλον, στην ανάπτυξη και στην ειρήνη. Αξίζει, επίσης, να σημειωθούν οι εκτεταμένες προβλέψεις του περί κοινωνικών δικαιωμάτων, όπως αυτών σε ρουχισμό και της υποστήριξης των ατόμων που πάσχουν από μεταδοτικές ασθένειες, συμπεριλαμβανομένου του HIV/AIDS»*¹¹⁰.

Η Διακήρυξη, έχει δεχθεί έντονη κριτική για το άρθρο 8, το οποίο επιτρέπει περιορισμούς στα δικαιώματα για λόγους εθνικής ασφάλειας και δημόσιας τάξης, χωρίς να θέτει τα αυστηρά κριτήρια της αναγκαιότητας σε μια δημοκρατική κοινωνία που συναντάμε στην Ευρώπη. Η απουσία υπερεθνικού ελέγχου σημαίνει ότι σε περιπτώσεις μαζικών διαδηλώσεων, όπως στη Μιανμάρ ή την Ταϊλάνδη, ο χαρακτηρισμός μιας κατάστασης ως έκτακτης ανάγκης εναπόκειται αποκλειστικά στην κρίση της εθνικής κυβέρνησης, χωρίς τη δυνατότητα προσφυγής των πολιτών σε υπερεθνικό δικαστήριο¹¹¹.

¹⁰⁹ League of Arab States, Arab Charter on Human Rights, May 22, 2004, reprinted in 12 Int'l Hum. Rts. Rep. 893 (2005).

¹¹⁰ Οικονομοπούλου, Α., & Τζεβελέκος, Β. Π. (2022). *Η Διεθνής Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Στο Αντονοπουλος, Κ. Μαγκλιβερας, Κ. Το Δικαιο της Διεθνούς Κοινωνίας. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ 684

¹¹¹ ASEAN Human Rights Declaration (2012).

3.4. Ο ρόλος λοιπών Οργάνων (Επιτροπή Βενετίας & ΟΑΣΕ)

Τέλος, καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των ευρωπαϊκών προτύπων διαδραματίζουν τα κείμενα ήπιου δικαίου (soft law), όπως οι Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΑΣΕ (OSCE Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly) και οι γνωμοδοτήσεις της Επιτροπής της Βενετίας. Αν και δεν είναι νομικά δεσμευτικά με την αυστηρή έννοια, τα κείμενα αυτά χρησιμοποιούνται συχνά από το ΕΔΔΑ ως ερμηνευτικά εργαλεία, όπως στην υπόθεση *Navalnyy και Tsaana*. Η βασική αρχή που έχουν εισαγάγει είναι το Τεκμήριο υπέρ της Συνάθροισης (Presumption in favor of holding assemblies). Σύμφωνα με αυτό, κάθε συνάθροιση θεωρείται νόμιμη μέχρι να αποδειχθεί το αντίθετο, και το βάρος της απόδειξης για την επιβολή περιορισμών πέφτει εξ ολοκλήρου στο Κράτος¹¹². Η έλλειψη γνωστοποίησης δεν καθιστά τη διαδήλωση παράνομη, ούτε δικαιολογεί τη διάλυσή της, παρά μόνο αν υπάρχει άμεσος κίνδυνος βίας¹¹³. Τέλος, η προστασία επεκτείνεται και σε νέες μορφές διαμαρτυρίας, όπως τα *flash mobs*. Τέτοιες αιφνιδιαστικές συγκεντρώσεις εμπίπτουν κανονικά στο προστατευτικό πεδίο του δικαιώματος, ακόμη και αν έχουν μικρή διάρκεια¹¹⁴.

Επίσης, κάνοντας επισκόπηση πίσω στον χρόνο, θα βρούμε στην περίοδο του ψυχρού πολέμου την Τελική Πράξη του Ελσίνκι (1975), που αποτέλεσε το σημείο καμπής, καθώς μετέτρεψε τα ανθρώπινα δικαιώματα από αυστηρά "εσωτερική υπόθεση" σε ζήτημα διεθνούς ενδιαφέροντος.

Σε μια εποχή όπου η επίκληση της "εθνικής ασφάλειας" λειτουργούσε ως απόλυτο άλλοθι για την καταστολή κάθε αντιφρονούντος (ιδίως στο Ανατολικό Μπλοκ), η διαδικασία της ΔΑΣΕ (νυν ΟΑΣΕ) εισήγαγε την αρχή ότι ο τρόπος που το κράτος αντιμετωπίζει τους πολίτες του υπόκειται σε εξωτερικό έλεγχο. Αυτή η ιστορική παρακαταθήκη αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία οικοδομήθηκαν αργότερα οι σύγχρονες κατευθυντήριες γραμμές του ΟΑΣΕ¹¹⁵.

¹¹² OSCE/ODIHR - Venice Commission (2010), Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly (2nd ed.).

¹¹³ Taylor, P. M. (2020). *A Commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights*. Cambridge University Press. Σελ. 603-604

¹¹⁴ Πούλου, Α. (2021). Άρθρο 11: Ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι. Σε Ι. Σαρμάς, Ε. Κοντιάδης & Χ. Ανθόπουλος (Επιμ.), *ΕΣΔΑ: Κατ' άρθρο ερμηνεία*. Εκδόσεις Σάκκουλα. Σελ. 646

¹¹⁵ Νάσκου-Περράκη, Π. (2012). «Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου». Στο: Θ. Καρβουναράκης (Επιμ.), *Ψυχρός Πόλεμος: Μια διεπιστημονική προσέγγιση*. Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σελ. 483 - 485

Κεφάλαιο 4: Περιπτώσεις Εφαρμογής του Άρθρου 15

Προκειμένου να διαπιστώσουμε, κατά πόσο οι μαζικές διαδηλώσεις μπορούν να αποτελέσουν κίνδυνο για την ζωή του έθνους, είναι σκόπιμο να εξετάσουμε σε ποιες περιπτώσεις το ΕΔΔΑ έχει αναγνωρίσει την ύπαρξη κινδύνου που απειλεί την ζωή του έθνους.

4.1. Οργανωμένη Τρομοκρατία και Ένοπλες Συρράξεις

Την μερίδα του λέοντος, κατέχουν υποθέσεις που αφορούν τρομοκρατικές ενέργειες ή ένοπλες συγκρούσεις. Από τις πρώτες αποφάσεις που αφορούν περιπτώσεις οργανωμένες ένοπλης βίας είναι η *Lawless v. Ireland* (1961), στην συγκεκριμένη περίπτωση το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η δράση παραστρατιωτικών οργανώσεων, οι οποίες λειτουργούν μυστικά και επιδίδονται σε δολοφονικές επιθέσεις κατά κρατικών λειτουργών, συνιστά απειλή για τη συνταγματική τάξη¹¹⁶. Η προσέγγιση αυτή επιβεβαιώθηκε και στην υπόθεση *Aksoy v. Turkey* (1996), όπου η δράση του PKK στη Νοτιοανατολική Τουρκία, είχε λάβει χαρακτηριστικά ανοιχτού ανταρτοπόλεμου, και κατά συνέπεια κρίθηκε ότι απειλούσε την εδαφική ακεραιότητα του κράτους¹¹⁷. Η πλέον πιο πρόσφατη και χαρακτηριστική εφαρμογή του Άρθρου 15 αφορά τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία (2022). Η περίπτωση της Ουκρανίας επαναφέρει τη συζήτηση για την έκτακτη ανάγκη στην "κλασική" της μορφή, τον πόλεμο. Σε αντίθεση με τις "γκρίζες ζώνες" της τρομοκρατίας, εδώ η απειλή για τη ζωή του έθνους είναι υπαρξιακή και αδιαμφισβήτητη, δικαιολογώντας ευρύτερο περιθώριο εκτίμησης στο κράτος για τη λήψη μέτρων¹¹⁸.

Επιπλέον, σε περιπτώσεις μη συμβατικού πολέμου, τρομοκρατικές επιθέσεις, όπως μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001, το Δικαστήριο, στην υπόθεση *A. and Others*, δέχθηκε ότι η απειλή της διεθνούς τρομοκρατίας (Al-Qaeda), ακόμη και αν είναι «επικείμενη» (imminent) και όχι τετελεσμένη, αρκεί για να θεμελιώσει κατάσταση έκτακτης ανάγκης, εφόσον οι αρχές διαθέτουν πληροφορίες για σχεδιαζόμενα

¹¹⁶ *Lawless v. Ireland (No. 3)*, 1 July 1961, Series A no. 3, παρ. 28. Βλ. και Harris, D., O'Boyle, M., & Warbrick, C. (2018). *Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press, σελ. 815.

¹¹⁷¹¹⁷ *Aksoy v. Turkey*, 18 December 1996, Reports 1996-VI, παρ. 70

¹¹⁸ Coe, LEGAL ANALYSIS of the derogation made by Ukraine under Article 15 of the European Convention of Human Rights and Article 4 of the International Covenant on Civil and Political Rights pp 6-9

χτυπήματα μαζικής κλίμακας¹¹⁹. Ωστόσο, αυτή η εξέλιξη προκάλεσε έντονο θεωρητικό διάλογο. Πιο συγκεκριμένα, ο «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» κινδυνεύει να οδηγήσει σε μια «αναβίωση του Carl Schmitt» στο διεθνές δίκαιο, όπου η κυριαρχία ταυτίζεται με την ικανότητα λήψης απόφασης για την κατάσταση εξαίρεσης. Αυτό μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα, η αποδοχή της "διαρκούς απειλής" της τρομοκρατίας ως λόγου ενεργοποίησης του Άρθρου 15, να τείνει να καταστήσει την παρέκκλιση μια "κανονικότητα", διαβρώνοντας τον εξαιρετικό χαρακτήρα του θεσμού¹²⁰

4.2. Βίαιη Κατάλυση του Πολιτεύματος (Πραξικοπήματα)

Η δεύτερη κατηγορία αφορά την άμεση και βίαιη προσβολή της δημοκρατικής δομής. Η Τουρκία έχει επικαλεστεί το άρθρο 15 της ΕΣΔΑ τέσσερις φορές για αυτό τον λόγο, το 1960, 1970, 1981 και το 2016¹²¹. Στην πιο πρόσφατη υπόθεση, στην απόπειρα πραξικοπήματος το 2016, οι υποθέσεις *Mehmet Altan* και *Şahin Alpay* (2018), αναγνωρίστηκε από το ΕΔΔΑ ότι η χρήση βαρέως οπλισμού, ο βομβαρδισμός του Κοινοβουλίου και η προσπάθεια βίαιης ανατροπής της εκλεγμένης κυβέρνησης συνιστούσαν «δημόσιο κίνδυνο» που απειλούσε την ίδια την ύπαρξη του έθνους¹²². Σε αυτές τις περιπτώσεις, η παρέκκλιση θεωρείται αναγκαίο μέσο αυτοπροστασίας της Δημοκρατίας.

Η ένταση της κρίσης του 2016 μπορεί να ερμηνευτεί μέσω της θεωρίας του «διλήμματος ασφαλείας» (security dilemma). Το πραξικόπημα δεν ήταν απλώς μια στάση, αλλά το αποκορύφωμα μιας υπαρξιακής σύγκρουσης μεταξύ της κρατικής εξουσίας και παρακρατικών δομών, όπου η κάθε πλευρά αντιλαμβανόταν την επιβίωση της άλλης ως θανάσιμη απειλή. Αυτή η «υπαρξιακή» φύση της σύγκρουσης παρείχε τη νομιμοποιητική βάση για την ενεργοποίηση του Άρθρου 15¹²³.

Ωστόσο, η διαχείριση της κατάστασης ανέδειξε ζητήματα αναλογικότητας. Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης εργαλειοποιήθηκε από το Κράτος για να διεξάγει μια

¹¹⁹ *A. and Others v. the United Kingdom* [GC], no. 3455/05, ECHR 2009, παρ. 177-181.

¹²⁰ Σαραντή, Β. (2016). «Η κατάσταση ανάγκης στο διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου μετά τον "πόλεμο κατά της τρομοκρατίας": Η αναβίωση του Carl Schmitt;». *Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ)*, τχ. 70/2016, σελ. 848 - 849

¹²¹ Περράκης, Σ. (2023) Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Προς ένα jus universalis? Εκδόσεις Σιδερής. Σελ 182

¹²² *Mehmet Altan v. Turkey*, no. 13237/17, 20 March 2018, παρ. 91-93.

¹²³ Kardas, T., & Balci, A. (2016). "Understanding the July 2016 Military Coup: The Contemporary Security Dilemma in Turkey". *Digest of Middle East Studies*, 25(2).

σειρά «μαζικών εκκαθαρίσεων» (mass purges) βάσει της «ενοχής λόγω συσχέτισης», οδηγώντας σε συλλήβδην απολύσεις και φυλακίσεις χιλιάδων πολιτών που δεν είχαν άμεση εμπλοκή στα βίαια γεγονότα. Το γεγονός αυτό κατέδειξε ότι ακόμη και σε περιπτώσεις γνήσιου κινδύνου, τα μέτρα παρέκκλισης μπορούν να εκτραπούν σε εργαλεία πολιτικής δίωξης¹²⁴.

Εντούτοις, η διαχείριση της κατάστασης ανέδειξε σοβαρά ζητήματα, όχι μόνο ως προς την αναλογικότητα των μέτρων, αλλά και ως προς τη δυνατότητα δικαστικού ελέγχου. Η «παροχέτευση» χιλιάδων αιτιάσεων θυμάτων (δικαστών, δημοσίων υπαλλήλων, στρατιωτικών, δημοσιογράφων κ.α.) δεν οδηγήθηκε σε ουσιαστικό έλεγχο από το ΕΔΔΑ, αλλά σε ένα *ad hoc* εσωτερικό όργανο, με τη σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Το Δικαστήριο, υπό την απειλή ότι δεκάδες χιλιάδες προσφυγές θα «πλημμύριζαν» το Στρασβούργο και θα ναρκοθετούσαν τη λειτουργία του, θα οδηγούσε σε ένα «δικονομικό διέξοδο»¹²⁵.

4.3. Υγειονομικές Κρίσεις (COVID-19)

Η πανδημία COVID-19 εισήγαγε μια νέα διάσταση στην τυπολογία του κινδύνου. Πολλά κράτη-μέλη (όπως η Αρμενία, η Ρουμανία, η Λετονία) προέβησαν σε δηλώσεις παρέκκλισης για να επιβάλουν μέτρα εγκλεισμού. Στην απόφαση *Terhes κατά Ρουμανίας*, το Δικαστήριο, αν και απέρριψε την προσφυγή ως αβάσιμη, αποδέχθηκε εμμέσως ότι μια ανεξέλεγκτη πανδημία που απειλεί με κατάρρευση το σύστημα υγείας εμπίπτει στην έννοια του «δημόσιου κινδύνου»¹²⁶. Εδώ, η απειλή δεν είναι πολιτική ή στρατιωτική, αλλά υπαρξιακή με βιολογικούς όρους.

Όμως, ο κίνδυνος της υγειονομικής κρίσης ενδέχεται να λειτουργήσει ως «δούρειος ίππος» για τη νομιμοποίηση μιας διαρκούς κατάστασης εξαίρεσης. Η επίκληση της δημόσιας υγείας ενέχει τον κίνδυνο συγκέντρωσης υπερ-εξουσιών στην εκτελεστική εξουσία, παρακάμπτοντας τον κοινοβουλευτικό έλεγχο και δημιουργώντας προηγούμενα για το μέλλον¹²⁷. Συνεπώς, η υγειονομική κρίση λειτούργησε ως

¹²⁴ Alliance for Shared Values. (2016). *The Failed Military Coup in Turkey & The Mass Purges: A Civil Society Perspective*. New York: AFSV, pp. 12-15.

¹²⁵ Περράκης, Σ. (2023) Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Προς ένα *jus universalis*? Εκδόσεις Σιδερής. Σελ 184

¹²⁶ *Terhes v. Romania* (dec.), no. 49933/20, 20 May 2021, παρ. 39. Βλ. επίσης Spadaro, A. (2020). "COVID-19: Testing the Limits of Human Rights Claims". *European Journal of International Law*.

¹²⁷ Τσάτσος, Α. (7-6-2020). «Το Άρθρο 15 της ΕΣΔΑ στη Σκιά του COVID-19: Κορωνοϊός και Παρέκλιση σε Περίπτωση Έκτακτης Ανάγκης - Μια Πρώτη Προσέγγιση». Όμιλος «Αριστόβουλος Μάνεσης» <https://www.constitutionalism.gr/to-arthro15-tis-esda/>. Σελ 13

καταλύτης για την επιβολή μιας παγκόσμιας «Κατάστασης Εξαίρεσης» (*State of Exception*), όπου τα θεμελιώδη δικαιώματα ανεστάλησαν επ' αόριστον στο όνομα της δημόσιας υγείας.

Επιπλέον, η κρίση αυτή είχε έντονη κοινωνική διάσταση. Η πανδημία ανέδειξε την έννοια της «ευαλωτότητας», καθώς τα οριζόντια μέτρα περιορισμού έπληξαν δυσανάλογα τις ασθενέστερες κοινωνικές ομάδες. Η παρατήρηση αυτή υπογραμμίζει ότι η εφαρμογή του Άρθρου 15 σε υγειονομικές κρίσεις δεν είναι κοινωνικά ουδέτερη, αλλά επιτείνει τις υφιστάμενες ανισότητες¹²⁸.

4.4. Κριτήριο νομιμότητας

Σε όλες τις εξετασθείσες περιπτώσεις, το κριτήριο νομιμότητας των μέτρων παραμένει εξαιρετικά αυστηρό. Σε αντίθεση με τους συνήθεις περιορισμούς των δικαιωμάτων όπου αρκεί η «αναλογικότητα», στο πεδίο της παρέκκλισης απαιτείται τα μέτρα να είναι **«απολύτως αναγκαία» (strictly required)**. Αυτό σημαίνει ότι το κράτος οφείλει να αποδείξει ότι τα συνήθη νομικά εργαλεία δεν επαρκούν για την αντιμετώπιση της κρίσης. Η ρήτρα του Άρθρου 15, συνεπώς, δεν λειτουργεί ως λευκή επιταγή αυθαιρεσίας, αλλά ως η έσχατη «δικλείδα ασφαλείας» για τη διατήρηση των δημοκρατικών θεσμών σε καιρούς οριακών δοκιμασιών.¹²⁹

Ωστόσο ορισμένα Κράτη για την αντιμετώπιση κρίσεων, όπως η τρομοκρατία δεν αρκούνται στην λήψη των απολύτως αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία, με αυστηρά κριτήρια. Αλλά ενεργούν, είτε προβαίνοντας στην επίσημη αναστολή του συντάγματος, αλλά είτε χρησιμοποιώντας ασαφείς διοικητικούς κανόνες ή αντιτρομοκρατικούς νόμους «ομπρέλα» για την αντιμετώπιση των απειλών¹³⁰.

Ολοκληρώνοντας το πρώτο μέρος της μελέτης, όπου αναλύθηκε το κανονιστικό και θεωρητικό πλαίσιο της ελευθερίας του συνέρχεσθαι και των κρατικών παρεκκλίσεων, καθίσταται αναγκαία η μετάβαση από τη θεωρία στη νομική πραγματικότητα. Οι έννοιες της δημόσιας τάξης, της έκτακτης ανάγκης, της ζωής του έθνους, δεν παραμένουν στατικές στα νομικά κείμενα, αλλά ζωντανεύουν και οριοθετούνται μέσα από τις δικαστικές κρίσεις. Συνεπώς, το δεύτερο μέρος της εργασίας εστιάζει στην

¹²⁸ Πάνου, Ν. (2023). «Η "Ευαλωτότητα" στη Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η (μετά;) πανδημική εποχή». Ε-πολιτεία τεύχος 6. Σελ 242

¹²⁹ Σταυρινάκη, Τ. (2017). «Άρθρο 15: Παρέκκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης». Στο: Λ.-Α. Σισιλιάνος (Επιμ.), *ΕΣΔΑ: Κατ' άρθρο ερμηνεία 2^η έκδοση. Νομική Βιβλιοθήκη*. Σελ 629

¹³⁰ Dyzenhaus, D. (2005). "The State of Emergency in Legal Theory". In V. Ramraj, M. Hor, & K. Roach (Eds.), *Global Anti-Terrorism Law and Policy*. Cambridge University Press. Σελ 86

ενδεδειγμένη επισκόπηση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, προκειμένου να διαπιστωθεί πώς το Δικαστήριο του Στρασβούργου ερμηνεύει τις διατάξεις αυτές σε πραγματικές συνθήκες κρίσης και πώς χαράσσει, εν τέλει, τη λεπτή διαχωριστική γραμμή μεταξύ της επιτρεπτής αστυνόμευσης και της κρατικής αυθαιρεσίας.

Β' Μέρος: Εφαρμογές-πρακτική στο ΕυρΔΔΑ

Κεφάλαιο 5: Η νομολογιακή θεμελίωση της «έκτακτης ανάγκης

Η έννοια της έκτακτης ανάγκης, όπως αποτυπώνεται στο Άρθρο 15 της ΕΣΔΑ, αποτελεί μια αόριστη νομική έννοια, το ακριβές περιεχόμενο της οποίας δεν προσδιορίζεται εξαντλητικά στο κείμενο της Σύμβασης. Το κενό αυτό καλείται να πληρώσει η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο μέσα από μια μακρά ιστορική διαδρομή έχει διαμορφώσει τα κριτήρια και τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες μια κρίση ανάγεται σε απειλή για την ζωή του έθνους. Στο παρόν κεφάλαιο, θα εξεταστεί η θεμελίωση και η εξέλιξη της νομολογίας αυτής, αναλύοντας σημαντικές αποφάσεις που οριοθέτησαν την κρατική κυριαρχία και καθιέρωσαν τον δικαστικό έλεγχο της παρέκκλισης ως την ύστατη εγγύηση της δημοκρατικής νομιμότητας.

5.1 Lawless κατά Ιρλανδίας

Η απόφαση *Lawless v. Ireland (No. 3)* της 1ης Ιουλίου 1961 κατέχει εμβληματική θέση στη νομική ιστορία της Ευρώπης, καθώς αποτελεί την πρώτη ουσιαστική κρίση του ΕΔΔΑ επί του άρθρου 15. Η υπόθεση αυτή δεν οριοθέτησε απλώς την έννοια της έκτακτης ανάγκης, αλλά καθιέρωσε τη μεθοδολογία με την οποία το Δικαστήριο σταθμίζει την κρατική ασφάλεια έναντι των ατομικών ελευθεριών¹³¹.

5.1.1 Ιστορικό Πλαίσιο και Πραγματικά Περιστατικά. Η υπόθεση αφορούσε τον Gerard Richard Lawless, Ιρλανδό υπήκοο και φερόμενο ως μέλος του IRA (*Irish Republican Army*). Την περίοδο 1956-1957, η δράση του IRA είχε κλιμακωθεί με ένοπλες επιθέσεις και δολιοφθορές, κυρίως στα σύνορα με τη Βόρεια Ιρλανδία. Αντιδρώντας στην κλιμάκωση της βίας, η Ιρλανδική Κυβέρνηση ενεργοποίησε τον νόμο «Περί Αδικημάτων κατά του Κράτους» (*Offences against the State Act*) και

¹³¹ Bates, E. (2010). *The Evolution of the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press, σελ. 220.

προέβη σε επίσημη παρέκκλιση από την ΕΣΔΑ. Ο αιτών συνελήφθη τον Ιούλιο του 1957 και κρατήθηκε στο στρατόπεδο Curragh χωρίς δίκη και χωρίς απαγγελία κατηγοριών (administrative detention / internment) για πέντε μήνες. Η αποφυλάκισή του εξαρτήθηκε από την υπογραφή δήλωσης αποκήρυξης της βίας και σεβασμού του Συντάγματος, την οποία αρχικά αρνήθηκε αλλά τελικά αποδέχθηκε τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους¹³².

5.1.2 Η Νομική Κρίση: Από το Άρθρο 5 στο Άρθρο 15. Το Δικαστήριο ακολούθησε μια συλλογιστική πορεία τριών σταδίων

1. **Απόρριψη του Άρθρου 17:** Αρχικά, απέρριψε τον ισχυρισμό της Κυβέρνησης ότι ο Lawless, ως τρομοκράτης, δεν δικαιούται προστασίας βάσει του άρθρου 17 (απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος). Το Δικαστήριο ξεκαθάρισε ότι ακόμη και οι εχθροί της δημοκρατίας δεν στερούνται των θεμελιωδών εγγυήσεων της νομιμότητας της κράτησης (Άρθρα 5 και 6)¹³³.
2. **Διαπίστωση Παραβίασης του Άρθρου 5:** Το Δικαστήριο έκρινε ότι η κράτηση χωρίς δικαστική απόφαση παραβίαζε ευθέως το άρθρο 5 της Σύμβασης, καθώς δεν ενέπιπτε σε καμία από τις εξαιρέσεις του, δεν υπήρχε σκοπός προσαγωγής σε δίκη.
3. **Δικαιολόγηση βάσει του Άρθρου 15:** Ωστόσο, η παραβίαση αυτή κρίθηκε δικαιολογημένη λόγω της κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Το Δικαστήριο δέχτηκε ότι συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις του άρθρου 1. Καθώς, υπήρχε μυστικός στρατός (IRA) με αντισυνταγματική δράση. Επιπλέον, υπήρχε βίαιη δραστηριότητα εκτός συνόρων που απειλούσε τις διεθνείς σχέσεις της χώρας με όμορες χώρες. Και η κοινή ποινική νομοθεσία είχε αποδειχθεί ανεπαρκής για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας¹³⁴.

5.1.3 Ο Ορισμός και οι Εγγυήσεις. Η ιστορική σημασία της απόφασης έγκειται σε δύο σημεία που αφορούν άμεσα το θέμα της παρούσας διατριβής:

1. Ο Ορισμός της Απειλής (The Threshold): Στην απόφαση *Lawless*, το Δικαστήριο διατύπωσε τον κλασικό ορισμό της δημόσιας έκτακτης ανάγκης ως «μια

¹³² ECHR, *Lawless v. Ireland (No. 3)*, 1 July 1961, Series A no. 3, παρ. 13-14.

¹³³ Ibid, παρ. 7.

¹³⁴ Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E., & Buckley, C. (2018). *Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press, σελ. 820-822.

κατάσταση εξαιρετική και επικείμενη που επηρεάζει ολόκληρο τον πληθυσμό και συνιστά απειλή για την οργανωμένη ζωή της κοινότητας». Αυτός ο ορισμός θέτει ένα υψηλό κατώφλι (high threshold). Η ύπαρξη μιας ένοπλης παραστρατιωτικής οργάνωσης, όπως ο IRA, θεωρήθηκε ικανή να απειλήσει τη ζωή του έθνους. Το ερώτημα που προκύπτει για τη σύγχρονη εποχή είναι κατά πόσον άοπλες μαζικές διαδηλώσεις μπορούν ποτέ να εξισωθούν με τη δράση του IRA. Η *Lawless* υπονοεί ότι η απειλή απαιτεί χαρακτηριστικά ένοπλης βίας ή οργανωμένης ανταρσίας, κάτι που διαφοροποιεί τις περισσότερες σύγχρονες διαμαρτυρίες¹³⁵.

2. Η σημασία των Θεσμικών Αντιβάρων (Safeguards): Το Δικαστήριο δέχτηκε ότι τα μέτρα ήταν απολύτως αναγκαία (strictly required) όχι μόνο λόγω του κινδύνου, αλλά και επειδή υπήρχαν εγγυήσεις. Συγκεκριμένα, η λειτουργία της «Επιτροπής Κράτησης» (Detention Commission), η οποία είχε την εξουσία να διατάζει την αποφυλάκιση κρατουμένων και της οποίας οι αποφάσεις ήταν δεσμευτικές για την κυβέρνηση, λειτούργησε ως καθοριστικό στοιχείο. Αυτό δημιουργεί ένα νομολογιακό προηγούμενο, η καταστολή ή η κράτηση διαδηλωτών/αντιφρονούντων χωρίς αντίστοιχες δικαστικές ή οιονεί δικαστικές εγγυήσεις είναι πιθανότατα παράνομη, ακόμη και σε καιρό κρίσης¹³⁶.

5.2 Η Ελληνική Υπόθεση

Η *Ελληνική Υπόθεση*, η οποία προέκυψε από τις προσφυγές των κυβερνήσεων της Δανίας, της Νορβηγίας, της Σουηδίας και της Ολλανδίας κατά της Ελλάδας μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967, αποτελεί ορόσημο στη διεθνή νομική βιβλιογραφία. Είναι η μοναδική περίπτωση στην ιστορία της ΕΣΔΑ όπου ένα de facto καθεστώς κρίθηκε ότι δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις του άρθρου 15, οδηγώντας τελικά στην αποχώρηση της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης¹³⁷.

5.2.1 Η Νομική Τυποποίηση του Κινδύνου και τα 4 Κριτήρια. Βασισμένη στο νομολογιακό προηγούμενο της *Lawless*, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων προχώρησε σε περαιτέρω εξειδίκευση της έννοιας του δημόσιου κινδύνου. Στην ιστορική της Έκθεση (Report), η Επιτροπή καθιέρωσε τα τέσσερα

¹³⁵ Greene, A. (2018). *Permanent States of Emergency and the Rule of Law*. Hart Publishing, σελ. 92.

¹³⁶ ECHR, *Lawless*, ό.π., παρ. 36-37.

¹³⁷ Bates, E. (2010). *The Evolution of the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press, σελ. 255.

σωρευτικά χαρακτηριστικά που πρέπει να συντρέχουν ώστε να νομιμοποιείται η παρέκκλιση:

1. Ο κίνδυνος να είναι πραγματικός ή επικείμενος (actual or imminent).
2. Οι επιπτώσεις του να αφορούν το σύνολο του έθνους.
3. Να απειλείται η συνέχιση της οργανωμένης ζωής της κοινότητας.
4. Η κρίση να είναι εξαιρετική, υπό την έννοια ότι τα συνήθη μέτρα αστυνόμευσης είναι προδήλως ανεπαρκή¹³⁸.

Κρίσιμης σημασίας ήταν η απόφαση της Επιτροπής σχετικά με το βάρος της απόδειξης. Αν και αναγνώρισε ένα περιθώριο εκτίμησης στην κυβέρνηση, τόνισε ότι το βάρος της απόδειξης φέρει το Κράτος που επικαλείται την εξαίρεση. Η Επιτροπή διατήρησε το δικαίωμα να ελέγξει αν η εκτίμηση της κυβέρνησης ήταν εύλογη βάσει αντικειμενικών δεδομένων¹³⁹.

5.2.2 Τα επιχειρήματα της Χούντας: Η Διαδήλωση ως «Απειλή». Η επιχειρηματολογία του δικτατορικού καθεστώτος παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον για την παρούσα μελέτη, καθώς προσπάθησε να εξισώσει την κοινωνική αναταραχή με εθνικό κίνδυνο. Η υπεράσπιση βασίστηκε σε τρεις άξονες: α) Κομμουνιστικός Κίνδυνος. Ισχυρίστηκε ότι επέκειτο ένοπλη εξέγερση και κατάληψη της εξουσίας, παρουσιάζοντας ευρήματα όπλων. β) Συνταγματική Κρίση. Υποστήριξε ότι υπήρχε παραλυσία των θεσμών. Και γ) Κρίση Δημόσιας Τάξης. Η κυβέρνηση επικαλέστηκε τις καθημερινές απεργίες και τις βίαιες διαδηλώσεις, όπως τα γεγονότα στη Θεσσαλονίκη και την απαγορευμένη «Πορεία Ειρήνης» στον Μαραθώνα, υποστηρίζοντας ότι η χώρα βυθιζόταν στην αναρχία¹⁴⁰.

5.2.3 Η Απόρριψη και η Διάκριση «Δημόσιας Τάξης» και «Ζωής του Έθνους». Η Επιτροπή, εξετάζοντας τα στοιχεία, απέρριψε πλήρως τους ισχυρισμούς. Ως προς τον κομμουνιστικό κίνδυνο, έκρινε ότι τα ευρήματα οπλισμού ήταν αμελητέα και ότι η ταχύτητα επικράτησης του πραξικοπήματος απέδειξε την έλλειψη οργανωμένης αντίστασης. Ωστόσο, το πιο σημαντικό εύρημα αφορά τις διαδηλώσεις. Η Επιτροπή

¹³⁸ European Commission of Human Rights, *The Greek Case*, Report of 5 November 1969, YearBook 12, παρ. 153.

¹³⁹ *The Greek Case*, Report, ό.π., παρ. 154-156.

¹⁴⁰ Becket, J. (1970). "The Greek Case before the European Human Rights Commission". *Human Rights*, 1(1), σελ. 109 - 110.

παρατήρησε ότι, παρά την πολιτική αστάθεια και τις απεργίες, οι αστυνομικές δυνάμεις διατηρούσαν τον έλεγχο χωρίς να απαιτείται η συνδρομή του στρατού. Η Επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η «αταξία» ή η «κοινωνική αναταραχή» (civil unrest) δεν εξισώνεται με απειλή για τη ζωή του έθνους. Η λειτουργία των θεσμών και η δημόσια τάξη μπορούσαν να διασφαλιστούν με τα συνήθη νομικά μέσα (ordinary laws), καθιστώντας την προσφυγή στο άρθρο 15 αδικαιολόγητη¹⁴¹. Σημαντικό είναι επίσης να τονιστεί ότι, η Επιτροπή στην Ελληνική Υπόθεση ξεκαθάρισε πως μια κρίση λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών ή μια περίοδος πολιτικής αστάθειας δεν εξισώνεται αυτομάτως με δημόσιο κίνδυνο που απειλεί τη ζωή του έθνους. Η παρέκκλιση δεν μπορεί να χρησιμοποιείται ως εργαλείο για την επίλυση πολιτικών αδιεξόδων, αλλά μόνο για την αντιμετώπιση εξαιρετικών κινδύνων που τα συνήθη μέτρα αδυνατούν να αναχαιτίσουν.»¹⁴²

Αυτή η κρίση αποτελεί θεμελιώδες νομολογιακό προηγούμενο. Επομένως, μια μαζική διαδήλωση, ακόμα και αν είναι ενοχλητική ή προκαλεί αναστάτωση, δεν δικαιολογεί την αναστολή του Συντάγματος, εφόσον η αστυνομία μπορεί να τη διαχειριστεί.

5.3 Mehmet Hasan Altan v. Turkey

Η απόφαση *Mehmet Hasan Altan κατά Τουρκίας* (20 Μαρτίου 2018) αποτελεί θεμελιώδη προσθήκη στη νομολογία του Άρθρου 15, καθώς είναι η πρώτη μείζονα κρίση του ΕΔΔΑ μετά την απόπειρα πραξικοπήματος του 2016. Η υπόθεση αυτή οριοθετεί το πεδίο εφαρμογής της έκτακτης ανάγκης απέναντι στην ελευθερία της έκφρασης και την προσωπική ελευθερία, ξεκαθαρίζοντας ότι η κήρυξη στρατιωτικού νόμου δεν ισοδυναμεί με αναστολή του Κράτους Δικαίου¹⁴³.

5.3.1 Τα πραγματικά περιστατικά: Το Πραξικόπημα και οι Διώξεις. Στον απόηχο της απόπειρας πραξικοπήματος της 15ης Ιουλίου 2016, η Τουρκία κήρυξε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και προέβη σε επίσημη παρέκκλιση βάσει του Άρθρου 15 της ΕΣΔΑ. Ο προσφεύγων, διακεκριμένος καθηγητής οικονομικών και δημοσιογράφος, συνελήφθη με την κατηγορία της συμμετοχής στην τρομοκρατική οργάνωση FETÖ/PDY. Το κατηγορητήριο βασίστηκε σε άρθρα του που επέκριναν την

¹⁴¹ *The Greek Case*, Report, ό.π., παρ. 160-165.

¹⁴² Σταυρινάκη, Τ. (2017). Άρθρο 15: Παρέκκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Σε Λ.-Α. Σισιλιάνος (Επιμ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο* (2η έκδ). Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ 626

¹⁴³ ECHR, *Mehmet Hasan Altan v. Turkey*, no. 13237/17, 20 March 2018.

κυβέρνηση και, κυρίως, στον ισχυρισμό ότι είχε στείλει «υποσυνείδητα μηνύματα» (subliminal messages) υπέρ του πραξικοπήματος κατά τη διάρκεια τηλεοπτικής εκπομπής, λίγες μέρες πριν την εκδήλωσή του.

5.3.2 Η Νομική Κρίση: Η διάκριση Κινδύνου και Αναλογικότητας. Το Δικαστήριο ακολούθησε μια διττή συλλογιστική πορεία, διαχωρίζοντας την ύπαρξη του κινδύνου από τη νομιμότητα των μέτρων:

I. Η αποδοχή της Απειλής (Threshold Met): Σε αντίθεση με την *Ελληνική Υπόθεση*, όπου η απειλή κρίθηκε ανύπαρκτη, εδώ το ΕΔΔΑ αναγνώρισε αμέσως ότι η απόπειρα στρατιωτικού πραξικοπήματος συνιστούσε αναμφισβήτητα δημόσιο κίνδυνο που απειλεί τη ζωή του έθνους. Κατά συνέπεια, η ενεργοποίηση του Άρθρου 15 ήταν κατ' αρχήν νόμιμη και η Τουρκία είχε δικαίωμα να λάβει έκτακτα μέτρα¹⁴⁴.

II. Η παραβίαση της Αυστηρής Αναγκαιότητας (Strict Necessity Failed): Παρά την ύπαρξη έκτακτης ανάγκης, το Δικαστήριο έκρινε ότι η προφυλάκιση του Altan παραβίαζε τα Άρθρα 5 § 1 «Ελευθερία» και 10 «Έκφραση». Το σκεπτικό βασίστηκε στην έλλειψη εύλογης υπόνοιας (reasonable suspicion). Το Δικαστήριο τόνισε ότι, τα άρθρα του Altan, όσο σκληρά κι αν ήταν για την κυβέρνηση, παρέμεναν εντός των ορίων του πολιτικού λόγου και δεν υποκινούσαν σε βία. Επίσης, ο ισχυρισμός περί «υποσυνείδητων μηνυμάτων» χαρακτηρίστηκε νομικά έωλος και αυθαίρετος. Και τέλος, το ΕΔΔΑ διατύπωσε την αρχή ότι το Άρθρο 15 δεν παρέχει «λευκή επιταγή» (carte blanche). Ακόμα και σε καιρό πραξικοπήματος. Η στέρηση της ελευθερίας ενός ατόμου πρέπει να βασίζεται σε απτά αποδεικτικά στοιχεία και όχι σε πολιτικές διώξεις. Εφόσον δεν υπήρχε εύλογη υπόνοια, η κράτηση δεν ήταν απολύτως αναγκαία για την αντιμετώπιση της κρίσης.

5.3.3 Η διάβρωση του Κράτους Δικαίου. Ένα κρίσιμο σημείο της απόφασης είναι η αναφορά στο Τουρκικό Συνταγματικό Δικαστήριο. Το ανώτατο δικαστήριο της Τουρκίας είχε διατάξει την αποφυλάκιση του Altan, κρίνοντας ότι παραβιάστηκαν τα δικαιώματά του, αλλά τα κατώτερα ποινικά δικαστήρια αρνήθηκαν να εκτελέσουν την απόφαση. Το ΕΔΔΑ καταδίκασε αυτή την πρακτική ως θεμελιώδη παραβίαση του Κράτους Δικαίου (Rule of Law). Η άρνηση συμμόρφωσης με τις αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου, υπό το πρόσχημα της έκτακτης ανάγκης, υπονομεύει τη

¹⁴⁴ Ibid, παρ. 91-93.

θεσμική θωράκιση της χώρας και καθιστά την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θεωρητική και απατηλή .

5.3.4 Συμπερασματική παρατήρηση. Η υπόθεση *Mehmet Altan* λειτουργεί ως το σύγχρονο αντίβαρο στην υπόθεση *Lawless*. Ενώ στην *Lawless* το Δικαστήριο δέχτηκε την κράτηση υπόπτων του IRA λόγω της ένοπλης δράσης τους, στην *Altan* ξεκαθάρισε ότι η ιδιότητα του διαφωνούντος διανοούμενου δεν μπορεί να εξισωθεί με αυτή του τρομοκράτη, ακόμη και όταν τα τανκς είναι στους δρόμους. Η απόφαση αυτή αποτελεί φραγμό στην πρακτική πολλών αυταρχικών καθεστώτων να χρησιμοποιούν πραγματικές κρίσεις ασφαλείας ως πρόφαση για την εξόντωση πολιτικών αντιπάλων και κριτικών φωνών.

5.4 Dareskizb Ltd κατά Αρμενίας

Η υπόθεση *Dareskizb Ltd κατά Αρμενίας* (2021) αποτελεί μια σύγχρονη και κρίσιμη προσθήκη στη νομολογία του Άρθρου 15, καθώς πραγματεύεται το λεπτό ζήτημα της πληροφόρησης του κοινού κατά τη διάρκεια βίαιων κοινωνικών ταραχών. Η υπόθεση αφορούσε την εκδοτική εταιρεία της αντιπολιτευόμενης εφημερίδας *Haykakan Zhamanak*, της οποίας η κυκλοφορία απαγορεύτηκε ολοκληρωτικά στο πλαίσιο της κατάστασης έκτακτης ανάγκης που κηρύχθηκε το 2008¹⁴⁵.

5.4.1 Τα πραγματικό περιστατικά. Τα γεγονότα πυροδοτήθηκαν από τις προεδρικές εκλογές της 19ης Φεβρουαρίου 2008 στην Αρμενία. Η αμφισβήτηση των αποτελεσμάτων οδήγησε σε μαζικές διαδηλώσεις της αντιπολίτευσης, οι οποίες κλιμακώθηκαν την 1η Μαρτίου 2008 σε βίαιες συγκρούσεις με την αστυνομία, με τραγικό απολογισμό δέκα νεκρούς και εκτεταμένες υλικές ζημιές. Ο Πρόεδρος της χώρας, επικαλούμενος κίνδυνο για τη συνταγματική τάξη, κήρυξε κατάσταση έκτακτης ανάγκης στο Ερεβάν και ενεργοποίησε τη ρήτρα παρέκκλισης του Άρθρου 15 της ΕΣΔΑ. Το επίμαχο μέτρο ήταν το Προεδρικό Διάταγμα που επέβαλε δρακόντειους περιορισμούς στα ΜΜΕ. Απαγόρευσε τη δημοσίευση οποιασδήποτε πληροφορίας σχετικά με κρατικές υποθέσεις και εσωτερικά ζητήματα, επιτρέποντας αποκλειστικά την αναπαραγωγή των επίσημων ανακοινώσεων των κρατικών αρχών. Ουσιαστικά, επιβλήθηκε ένα καθεστώς απόλυτης λογοκρισίας και κρατικού μονοπωλίου στην πληροφόρηση.

¹⁴⁵ ECHR, *Dareskizb Ltd v. Armenia*, no. 61737/08, 21 September 2021, παρ. 48-52.

5.4.2 Η Νομική Κρίση. Το Δικαστήριο, εξετάζοντας την υπόθεση, απέφυγε να αποφανθεί οριστικά για το αν τα γεγονότα συνιστούσαν απειλή για τη ζωή του έθνους, επιδεικνύοντας αυτοσυγκράτηση έναντι της εκτίμησης των εθνικών αρχών. Αντ' αυτού, εστίασε τον έλεγχο του στο κριτήριο της αναλογικότητας (strict necessity test). Το ερώτημα ήταν, *Ήταν η καθολική φίμωση της αντιπολιτευόμενης εφημερίδας απολύτως αναγκαία για την αντιμετώπιση των ταραχών;*

Το ΕΔΔΑ απάντησε αρνητικά, βασιζόμενο σε τρία επιχειρήματα:

1. **Ευρύτητα του περιορισμού:** Η απαγόρευση δεν αφορούσε μόνο ρητορική μίσους ή υποκίνηση σε βία (που θα ήταν θεμιτό να περιοριστούν), αλλά κάλυπτε κάθε είδους πολιτική κριτική και πληροφόρηση που δεν προερχόταν από την κυβέρνηση.
2. **Ο ρόλος του Τύπου ως «Ελεγκτή» (Public Watchdog):** Το Δικαστήριο τόνισε ότι, ακριβώς σε περιόδους κρίσης και διαδηλώσεων, ο ρόλος των ΜΜΕ είναι ζωτικής σημασίας για την ενημέρωση του κοινού και τον έλεγχο της εξουσίας. Η φίμωση της αντίθετης άποψης δεν εκτονώνει την κρίση, αλλά την επιτείνει.
3. **Αναποτελεσματικότητα:** Η κυβέρνηση δεν προσκόμισε στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι η συγκεκριμένη εφημερίδα είχε υποκινήσει τα επεισόδια.

5.4.3 Συμπέρασμα. Η απόφαση Dareskizb είναι θεμελιώδης διότι θέτει ένα όριο στην εργαλειοποίηση του Άρθρου 15. Ακόμα και αν μια διαδήλωση εξελιχθεί σε βίαιη ταραχή, όπως έγινε στην Αρμενία, το Κράτος δεν νομιμοποιείται να χρησιμοποιεί την έκτακτη ανάγκη για να επιβάλλει σιωπή στην αντιπολίτευση. Το μέτρο της λογοκρισίας κρίθηκε ότι παραβίαζε το Άρθρο 10 «Ελευθερία της Έκφρασης», ερμηνευμένο υπό το φως του Άρθρου 15, καθώς δεν ήταν απολύτως αναγκαίο για την αποκατάσταση της τάξης. Αντιθέτως, η ελεύθερη ροή πληροφοριών θεωρείται συστατικό στοιχείο της δημοκρατικής ομαλότητας προς την οποία πρέπει να τείνει η διαχείριση της κρίσης.

5.5 Υπόθεση *Terhes κατά Ρουμανίας*

Η ανάλυση των περιορισμών που επιβάλλονται σε περιόδους κρίσης δεν θα ήταν πλήρης χωρίς την εξέταση της υπόθεσης *Terhes κατά Ρουμανίας* (2021). Η υπόθεση αυτή έχει κομβική σημασία για το παρόν Κεφάλαιο, καθώς καταδεικνύει την ευελιξία

του ΕΔΔΑ να εντάσσει αυστηρά μέτρα (όπως ο εγκλεισμός) στο πλαίσιο της «κανονικότητας» της Σύμβασης, αποφεύγοντας τη νομική οδό της κατάστασης έκτακτης ανάγκης (Άρθρο 15).

5.5.1 Πραγματικά περιστατικά. Η υπόθεση αφορούσε τα μέτρα εγκλεισμού (lockdown) που επιβλήθηκαν στη Ρουμανία για την αντιμετώπιση της πανδημίας COVID-19. Ο προσφεύγων, Ρουμάνος ευρωβουλευτής, ισχυρίστηκε ότι η απαγόρευση εξόδου από την οικία του ισοδυναμούσε με «διοικητικό κατ' οίκον περιορισμό», παραβιάζοντας το δικαίωμα στην ελευθερία και ασφάλεια (Άρθρο 5 § 1 της ΕΣΔΑ). Το κεντρικό ζήτημα που κλήθηκε να επιλύσει το Δικαστήριο ήταν η οριοθέτηση μεταξύ της «**στέρησης της ελευθερίας**» (Άρθρο 5), η οποία απαιτεί αυστηρές προϋποθέσεις, και του απλού «**περιορισμού της ελευθερίας διακίνησης**» (Άρθρο 2 του 4ου Πρωτοκόλλου), ο οποίος επιδέχεται ευρύτερους περιορισμούς για λόγους δημοσίου συμφέροντος.

5.5.2 Τα Κριτήρια του Δικαστηρίου. Το ΕΔΔΑ, ακολουθώντας την πάγια νομολογία του (*Guzzardi κατά Ιταλίας*), έκρινε ότι η διαφορά μεταξύ στέρησης και περιορισμού είναι διαφορά βαθμού ή έντασης, και όχι φύσης ή ουσίας. Στην περίπτωση του *Terhes*, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα μέτρα δεν συνιστούσαν στέρηση ελευθερίας, βασιζόμενο στα εξής κριτήρια:

- **Γενικότητα του μέτρου:** Τα μέτρα ίσχυαν για το σύνολο του πληθυσμού και δεν στοχοποιούσαν ατομικά τον προσφεύγοντα.
- **Δυνατότητα εξόδου:** Ο εγκλεισμός δεν ήταν απόλυτος. Οι πολίτες μπορούσαν να εξέλθουν για λόγους εργασίας, προμήθειας αγαθών ή ιατρικής περίθαλψης, συμπληρώνοντας σχετική φόρμα.
- **Απουσία εξαναγκασμού:** Ο προσφεύγων δεν βρισκόταν υπό διαρκή αστυνομική επιτήρηση εντός της οικίας του, στοιχείο που διαφοροποιεί το lockdown από τον κατ' οίκον περιορισμό (house arrest).

5.5.3 Η Σημασία της Απόφασης για τις Συναθροίσεις. Το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή ως απαράδεκτη (*inadmissible*), κρίνοντας ότι επρόκειτο για περιορισμό κυκλοφορίας. Αυτό που δεν εξετάστηκε είναι αν ο covid αποτελούσε απειλή για την ζωή του έθνους. Η απόφαση αυτή έχει βαρύνουσα σημασία για το θέμα της εργασίας μας. Νομιμοποιώντας τα lockdowns ως απλούς «περιορισμούς κυκλοφορίας», το

Δικαστήριο έδωσε στα κράτη το πράσινο φως να επιβάλλουν μέτρα που, εκ των πραγμάτων, καθιστούν αδύνατη τη διεξαγωγή συναθροίσεων. Εάν απαγορεύεται η κυκλοφορία, απαγορεύεται *ipso facto* και η μετάβαση στον χώρο της διαδήλωσης. Συνεπώς, η υπόθεση *Terhey* επιβεβαιώνει ότι το κοινό δίκαιο, παρέχει επαρκές έρεισμα για την επιβολή δρακόντειων περιορισμών, καθιστώντας συχνά περιττή την επίσημη ενεργοποίηση της ρήτρας παρέκκλισης του Άρθρου 15.

Εφόσον διαπιστώθηκε ότι η ενεργοποίηση του Άρθρου 15 αποτελεί την εξαίρεση, αφορώντας μόνο τις πλέον οριακές στιγμές κινδύνου για το έθνος, η έρευνα οφείλει να επιστρέψει στο πεδίο της κανονικότητας. Η συντριπτική πλειονότητα των μαζικών διαδηλώσεων δεν αντιμετωπίζεται με αναστολή δικαιωμάτων, αλλά μέσω του ρυθμιστικού πλαισίου του Άρθρου 11. Συνεπώς, το επόμενο κεφάλαιο εστιάζει στη δικαστική ερμηνεία της ελευθερίας του συνέρχεσθαι, εξετάζοντας πώς το ΕΔΔΑ οριοθετεί τις επιτρεπτές κρατικές παρεμβάσεις και πώς διακρίνει τους νόμιμους περιορισμούς της παραγράφου 2 για τη διαφύλαξη της τάξης, από την ανεπίτρεπτη φίμωση της διαμαρτυρίας.

Κεφάλαιο 6: Αποφάσεις σχετικές με μαζικές διαδηλώσεις

Η θεωρητική οριοθέτηση του δικαιώματος του συνέρχεσθαι αποκτά το πλήρες νόημά της μόνο όταν δοκιμαστεί στο πεδίο της πραγματικότητας. Το παρόν κεφάλαιο εστιάζει στην εξέταση της νομολογίας του ΕΔΔΑ που αφορά ειδικά τις μαζικές διαδηλώσεις, ένα πεδίο όπου η σύγκρουση μεταξύ της κρατικής εξουσίας και της συλλογικής δράσης λαμβάνει τις πιο οξείες μορφές της. Μέσα από την ανάλυση εμβληματικών αποφάσεων, θα διερευνηθεί πώς το Δικαστήριο μετατρέπει τις αφηρημένες έννοιες της δημόσιας τάξης και της ειρηνικής συνάθροισης σε συγκεκριμένους κανόνες δράσης, χαράσσοντας τα επιτρεπτά όρια της αστυνομικής παρέμβασης και καθορίζοντας το μέτρο της ανοχής που οφείλει να επιδεικνύει μια δημοκρατική κοινωνία απέναντι ακόμη και στις πιο ανατρεπτικές μορφές διαμαρτυρίας.

6.1 Vyacheslavona και Άλλοι κατά Ουκρανίας

Η υπόθεση *Vyacheslavona και Άλλοι κατά Ουκρανίας* (2021) αποτελεί μια από τις πιο συγκλονιστικές αποφάσεις στη νομολογία του ΕΔΔΑ, καθώς πραγματεύεται την ευθύνη του κράτους όταν χάνει τον έλεγχο της δημόσιας τάξης. Η υπόθεση αφορά τα τραγικά γεγονότα της 2ας Μαΐου 2014 στην Οδησσό, όπου 48 άτομα έχασαν τη ζωή

τους σε βίαιες συγκρούσεις μεταξύ αντίπαλων διαδηλωτών και στην πυρκαγιά του Κτιρίου των Συνδικάτων¹⁴⁶.

6.1.1 Το Πλαίσιο της «Οριζόντιας Βίας». Τα γεγονότα εκτυλίχθηκαν σε ένα περιβάλλον ακραίας πολιτικής πόλωσης και αστάθειας, στον απόηχο του *Euromaidan* και της προσάρτησης της Κριμαίας. Η ιδιαιτερότητα της υπόθεσης έγκειται στο ότι η βία δεν προήλθε πρωτογενώς από τα κρατικά όργανα, αλλά ήταν οριζόντια, δηλαδή μεταξύ ιδιωτών (*clashes between private actors*), των υποστηρικτών της ενότητας της Ουκρανίας («*pro-unity*») και των οπαδών της ομοσπονδοποίησης («*pro-federalism*»). Η σύγκρουση κλιμακώθηκε ραγδαία από οδομαχίες με χρήση πυροβόλων όπλων σε μαζικό εγκλωβισμό και θάνατο διαδηλωτών από πυρκαγιά και αναθυμιάσεις στο Κτίριο των Συνδικάτων.

6.1.2 Η Νομική Θεμελίωση: Το Άρθρο 2 και οι Θετικές Υποχρεώσεις. Το κεντρικό νομικό ζήτημα ήταν εάν το Ουκρανικό κράτος εκπλήρωσε τις θετικές του υποχρεώσεις (*positive obligations*) για την προστασία της ζωής (Άρθρο 2). Σύμφωνα με την παγιωμένη νομολογία (*Osman v. UK*), το κράτος οφείλει να λαμβάνει προληπτικά επιχειρησιακά μέτρα όταν γνωρίζει την ύπαρξη πραγματικού και άμεσου κινδύνου για τη ζωή τρίτων¹⁴⁷. Το ΕΔΔΑ, καταδικάζοντας ομόφωνα την Ουκρανία, διέκρινε την κρατική ευθύνη σε τρία επίπεδα:

1. **Αποτυχία Πρόληψης:** Παρότι οι αρχές γνώριζαν την εκρηκτική ατμόσφαιρα, δεν έλαβαν τα απαραίτητα μέτρα για να διαχωρίσουν τις αντίπαλες διαδηλώσεις, ούτε αφόπλισαν τα άτομα που έφεραν ρόπαλα και ασπίδες πριν την έναρξη των πορειών.
2. **Αποτυχία Καταστολής:** Το Δικαστήριο καυτηρίασε την παθητική στάση της αστυνομίας, η οποία παρακολουθούσε τις συμπλοκές χωρίς να παρεμβαίνει, ακόμα και όταν ένοπλοι πυροβολούσαν παρουσία οργάνων της τάξης. Η αδράνεια αυτή δημιούργησε καθεστώς ατιμωρησίας που τροφοδότησε την κλιμάκωση της βίας.

¹⁴⁶ ECHR, *Vyacheslavova and Others v. Ukraine*, nos. 23378/14, 25405/14 and 26392/14, 27 May 2021.

¹⁴⁷ ECHR, *Osman v. the United Kingdom* [GC], no. 87/1997/871/1083, 28 October 1998, παρ. 115-116.

3. **Αποτυχία Διάσωσης:** Η καθυστέρηση άνω των 40 λεπτών στην κινητοποίηση της Πυροσβεστικής, ενώ ο σταθμός απείχε μόλις 650 μέτρα, κρίθηκε αδικαιολόγητη και μοιραία για τα θύματα που εγκλωβίστηκαν στο φλεγόμενο κτίριο.

6.1.3 Η σχέση με το Άρθρο 15. Η υπόθεση αυτή έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για τη θεματική της διπλωματικής, διότι αναδεικνύει τα όρια της κρατικής εξουσίας από την αντίστροφη πλευρά. Ενώ στην Ελληνική Υπόθεση το κράτος καταδικάστηκε για υπερβολική δράση, καταστολή, εδώ καταδικάστηκε για υπερβολική αδράνεια. Το σημαντικότερο στοιχείο είναι ότι το Άρθρο 2 «Δικαίωμα στη Ζωή» ανήκει στον σκληρό πυρήνα των μη παρεκκλινόντων δικαιωμάτων. Ακόμα και αν η Ουκρανία επικαλείτο κατάσταση έκτακτης ανάγκης βάσει του Άρθρου 15, λόγω των ταραχών, δεν θα απαλλάσσονταν από την υποχρέωση να προστατεύσει τη ζωή των πολιτών της από τη βία τρίτων. Η απόφαση επιβεβαιώνει ότι σε περιόδους μαζικών διαδηλώσεων, το κράτος έχει διττό ρόλο: πρέπει να σέβεται το δικαίωμα της συνάθροισης (Άρθρο 11), αλλά ταυτόχρονα οφείλει να παρεμβαίνει δυναμικά όταν η συνάθροιση μετατρέπεται σε θανατηφόρα συμπλοκή, διασφαλίζοντας την τάξη με σεβασμό στην αρχή της αναλογικότητας.

6.2 Bodson και άλλοι κατά Βελγίου

Στις 16 Μαΐου 2023, το ΕΔΔΑ εξέδωσε μια σημαντική απόφαση στην υπόθεση *Bodson και άλλοι κατά Βελγίου*, η οποία επαναπροσδιόρισε τα όρια της ανεκτής διαμαρτυρίας όταν αυτή πλήττει κρίσιμες υποδομές. Η υπόθεση αφορούσε την ποινική καταδίκη συνδικαλιστών της FGTV για κακόβουλη παρεμπόδιση της κυκλοφορίας κατά τη διάρκεια αποκλεισμού αυτοκινητόδρομου, θέτοντας το ερώτημα εάν η προστασία του Άρθρου 11 καλύπτει ενέργειες που θέτουν σε κίνδυνο τη δημόσια ασφάλεια¹⁴⁸.

6.2.1 Τα πραγματικά περιστατικά: Από την όχληση στη διακινδύνευση. Τα γεγονότα της 19ης Οκτωβρίου 2015 δεν συνιστούσαν μια τυπική διαδήλωση. Στο πλαίσιο γενικής απεργίας, οι διαδηλωτές απέκλεισαν τον αυτοκινητόδρομο A3/E40 στη γέφυρα Cheratte, ανάβοντας φωτιές με ελαστικά και παλέτες. Η ενέργεια αυτή δημιούργησε μια κατάσταση την οποία το Δικαστήριο χαρακτήρισε ως πραγματικό κίνδυνο (*mise en danger*) με τα εξής χαρακτηριστικά, α) **Δομικός Κίνδυνος:** Οι

¹⁴⁸ ECHR, *Bodson and Others v. Belgium*, no. 2697/18, 16 May 2023

υψηλές θερμοκρασίες από τις φωτιές απείλησαν τη στατικότητα της γέφυρας. Και β) **Κίνδυνος Ζωής:** Ο αποκλεισμός, που διήρκεσε πέντε ώρες, εμπόδισε τη διέλευση ιατρού χειρουργού, με τραγική κατάληξη τον θάνατο ενός ασθενούς που δεν χειρουργήθηκε εγκαίρως, καθώς επίσης προκάλεσε και κινδύνους καραμπόλας λόγω του πυκνού καπνού και της οπισθοπορείας βαρέων οχημάτων.

6.2.2 Η Νομική Διάκριση: Kudrevičius vs Bodson. Για να θεμελιώσει την κρίση του, το ΕΔΔΑ βασίστηκε στη διάκριση που είχε εισαγάγει η Μείζων Σύνοψη στην υπόθεση *Kudrevičius v. Lithuania*. Ενώ στην *Kudrevičius* οι αγρότες που απέκλεισαν δρόμους προστατεύονταν από το Άρθρο 11, διότι η ενέργειά τους ήταν ειρηνική και προκαλούσε απλή αναστάτωση, στην *Bodson* το στοιχείο της επικινδυνότητας άλλαξε τα δεδομένα. Το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι οι αιτούντες ενέπιπταν κατ' αρχήν στο πεδίο προστασίας του Αρθρου 11, αφού δεν άσκησαν προσωπικά σωματική βία. Ωστόσο, έκρινε ότι η ποινική τους καταδίκη ήταν «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία» για την προάσπιση της δημόσιας τάξης και των δικαιωμάτων τρίτων¹⁴⁹.

6.2.3 Τα κριτήρια της Αναλογικότητας. Το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή βασιζόμενο σε τρεις άξονες:

1. **Η φύση της διατάραξης:** Δεν επρόκειτο για απλή καθυστέρηση, αλλά για πλήρη παράλυση ζωτικής υποδομής (critical infrastructure) που έθεσε σε κίνδυνο τη σωματική ακεραιότητα των πολιτών.
2. **Έλλειψη αμεσότητας:** Η δράση δεν ήταν αυθόρμητη αντίδραση σε ξαφνικό γεγονός, αλλά προσχεδιασμένη ενέργεια που δεν στόχευε στην επικοινωνία μηνύματος, αλλά στην πρόκληση παράλυσης.
3. **Ο ρόλος των διοργανωτών:** Το Δικαστήριο εισήγαγε την έννοια της ευθύνης για τη «συντήρηση του μπλόκου» (riquet de masse). Παρόλο που οι προσφεύγοντες δεν άναψαν οι ίδιοι τις φωτιές, η παρουσία τους ως συνδικαλιστικά στελέχη ενθάρρυνε και νομιμοποίησε τη συνέχιση της επικίνδυνης κατάστασης.

6.2.4 Σημασία για το Άρθρο 15. Η υπόθεση *Bodson* είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την παρούσα μελέτη διότι αποδεικνύει την επάρκεια του κοινού ποινικού δικαίου.

¹⁴⁹ Βλ. συγκριτικά ECHR, *Kudrevičius and Others v. Lithuania* [GC], no. 37553/05, 15 October 2015, παρ. 170-175.

Το Βέλγιο αντιμετώπισε μια εξαιρετικά επικίνδυνη κατάσταση, φωτιές σε γέφυρες, θάνατος ασθενούς, εφαρμόζοντας τους συνήθεις ποινικούς νόμους και τους περιορισμούς του Άρθρου 11, χωρίς να χρειαστεί να επικαλεστεί «απειλή για τη ζωή του έθνους» (Άρθρο 15). Αυτό καταρρίπτει το επιχείρημα αυταρχικών καθεστώτων ότι οι μαζικές και βίαιες διαδηλώσεις απαιτούν αναγκαστικά καθεστώς έκτακτης ανάγκης. Εφόσον η έννομη τάξη μπορεί να διαχειριστεί την κρίση με τα εργαλεία της ομαλότητας, αναλογικοί περιορισμοί, η προσφυγή στην παρέκκλιση καθίσταται καταχρηστική.

6.3 Tsaava και άλλοι κατά Γεωργίας

Η υπόθεση *Tsaava και άλλοι κατά Γεωργίας* (2023) αποτελεί σταθμό στη νομολογία για τη διαχείριση βίαιων διαδηλώσεων. Αφορά τη βίαιη καταστολή των διαδηλώσεων στην Τιφλίδα τον Ιούνιο του 2019 και θέτει επί τάπητος το ζήτημα της χρήσης ειδικών μέσων καταστολής (δακρυγόνα, βλήματα κινητικής ενέργειας/λαστιχένιες σφαίρες) εναντίον διαδηλωτών και δημοσιογράφων¹⁵⁰.

6.3.1 Το πραγματικό πλαίσιο: Από την ειρηνική διαμαρτυρία στην «πολιορκία».

Τα γεγονότα της 20ής Ιουνίου 2019, γνωστά ως «Νύχτα του Γκαβρίλοφ», ξεκίνησαν ως μια ειρηνική μαζική διαμαρτυρία έξω από το Κοινοβούλιο της Γεωργίας, με αφορμή την παρουσία ρωσικής αντιπροσωπείας. Ωστόσο, η κατάσταση μεταβλήθηκε δραματικά όταν τμήμα του πλήθους επιχείρησε να διασπάσει τον αστυνομικό κλοιό, να αποπλίσσει τους αστυνομικούς και να εισβάλει στο Κοινοβούλιο. Η αντίδραση της αστυνομίας ήταν κλιμακωτή αλλά χαοτική. Χωρίς προηγούμενη προειδοποίηση για διάλυση της διαδήλωσης, οι δυνάμεις καταστολής πλήθους έκαναν μαζική χρήση δακρυγόνων, αντλιών νερού και, το κυριότερο, πλαστικών βλημάτων (rubber bullets), πυροβολώντας αδιακρίτως μέσα στο πλήθος.

6.3.2 Η Νομική Κρίση: Η αρχή της αναλογικότητας στη χρήση βίας.

Το Δικαστήριο, εξετάζοντας την κρατική παρέμβαση υπό το πρίσμα των Άρθρων 3 «Απαγόρευση Βασανιστηρίων», 10 «Ελευθερία Έκφρασης» και 11 «Ελευθερία Συνέρχεται», κατέληξε σε βαρυσήμαντα συμπεράσματα:

I. Η νομιμότητα του σκοπού vs. Η παρανομία των μέσων. Το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι η απόφαση διάλυσης της συγκέντρωσης είχε κατ' αρχήν θεμιτό σκοπό (legitimate aim),

¹⁵⁰ ECHR, *Tsaava and Others v. Georgia*, nos. 13553/19+, 3 October 2023.

καθώς η απόπειρα εισβολής στο Κοινοβούλιο συνιστούσε σοβαρή διαταραχή της δημόσιας τάξης. Ωστόσο, η νομιμότητα του σκοπού δεν νομιμοποιεί κάθε μέσο. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η χρήση των βλημάτων κινητικής ενέργειας (KIPs) έγινε κατά παράβαση της εθνικής νομοθεσίας, η οποία δεν ρύθμιζε επαρκώς τη χρήση τέτοιων όπλων.

II. Το κριτήριο της «Αναγκαιότητας», Αδιάκριτη vs. Στοχευμένη Βία. Το κρισιμότερο σημείο της απόφασης είναι η καταδίκη της «αδιάκριτης χρήσης βίας» (indiscriminate use of force). Το Δικαστήριο τόνισε ότι η έλλειψη προειδοποίησης σε συνδυασμό με το σχέδιο των δυνάμεων της αστυνομίας να αρχίσουν να πυροβολούν χωρίς να δώσει χρόνο στο ειρηνικό κομμάτι του πλήθους να αποχωρήσει. Επίσης, σημαντικό, ότι τα βλήματα χρησιμοποιήθηκαν ως μέσο διασποράς πλήθους και όχι για την εξουδετέρωση συγκεκριμένων βίαιων ατόμων, προκαλώντας σοβαρούς τραυματισμούς σε ειρηνικούς διαδηλωτές. Αυτό συνιστά παραβίαση του Άρθρου 11, για τους διαδηλωτές, αλλά και του Άρθρου 3, Απάνθρωπη μεταχείριση, καθώς η χρήση τέτοιων όπλων σε κοντινή απόσταση ή στο κεφάλι μπορεί να αποβεί θανατηφόρα.

6.3.3 Η Ελευθερία του Τύπου (Άρθρο 10) και οι δημοσιογράφοι ως στόχοι.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στην προστασία των δημοσιογράφων. Πολλοί εκπρόσωποι των ΜΜΕ, παρόλο που έφεραν διακριτικά γιλέκα "PRESS" και κάμερες, τραυματίστηκαν από τα πυρά της αστυνομίας. Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι ο ρόλος του Τύπου ως «δημόσιου φύλακα» (public watchdog) είναι ζωτικός κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων. Η στοχευμένη βία κατά των δημοσιογράφων ή η αδιαφορία για την ασφάλειά τους, κρίθηκε ότι παραβιάζει το Άρθρο 10. Η αστυνομία έχει θετική υποχρέωση όχι μόνο να μην χτυπά τους δημοσιογράφους, αλλά και να τους προστατεύει ώστε να μπορούν να καταγράφουν τα γεγονότα, ακόμη και αν αυτά είναι βίαια.

6.3.4 Σύνδεση με το Άρθρο 15. Η υπόθεση *Tsaava* επιβεβαιώνει ότι η ύπαρξη βίαιων ταραχών, ακόμα και η εισβολή σε Κοινοβούλιο, δεν δίνει λευκή επιταγή στο κράτος. Ακόμα και αν η Γεωργία είχε επικαλεστεί το Άρθρο 15, που δεν το έκανε, η καταδίκη θα ήταν αναπόφευκτη λόγω της παραβίασης του Άρθρου 3, σωματική ακεραιότητα, το οποίο ανήκει στον σκληρό πυρήνα των μη παρεκκλινόντων

δικαιωμάτων. Συνεπώς, η θεωρία της έκτακτης ανάγκης δεν μπορεί να καλύψει την αστυνομική αυθαιρεσία και την απουσία κανόνων εμπλοκής.

6.4 *Farmanyan and Others v. Armenia*

Η πρόσφατη απόφαση *Farmanyan και άλλοι κατά Αρμενίας* (16 Ιανουαρίου 2024) έρχεται να συμπληρώσει τη νομολογία σχετικά με τις μετεκλογικές ταραχές του 2008 στην Αρμενία (βλ. *Dareskizb*), εστιάζοντας αυτή τη φορά όχι στον Τύπο, αλλά στην ατομική ελευθερία των διαδηλωτών. αλλά στο δικαίωμα στη ζωή και στην ατομική ελευθερία των διαδηλωτών. Η υπόθεση αφορούσε τις οικογένειες εννέα θυμάτων που σκοτώθηκαν κατά τη βίαιη διάλυση των διαδηλώσεων στο Ερεβάν, καθώς και τις ευρύτερες πρακτικές μαζικών συλλήψεων και διοικητικών κρατήσεων αντιπολιτευόμενων πολιτών.¹⁵¹

6.4.1 Το μοτίβο της καταστολής. Οι προσφεύγοντες ήταν υποστηρικτές του ηγέτη της αντιπολίτευσης, Levon Ter-Petrosyan, οι οποίοι συμμετείχαν στις καθημερινές κινητοποιήσεις στο κέντρο του Ερεβάν. Αρχικά, οι αρχές ακολούθησαν μια τακτική «διοικητικής φίμωσης», οι διαδηλωτές συλλαμβάνονταν μαζικά και οδηγούνταν στα τμήματα με ομοιόμορφες, τυποποιημένες κατηγορίες για ανυπακοή σε νόμιμη εντολή ή μικρό-φθορές, οι οποίες βασίζονταν αποκλειστικά σε καταθέσεις αστυνομικών και κατέληγαν σε συνοπτικές διοικητικές κρατήσεις.

Ωστόσο, η καταστολή δεν περιορίστηκε σε αναίμακτα διοικητικά μέτρα. Η στρατηγική της μηδενικής ανοχής κορυφώθηκε τα ξημερώματα της 1ης και 2ας Μαρτίου 2008, όταν οι αστυνομικές δυνάμεις επιχείρησαν τη βίαιη διάλυση της κατασκήνωσης των διαδηλωτών στην Πλατεία Ελευθερίας. Η επιχείρηση αυτή εξελίχθηκε σε ανοιχτή σύρραξη με χρήση πραγματικών πυρών κατά του πλήθους. Ο τραγικός απολογισμός ήταν δέκα νεκροί, οκτώ διαδηλωτές και δύο αστυνομικοί και εκατοντάδες τραυματίες. Όπως έχει κρίνει το ΕΔΔΑ για τα ίδια γεγονότα (βλ. *Mushegh Saghatelyan*), οι θάνατοι αυτοί ήταν απόρροια της αδιάκριτης και δυσανάλογης χρήσης βίας από τις κρατικές δυνάμεις, παραβιάζοντας βάνουσα το δικαίωμα στη ζωή.¹⁵²

6.4.2 Η Νομική Κρίση. Το Δικαστήριο, εξετάζοντας την υπόθεση, δεν περιορίστηκε στα ζητήματα της κράτησης «Άρθρο 5», αλλά προχώρησε στον πυρήνα της

¹⁵¹ ECHR, *Farmanyan and Others v. Armenia*, nos. 15998/11 et al., 16 January 2024.

¹⁵² ECHR, *Mushegh Saghatelyan v. Armenia*, no. 23086/08, 20 September 2018

υπόθεσης: την παραβίαση του Άρθρου 2 «Δικαίωμα στη Ζωή». Η απόφαση αποτελεί καταπέλτη για τις μεθόδους καταστολής.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η χρήση θανατηφόρας βίας δεν ήταν απολύτως αναγκαία (absolutely necessary). Το Δικαστήριο απέρριψε τον ισχυρισμό της κυβέρνησης περί εξέγερσης, τονίζοντας ότι η χρήση χειροβομβίδων δακρυγόνων (τύπου Cheremukha-7) έγινε κατά παράβαση των κανόνων ασφαλείας, ευθεία βολή αντί καμπύλης τροχιάς, μετατρέποντάς τες σε θανατηφόρα βλήματα. Επίσης, η χρήση πραγματικών πυρών από την αστυνομία ήταν αδιάκριτη και δυσανάλογη. Το Δικαστήριο τόνισε ότι το Κράτος απέτυχε να διαχωρίσει τους βίαιους ταραχοποιούς από τους ειρηνικούς διαδηλωτές, με αποτέλεσμα να πληρώσουν με τη ζωή τους άτομα που δεν συνιστούσαν άμεση απειλή.

Επιπλέον, διαπιστώθηκε παραβίαση του Άρθρου 2 λόγω της αποτυχίας των αρχών να διεξαγάγουν αποτελεσματική έρευνα για τους θανάτους. Η έρευνα χαρακτηρίστηκε μεροληπτική, καθώς εστίασε αποκλειστικά στην ενοχοποίηση των διαδηλωτών και όχι στην αναζήτηση ευθυνών εντός των αστυνομικών δυνάμεων.

Παράλληλα με το ζήτημα της ζωής, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι οι μαζικές διοικητικές κρατήσεις λειτούργησαν ως μέσο αποθάρρυνσης (chilling effect). Η αυθαίρετη στέρηση της ελευθερίας, σε συνδυασμό με τη θανατηφόρα βία, δημιούργησε ένα περιβάλλον τρόμου που στόχευε στην ουσιαστική κατάργηση του δικαιώματος του συνέρχεσθαι¹⁵³.

6.4.3 Η Σύνδεση με το Άρθρο 15. Η υπόθεση Farmanyan αποκτά βαρύνουσα σημασία υπό το πρίσμα του Άρθρου 15 της ΕΣΔΑ. Αν και ο Πρόεδρος της Αρμενίας κήρυξε επίσημα κατάσταση έκτακτης ανάγκης την 1η Μαρτίου 2008, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι οι ενέργειες των αρχών υπερέβησαν κάθε μέτρο του απολύτως αναγκαίου (strictly required).

Η υπόθεση αναδεικνύει την παθογένεια της λεγόμενης «De Facto Κατάστασης Ανάγκης». Αφού, οι αρχές αντιμετώπισαν τους διαδηλωτές ως «εχθρούς του κράτους» (logic of war), χρησιμοποιώντας στρατιωτικά μέσα καταστολής, ενώ ταυτόχρονα προσπάθησαν να νομιμοποιήσουν τις ενέργειές τους μέσω του κοινού ποινικού και διοικητικού δικαίου (logic of crime).: Ακόμη και υπό το καθεστώς του

¹⁵³ ECHR, Farmanyan and Others v. Armenia, nos. 15998/11 et al., 16 January 2024. Παρ. 85-88

Άρθρου 15, η παρέκκλιση δεν καλύπτει αυθαίρετες στερήσεις της ελευθερίας, που παραβιάζουν την αρχή της νομιμότητας, ούτε φυσικά επιτρέπει παραβιάσεις του Άρθρου 2 «Δικαίωμα στη Ζωή», πλην της περίπτωσης νόμιμων πολεμικών ενεργειών. Στην προκειμένη περίπτωση, η Αρμενία δεν μπόρεσε να δικαιολογήσει τους θανάτους και τις συλλήψεις ως απολύτως αναγκαία μέτρα για τη σωτηρία του έθνους, καθώς απέτυχε να αποδείξει ότι οι συγκεκριμένοι διαδηλωτές αποτελούσαν θανάσιμη απειλή.

Κατά συνέπεια, η Farmanyan διδάσκει ότι η κήρυξη έκτακτης ανάγκης δεν αποτελεί «λευκή επιταγή» για την αναστολή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όταν το κράτος παραβιάζει τον πυρήνα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ζωή, προσωπική ελευθερία, χωρίς εξατομικευμένη αιτιολόγηση, η επίκληση του Άρθρου 15 καθίσταται κενό γράμμα και δεν προσφέρει καμία ασυλία έναντι του ΕΔΔΑ.

6.5 Η Υπόθεση *Eckert κατά Γαλλίας*

Η πρόσφατη απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) στην υπόθεση *Eckert κατά Γαλλίας* (24 Οκτωβρίου 2024), αποτελεί μια κρίσιμη προσθήκη στη νομολογία του Άρθρου 11 της ΕΣΔΑ. Η υπόθεση αυτή εξετάζει τα όρια της κρατικής παρέμβασης σε μαζικές κινητοποιήσεις όταν αυτές εγκυμονούν κινδύνους για την «οργανωμένη ζωή της κοινότητας», ήτοι τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, χωρίς ωστόσο να απαιτείται η ενεργοποίηση της ρήτρας παρέκκλισης του Άρθρου 15¹⁵⁴.

6.5.1 Πραγματικά Περιστατικά. Η υπόθεση εντάσσεται στο πλαίσιο του κινήματος των «κίτρινων γιλέκων» (*Gilets jaunes*) στη Γαλλία, το οποίο χαρακτηρίστηκε από τον αποκεντρωμένο χαρακτήρα του και την εκδήλωση βίαιων επεισοδίων σε αστικά κέντρα. Τον Μάιο του 2019, οι γαλλικές αρχές (Νομάρχης της Gironde) εξέδωσαν διοικητική εντολή απαγόρευσης διαδηλώσεων σε συγκεκριμένη ζώνη του ιστορικού κέντρου του Μπορντό. Η απόφαση αυτή βασίστηκε στον κίνδυνο σοβαρών επεισοδίων και βανδαλισμών, δεδομένου του ιστορικού βίαιων συγκρούσεων σε προηγούμενες κινητοποιήσεις. Η προσφεύγουσα, η οποία αγνόησε την απαγόρευση και συμμετείχε στη συγκέντρωση, τιμωρήθηκε με χρηματικό πρόστιμο¹⁵⁵.

¹⁵⁴ *Eckert v. France*, no. 56270/21, Judgment of 24 October 2024, παρ. 1

¹⁵⁵ *Ibid* παρ 6-12

6.5.2 Η «Απειλή» και η Αναγκαιότητα του Μέτρου. Το κεντρικό νομικό ζήτημα αφορούσε το κατά πόσον η προληπτική απαγόρευση και η επακόλουθη κύρωση ήταν μέτρα «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία» για την επίτευξη των νόμιμων σκοπών της πρόληψης της αταξίας και της προστασίας των δικαιωμάτων τρίτων, κατά την έννοια του Άρθρου 11 § 2 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο κλήθηκε να σταθμίσει το θεμελιώδες δικαίωμα στη διαμαρτυρία έναντι της υποχρέωσης του κράτους να διασφαλίζει την ειρηνική κοινωνική συμβίωση απέναντι σε επαναλαμβανόμενες ταραχές.

6.5.3 Το Σκεπτικό του Δικαστηρίου. Το ΕΔΔΑ, εφαρμόζοντας τη δοκιμασία της αναλογικότητας, κατέληξε στα εξής συμπεράσματα:

- **α) Νομιμότητα και Προβλεψιμότητα:** Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η παρέμβαση προβλεπόταν από τον νόμο (Γαλλικός Ποινικός Κώδικας και Κώδικας Εσωτερικής Ασφάλειας) και ότι η σχετική απαγορευτική διάταξη είχε δημοσιευθεί επαρκώς, καθιστώντας τις συνέπειες συμμετοχής προβλέψιμες για τους πολίτες.
- **β) Η Φύση της Απειλής ("Πιεστική Κοινωνική Ανάγκη"):** Αναγνωρίστηκε ότι η επαναλαμβανόμενη φύση των επεισοδίων στο Μπορντό δημιουργούσε μια «πιεστική κοινωνική ανάγκη» για λήψη μέτρων. Η έλλειψη γνωστοποίησης της διαδήλωσης από διοργανωτές –χαρακτηριστικό των «ακέφαλων» κινητοποιήσεων– δυσχέραινε την ικανότητα των αρχών να διαχειριστούν τον κίνδυνο με ηπιότερα μέσα αστυνόμευσης. Επομένως, ο κίνδυνος σοβαρών συγκρούσεων δικαιολογούσε την απαγόρευση ως μέτρο πρόληψης της βίας.
- **γ) Αναλογικότητα της Κύρωσης:** Κρίσιμο στοιχείο για την απόφαση ήταν ο περιορισμένος χαρακτήρας της απαγόρευσης (τοπικά και χρονικά) και το ύψος της ποινής. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το πρόστιμο των 135 ευρώ (προσαυξημένο σε 150), χωρίς στέρηση της ελευθερίας, ήταν αναλογικό προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Επιπλέον, έκρινε ότι η ποινή δεν είχε αποτρεπτικό χαρακτήρα (*chilling effect*) στον πυρήνα του δικαιώματος, καθώς οι

διαδηλωτές είχαν τη δυνατότητα να συγκεντρωθούν νόμιμα σε άλλες περιοχές της πόλης¹⁵⁶.

6.5.4 Συμπεράσματα. Η απόφαση *Eckert* επιβεβαιώνει ότι το δικαίωμα του συνέρχεσθαι δεν είναι απόλυτο. Όταν μια μαζική διαδήλωση, λόγω του ιστορικού της και της έλλειψης οργανωτικής δομής, δημιουργεί βάσιμους φόβους για εκτεταμένη διατάραξη της δημόσιας τάξης, το κράτος διαθέτει ευρύ περιθώριο εκτίμησης για την επιβολή προληπτικών περιορισμών. Ωστόσο, η σημασία της απόφασης έγκειται στο ότι η διαχείριση της κρίσης έγινε εντός του πλαισίου του Άρθρου 11 («κοινό δίκαιο») και όχι μέσω προσφυγής σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης (Άρθρο 15). Το γεγονός αυτό ενισχύει το επιχείρημα ότι οι σύγχρονες δημοκρατίες διαθέτουν επαρκές νομικό οπλοστάσιο για την αντιμετώπιση ακόμη και βίαιων κοινωνικών αναταραχών, χωρίς να απαιτείται η αναστολή των θεμελιωδών εγγυήσεων της Σύμβασης.

Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη επιχείρησε να διερευνήσει τη λεπτή ισορροπία μεταξύ κρατικής κυριαρχίας και ατομικών ελευθεριών, εστιάζοντας στα ερωτήματα: α) εάν και υπό ποιες προϋποθέσεις οι μαζικές διαδηλώσεις μπορούν να χαρακτηριστούν ως «απειλή για τη ζωή του έθνους» κατά την έννοια του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ, β) πώς νομιμοποιείται η παρέκκλιση του κράτους από τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη Σύμβαση και γ) ποιες μεθόδους χρησιμοποιεί το κράτος για να προστατευθεί από καταστάσεις κρίσης. Μέσα από τη συστηματική ανάλυση του κανονιστικού πλαισίου και της νομολογίας του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, προκύπτουν τα ακόλουθα πορίσματα.

Αρχικά, το σύστημα της ΕΣΔΑ είναι σχεδιασμένο ώστε να απορροφά τους κραδασμούς της κοινωνικής διαμαρτυρίας εντός του πλαισίου της ομαλότητας. Η ελευθερία του συνέρχεσθαι (άρθρο 11), σε συνδυασμό με την ελευθερία της έκφρασης (άρθρο 10), δεν είναι απόλυτα δικαιώματα· τα κράτη διαθέτουν ήδη ισχυρά νομικά εργαλεία, μέσω των ρητρών περιορισμού της παραγράφου 2, για να αντιμετωπίζουν βίαιες εκτροπές, αποκλεισμούς δρόμων ή διατάραξη της οικονομικής ζωής. Η νομολογία, ιδίως *Kudrevičius* και *Bodson*, επιβεβαιώνει ότι η ποινική

¹⁵⁶ Ibid, παρ 78-84

καταστολή ενεργειών που δημιουργούν πραγματικό κίνδυνο για τη δημόσια ασφάλεια, όπως εκτεταμένοι αποκλεισμοί αυτοκινητοδρόμων ή εμπρησμοί σε κρίσιμες υποδομές, μπορεί να είναι συμβατή με τη Σύμβαση στο πλαίσιο του άρθρου 11, χωρίς να απαιτείται ενεργοποίηση του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης. Συνεπώς, η προσφυγή στο άρθρο 15 για την αντιμετώπιση ταραχών που μπορούν να ελεγχθούν με συνήθη αστυνομικά και ποινικά μέτρα συνιστά ένδειξη καταχρηστικής διεύρυνσης της έννοιας της «έκτακτης ανάγκης».

Δεύτερον, αναφορικά με το άρθρο 15, η ανάλυση κατέδειξε ότι το ΕΔΔΑ έχει θέσει τον πήχη εξαιρετικά ψηλά. Για να ενεργοποιηθεί η ρήτρα παρέκκλισης, δεν αρκεί η απλή διασάλευση της δημόσιας τάξης ή η πολιτική αστάθεια· απαιτείται κίνδυνος που απειλεί την οργανωμένη ζωή της κοινότητας στο σύνολό της και καθιστά προδήλως ανεπαρκή τα συνήθη μέτρα που προβλέπει η Σύμβαση. Στην Ελληνική Υπόθεση, η στρατιωτική δικτατορία απέτυχε να πείσει ότι οι διαδηλώσεις και οι απεργίες συνιστούσαν εθνικό κίνδυνο, ακριβώς επειδή η αστυνομία διατηρούσε τον έλεγχο της κατάστασης. Στη υπόθεση Dareskizb, οι βίαιες μετεκλογικές ταραχές με νεκρούς δεν κρίθηκαν επαρκής λόγος για γενικευμένη λογοκρισία του Τύπου. Αντιθέτως, μόνο σε περιπτώσεις ένοπλης παραστρατιωτικής δράσης ή τρομοκρατίας (Lawless – IRA, Aksoy – PKK) και απόπειρας βίαιης κατάλυσης του πολιτεύματος (Mehmet Altan – πραξικόπημα 2016), το Δικαστήριο δέχθηκε την ύπαρξη «απειλής για τη ζωή του έθνους». Το συμπέρασμα που αναδύεται είναι ότι μια άοπλη μαζική διαδήλωση, όσο ογκώδης και αν είναι, δύσκολα μπορεί να πληροί τα κριτήρια του άρθρου 15.

Τρίτον, οι μέθοδοι με τις οποίες το κράτος «προστατεύεται» από τις διαδηλώσεις κρίνονται νομιμοποιημένες μόνο όταν παραμένουν εντός του συνταγματικού και συμβατικού πλαισίου της ομαλότητας, μέσω αναλογικών περιορισμών στο δικαίωμα συνάθροισης, ορθού σχεδιασμού αστυνομικών επιχειρήσεων και αποτελεσματικής προστασίας της ζωής τόσο απέναντι στην κρατική βία όσο και απέναντι σε οριζόντια βία μεταξύ ιδιωτών. Η νομολογία για τις μαζικές διαδηλώσεις αποτυπώνει ένα διπλό μήνυμα, αφενός, το Δικαστήριο αναγνωρίζει στα κράτη περιθώριο να αντιμετωπίζουν τους πραγματικούς κινδύνους, όπως δείχνουν η Bodson για κρίσιμες υποδομές και η Altan για απόπειρα πραξικοπήματος· αφετέρου όμως επιμένει ότι τα υπάρχοντα εργαλεία, ποινικό δίκαιο, διοικητικές κυρώσεις, ρήτρες περιορισμού των άρθρων 10 και 11, επαρκούν, κατά κανόνα, για τη διαχείριση ακόμη και σοβαρών κρίσεων χωρίς

προσφυγή στο άρθρο 15. Όπου το κράτος υπερβαίνει τα όρια αυτά, με αδιάκριτη χρήση βίας (Tsaava, Farmanyan), μαζικές αυθαίρετες κρατήσεις (Farmanyan), αδράνεια στην προστασία της ζωής από οριζόντια βία (Vyacheslanova) ή γενικευμένη λογοκρισία (Dareskizb), το ΕΔΔΑ παρεμβαίνει, υπενθυμίζοντας ότι η δημοκρατική κοινωνία οφείλει να αντέχει τη διαμαρτυρία και να τη ρυθμίζει, όχι να την αντιμετωπίζει ως υπαρξιακή απειλή.

Παρά ταύτα, το δίκαιο της έκτακτης ανάγκης παραμένει δυναμικό. Η μελέτη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, θεωρητικά, δεν έχει αποκλεισθεί το σενάριο κατά το οποίο μαζικές κινητοποιήσεις θα μπορούσαν να ενεργοποιήσουν νομίμως το άρθρο 15. Εάν οι διαδηλώσεις παύσουν να λειτουργούν ως μέσο πολιτικής πίεσης και μετατραπούν σε εργαλείο καθολικής και παρατεταμένης παράλυσης των ζωτικών λειτουργιών του κράτους (π.χ. ταυτόχρονος και διαρκής αποκλεισμός λιμένων, αεροδρομίων, συνόρων και ενεργειακών υποδομών σε όλη την επικράτεια), τότε η «οργανωμένη ζωή της κοινότητας» θα μπορούσε πράγματι να απειληθεί. Σε μια τέτοια οριακή περίπτωση, όπου τα συνήθη αστυνομικά μέτρα θα αποδεικνύονταν αντικειμενικά ανεπαρκή λόγω της έκτασης και της διάρκειας του φαινομένου, το κράτος θα νομιμοποιείτο να επικαλεστεί κατάσταση έκτακτης ανάγκης.

Συνολικά, η σχέση μεταξύ μαζικών διαδηλώσεων και έκτακτης ανάγκης παραμένει πεδίο έντασης. Η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει υψώσει ένα ισχυρό προστατευτικό τείχος γύρω από το δικαίωμα της διαμαρτυρίας, απαιτώντας από τα κράτη να επιδεικνύουν ανεκτικότητα και να χρησιμοποιούν την παρέκκλιση μόνο ως *ultimum refugium*, ως έσχατο καταφύγιο. Η αποτροπή της διολίσθησης από την «αστυνόμευση» του άρθρου 11 στη «λογική πολέμου» του άρθρου 15 συνιστά τη σημαντικότερη εγγύηση για τη διατήρηση του δημοκρατικού χαρακτήρα των ευρωπαϊκών κοινωνιών.

Βιβλιογραφία

Ι. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Ιωαννίδης, Μ.** (2021). Άρθρο 15 Παρέκκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Στο Σαρμάς, Ι., Κοντιάδης, Ξ., & Ανθόπουλος, Χ. (Επιμ.). *ΕΣΔΑ: Κατ' άρθρο ερμηνεία*. Εκδόσεις Σάκκουλα
- **Καστανάς, Η.** (2017). Άρθρο 11: Ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνετερίζεσθαι. Σε Λ.-Α. Σισιλιάνος (Επιμ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο* (2η έκδ.). Νομική Βιβλιοθήκη
- **Νάσκου-Περράκη, Π.** (2012). «Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου». Στο: Θ. Καρβουναράκης (Επιμ.), *Ψυχρός Πόλεμος: Μια διεπιστημονική προσέγγιση*. Εκδόσεις Ι. Σιδέρης
- **Νάσκου-Περράκη, Π.** (1987). *Το άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Αντ. Ν. Σάκκουλας
- **Νάσκου-Περράκη, Π.** (2001). «Το Αφρικανικό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών». *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)*, τχ. 2/2001
- **Οικονομοπούλου, Α., & Τζεβελέκος, Β. Π.** (2022). *Η Διεθνής Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Στο Αντονοπουλος, Κ. Μαγκλιβερας, Κ. Το Δικαιο της Διεθνούς Κοινωνίας. Νομική Βιβλιοθήκη
- **Πάνου, Ν.** (2023). «Η "Ευαλωτότητα" στη Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η (μετά;) πανδημική εποχή». *Ε-πολιτεία* τεύχος 6
- **Περράκης, Σ.** (2023). *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universali?* (3η έκδ.). Εκδόσεις Σιδέρης.
- **Περράκης, Σ.** (2013). *Ευρωπαϊκό Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Συμβούλιο της Ευρώπης - Ευρωπαϊκή Ένωση - ΟΑΣΕ*. Εκδόσεις Ι. Σιδέρης

- **Περράκης, Σ.** (1992). «Θεσμικές και άλλες όψεις της διεθνούς προαγωγής και προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη και την Αφρική». Στο: Χ. Θεοδωρόπουλος (Επιμ.), *Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Ευρώπη και στην Αφρική: Συγκριτική Ανάλυση*. Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις / Ίδρυμα Μαραγκοπούλου
- **Περράκης, Σ.** (1999). *Ο νέος διευρυμένος ρόλος των δικαιωμάτων του ανθρώπου*. (Ανάτυπο). Στο: *50 Χρόνια της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 1948-1998*. Εκδόσεις Σάκκουλα
- **Περράκης, Σ.** (Επιμ.). (2018). «*Ουδέν μονιμότερον του προσωρινού;*» *Καταστάσεις στρατιωτικής κατοχής και διεθνές δίκαιο*. Εκδόσεις Οστριά / Ευρωπαϊκό Κέντρο Έρευνας και Κατάρτισης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
- **Περράκης, Σ.** (2000). «*Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Ασκήσεις επί χάρτου ή ένα νέο εργαλείο πολιτικής για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου;*». *Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ)*, τχ. 5/2000
- **Πούλου, Α.** (2021). Άρθρο 11 Ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι. Στο Σαρμάς, Ι., Κοντιάδης, Ξ., & Ανθόπουλος, Χ. (Επιμ.). *ΕΣΔΑ: Κατ' άρθρο ερμηνεία*. Εκδόσεις Σάκκουλα
- **Σαράντη, Β.** (2016). «*Η κατάσταση ανάγκης στο διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου μετά τον "πόλεμο κατά της τρομοκρατίας": Η αναβίωση του Carl Schmitt;*». *Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ)*, τχ. 70
- **Σαχπεκίδου, Ε., & Ταγαράς, Χ.** (2020). *Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη.
- **Σισιλιάνος, Λ.-Α.** (2017). *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο*. Νομική Βιβλιοθήκη
- **Σταυρινάκη, Τ.** (2017). Άρθρο 15: Παρέκκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Σε Λ.-Α. Σισιλιάνος (Επιμ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο* (2η έκδ.). Νομική Βιβλιοθήκη

- **Καστανάς, Η. (2017).** Άρθρο 11. Σε Λ.-Α. Σισιλιάνος (Επιμ.), *ΕΣΔΑ: Ερμηνεία κατ' άρθρο*. Νομική Βιβλιοθήκη
- **Τσάτσος, Α. (7-6-2020).** «Το Άρθρο 15 της ΕΣΔΑ στη Σκιά του COVID-19: Κορωνοϊός και Παρέκκλιση σε Περίπτωση Έκτακτης Ανάγκης - Μια Πρώτη Προσέγγιση». Όμιλος «Αριστόβουλος Μάνεσης»
<https://www.constitutionalism.gr/to-arthro15-tis-esda/> .

II. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Alliance for Shared Values.** (2016). *The Failed Military Coup in Turkey & The Mass Purges: A Civil Society Perspective*. New York: AFSV
- **Arai-Takahashi, Y.** (2002). *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. Intersentia.
- **Bates, E.** (2010). *The Evolution of the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press.
- **Becket, J.** (1970). "The Greek Case before the European Human Rights Commission". *Human Rights*, .
- **Brannen, S., Haig, C. S., & Schmidt, K.** (2020). *The Age of Mass Protests: Understanding an Escalating Global Trend*. Center for Strategic and International Studies (CSIS).
- **Dyzenhaus, D.** (2005). "The State of Emergency in Legal Theory". In V. Ramraj, M. Hor, & K. Roach (Eds.), *Global Anti-Terrorism Law and Policy*. Cambridge University Press
- **Fenwick, H.** (2016). *Civil Liberties and Human Rights*. London: Routledge.
- Fenwick, H. (2009). "Marginalising Human Rights: Breach of the Peace, 'Kettling', and the Right to Protest". *Public Law*
- **Greene, A.** (2018). *Permanent States of Emergency and the Rule of Law: Constitutions in an Age of Crisis*. Hart Publishing.
- **Gross, O., & Ní Aoláin, F.** (2006). *Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice*. Cambridge University Press.

- **Harris, D., O'Boyle, M., & Warbrick, C.** (2018). *Law of the European Convention on Human Rights* (4th ed.). Oxford University Press.
- **Joseph, S., & Castan, M.** (2013). *The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials, and Commentary* (3rd ed.). Oxford University Press.
- **Kardas, T., & Balci, A.** (2016). "Understanding the July 2016 Military Coup: The Contemporary Security Dilemma in Turkey". *Digest of Middle East Studies*.
- **Leach, P.** (2021). On Inter-State Litigation and Armed Conflict Cases in Strasbourg. *European Convention on Human Rights Law Review*, 2(1), 27-74.
- **Mead, D.** (2010). *The New Law of Peaceful Protest: Rights and Regulation in the Human Rights Act Era*. Hart Publishing.
- **Nowak, M.** (2005). *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary* (2nd ed.). N.P. Engel.
- **Oraá, J.** (1992). *Human Rights in States of Emergency in International Law*. Oxford: Clarendon Press.
- **Schabas, W.** (2002). *The Abolition of the Death Penalty in International Law*. Cambridge University Press.
- **Spadaro, A.** (2020). "COVID-19: Testing the Limits of Human Rights Claims". *European Journal of International Law*
- **Stoyanova, V.** (2023). "Framing Positive Obligations under the European Convention on Human Rights Law: Mediating between the Abstract and the Concrete". *Human Rights Law Review*.
- **Taylor, P. M.** (2020). *A Commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights: The UN Human Rights Committee's Monitoring of ICCPR Rights*. Cambridge University Press.

III. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ (CASE LAW)

A. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) (Κατ' αλφαβητική σειρά)

- *A. and Others v. the United Kingdom* [GC], no. 3455/05, 19 February 2009.
- *Aksoy v. Turkey*, no. 21987/93, 18.12.1996.
- *Al-Adsani v. the United Kingdom* [GC], no. 35763/97, 21 November 2001.
- *Alekseyev v. Russia*, nos. 4916/07, 25924/08 and 14599/09, 21 October 2010
- *Austin and Others v. the United Kingdom* [Grand Chamber], nos. 39692/09, 40713/09 and 41008/09, 15.03.2012.
- *Barraco v. France*, no. 31684/96, 05.03.2009.
- *Bodson v. France*, no. 16584/15, dec. 12.01.2016
- *Brannigan and McBride v. the United Kingdom*, 26 May 1993, Series A no. 258-B.
- *Chahal v. the United Kingdom*, 15 November 1996, Reports 1996-V.
- *Cyprus v. Turkey*, Report of 10 July 1976
- *Dareskizb Ltd v. Armenia*, no. 61737/08, 21.09.2021.
- *Denmark, Norway, Sweden and the Netherlands v. Greece* ("The Greek Case"), nos. 3321/67 et al., Report of the Commission, 05.11.1969.
- *Demir and Others v. Turkey*, 23 September 1998, Reports 1998-VI.
- *Djavit An κατά Τουρκίας*, αρ. προσφ. 20652/92, 20.02.2003
- *Eckert v. France*, no. 56270/21, Judgment of 24 October 2024
- *Ezelin v. France*, no. 11800/85, 26.04.1991.
- *Farmanyan and Others v. Armenia*, nos. 15998/11 et al., 18.09.2025.
- *Frumkin v. Russia*, no. 74568/12, 5 January 2016.
- *Ireland v. the United Kingdom*, 18 January 1978, Series A no. 25.

- *İzci v. Turkey*, no. 42606/05, 23 July 2013.
- *Kudrevičius and Others v. Lithuania* [Grand Chamber], no. 37553/05, 15.10.2015.
- *Lawless v. Ireland (No. 3)*, no. 332/57, 01.07.1961.
- *McCann and Others v. the United Kingdom*, 27 September 1995, Series A no. 324.
- *Mehmet Altan v. Turkey*, no. 13237/17, 20.03.2018.
- *Mushegh Saghatelyan v. Armenia*, no. 23086/08, 20.09.2018.
- *Navalnyy v. Russia* [Grand Chamber], nos. 29580/12 et al., 15.11.2018.
- *Osman v. the United Kingdom* [GC], no. 87/1997/871/1083, 28 October 1998
- *Oya Ataman v. Turkey*, no. 74552/01, 05.12.2006.
- *Plattform "Ärzte für das Leben" v. Austria*, no. 10126/82, 21.06.1988.
- *Terheş v. Romania* (dec.), no. 49933/20, 20 May 2021
- *Tsaava and Others v. Georgia*, no. 13186/20, 07.12.2023.
- *Vyacheslavova v. Russia*, no. 4930/17, 02.05.2023.

B. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ)

- Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge v. Republik Österreich, C-112/00, 12 June 2003.

Γ. Δια-αμερικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (IACtHR)

- *Habeas Corpus in Emergency Situations* (Arts. 27(2), 25(1) and 7(6) American Convention on Human Rights), Advisory Opinion OC-8/87, 30.01.1987.
- *Zambrano Vélez et al. v. Ecuador*, Judgment of July 4, 2007 (Merits, Reparations and Costs).

Δ. Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου Ο.Η.Ε.

- Belyazeka v Belarus, CCPR/C/104/D/1772/2008
- Berik Zhagiparov v Kazakhstan, CCPR/C/124/D/2441/2014
- Chebotareva v Russia, CCPR/C/104/D/1866/2009
- Coleman v Australia, CCPR/C/87/D/1157/2003
- Kaptur v. Belarus, Communication No. 2383/2014, 2019
- Kivenmaa v. Finland, Communication No. 412/1990
- Koreshkov v Belarus, CCPR/C/121/D/2168/2012
- Praded v Belarus, CCPR/C/112/D/2029/2011
- Sekerko v Belarus, CCPR/C/109/D/1851/2008
- Zelenskaya v. Belarus, Communication No. 2028/2011

Ε. Αφρικανική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

- *Amnesty International and Others v. Sudan*, Comm. Nos. 48/90, 50/91, 52/91, 89/93 (1999).

IV. ΚΕΙΜΕΝΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ & ΕΚΘΕΣΕΙΣ (SOFT LAW)

- **Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων**, ΕΕ C 303 της 14.12.2007
- **Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου**, Συμβούλιο της Ευρώπης. Διαθέσιμο στο https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ell
- **Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης**, ΕΕ C 326 της 26.10.2012
- **ASEAN Human Rights Declaration** (2012).
- **Council of Europe**, LEGAL ANALYSIS of the derogation made by Ukraine under Article 15 of the European Convention of Human Rights and Article 4 of the International Covenant on Civil and Political Rights
- **Council of Europe, European Commission of Human Rights** (1956). *Preparatory work on article 15 of the European Convention on Human Rights*, DH(56)4.

- **European Court of Human Rights** (2025), *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Article 11*, Council of Europe
- **European Court of Human Rights** (2025), *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Article 15 of the European Convention on Human Rights Derogation in time of emergency*
- **European Court of Human Rights** (2025), *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Mass protests*, Council of Europe
- **League of Arab States, Arab Charter on Human Rights**, May 22, 2004, reprinted in 12 Int'l Hum. Rts. Rep. 893 (2005).
- **OSCE/ODIHR** (2016). *Human Rights Handbook on Policing Assemblies*. Warsaw.
- **OSCE/ODIHR & Venice Commission** (2019). *Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly* (3rd ed.). Warsaw/Strasbourg
- **UN Human Rights Committee** (2001). *General Comment No. 29: States of Emergency (Article 4)*, CCPR/C/21/Rev.1/Add.11.
- **UN Human Rights Committee** (2020). *General Comment No. 37 on Article 21 (Right of peaceful assembly)*, CCPR/C/GC/37
- **UN Human Rights Council** (2016). *Joint report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly...*, A/HRC/31/66.
- **Venice Commission** (2018). *Respect for Democracy, Human Rights and the Rule of Law during States of Emergency: Reflections*, CDL-PI(2020)005